vhs
DVV International

Education for Everyone. Worldwide.
Lifelong.

STUDIJA

o učenju i obrazovanju odraslih u Državi

DIE German Institute for Adult Education
Leibniz Centre for Lifelong Learning

© 2021 DVV International
DVV International je institut za međunarodnu saradnju u okviru Deutscher Volkshochschul-Verband e.V. (DVV), nemačke asocijacije za obrazovanje odraslih.

Objavio:
DVV International Kosovo

Ulica Rexhep Mala br. 26
10 000 Priština
Kosovo
www.dvv-international.ge
www.dvv-international.de

Urednici: Ramadan Alija, Maja Avramovska, Elisabeth Reichart, Sarah Widany

Autori: Teuta Danuza, Andreas Pfanzelt, Hannah Pfanzelt

Radna grupa:
Emir Avdagić, Ramadan Alija, Maja Avramovska, Nana Chabukiani, Ester Hakobyan, Elisabeth Reichart, Biljana Mojsovska Manojlova, Lali Santeladze, Dr. Sarah Widany

Projektni partner:
German Institute for Adult Education
Leibniz Centre for Lifelong Learning
Heinemannstraße 12-14
53175 Bonn
Germany
www.die-bonn.de

Ilustracija na koricama: Marijam Samadašvili
Gra ički dizajn: Natia Mzekalashvili
Štampa: "ORIENT" – Prishtina
ISBN: 978-9951-9077-0-5

Podrška: Federal Ministry for Economic Cooperation and Development

Садржај

UVOD 168
Skraćenice 172
Izvršni rezime 173
Delokrug i pristup u istraživanju 176
I. Koncept i terminologija – razumevanje i percepcija koncepta ALE
Međunarodna i EU konceptualizacija ALE, doživotno učenje i odrasli učenici 178
Razumevanje i percepcija koncepta ALE na Kosovu 182
II. Profil zemlje
Socio-ekonomske karakteristike 185
Ekonomske karakteristike 187
Politički sistem 189
Obrazovni sistem 190
III. Istorijski razvoj ALE na Kosovu 194
IV. Upravljačke strukture i zakonski okvir
Upravljačke strukture 197
Zakoni 198
Strategije i politike 200
V. Finansiranje 200
Javno finansiranje obrazovanja 205
Privatni pružaoci usluga i sektor civilnog društva 208
Donatorski projekti 208
VI. Institucije i pružaoci usluga
Provajderi (pružaoci usluga) formalnog obrazovanja odraslih 209
Pružaoci usluga ne-formalnog obrazovanja odraslih 211
VII. Programi 216
VIII. Učestvovanje i neučestvovanje 220
Istraživanje o obrazovanju odraslih na Kosovu 221
IX. Nastavno osoblje i profesionalizacija 225
X. Međunarodni kontekst 230
XI. Izazovi i budući razvoj događaja 234
XII. Zaključci i preporuke 236
Reference 239

Maja Avramovska

Regionalni direktor
Kavkaz i Jugoistočna Evropa
DVV International

Dr. Elisabeth Reichart

Naučni saradnik
DIE Bonn

Dr. Sarah Widany

Podržala je projekat prvo kao šef Katedre za sistem i politiku na DIE-u, a zatim kao zamenski profesor na Univerzitetu u Potsdamu

Poštovani čitaoci,

DVV International i DIE Bonn su 2019. godine započeli planiranje i realizaciju kompleksnog regionalnog projekta, koji je imao za cilj da analizira stanje umetnosti u oblasti obrazovanja i učenja kod odraslih (OUO), i učešće odraslih u obrazovanju i obuci (formalno, ne formalno i informalno učenje). Kvalitativna studija je sprovedena u Jermeniji, Bosni i Hercegovini, Gruziji i na Kosovu, a istraživanje o obrazovanju odraslih u Jermeniji, Gruziji i na Kosovu.

Svrha kompleksnog projekta bila je da se izvrši sveobuhvatna analiza sektora OUO i da se obezbede podaci koji bi se koristili u oblasti kreiranja politike i zakonodavstva u sektorima OUO, stručnog obrazovanja i obuke, zapošljavanja, celoživotnog učenja i u drugim relevantnim oblastima.

Kvalitativne i kvantitativne studije, kao i izveštaji 7 zemalja, sprovedeni su i pripremljeni od druge polovine 2019. do juna 2021. godine. Prvo je počelo sprovođenje kvantitativne studije, a kada su počeli da stižu početni rezultati, pristupilo se sprovođenju kvalitativnih studija.

U izradi evropske strategije o celoživotnom učenju, praćenje napretka na osnovu istraživanja zasnovanih na podacima ima važnu ulogu. Za zemlje koje su ovde predstavljene (Jermeniju, Bosnu i Hercegovinu, Gruziju i Kosovo), predstavljene

studije i istraživanja OO predstavljaju značajan napor da se da sveobuhvatna slika učenja kod odraslih, njegovih preduslova i izazova.

Pomno prateći Istraživanje o obrazovanju odraslih (IOO) – dobro uspostavljeno međunarodno istraživanje o učenju odraslih – nacionalne specifičnosti i potrebe za informacijama utvrđene su u koordinaciji partnera u saradnji i kroz uključivanje nacionalnih stručnjaka. Shodno tome, standardni upitnik je prilagođen nacionalnim okolnostima i dopunjen dodatnim pitanjima o stavovima i motivaciji za učenje, kao i o potrebama za obrazovanjem i podrškom u susret velikih promena na tržištu rada. Kao odgovor na pandemiju kovida, pitanja o pristupu obrazovanju i (digitalnom) učenju tokom pandemije dodata su u kratkom roku. Rezultati istraživanja odgovaraju na brojna pitanja i daju informacije o obimu i kvalitetu učenja kod odraslih. Kako su učenje i stavovi prema učenju raspoređeni u odrasloj populaciji? Koje grupe su manje ili više uključene? Da li različite grupe koriste posebne oblike učenja? Kakvu ulogu imaju socioekonomski uslovi, npr. kontekst zaposlenja ili boravak u ruralnim ili urbanim sredinama?

Kvalitativni izveštaji o zemljama daju dodatne detaljne informacije o specifičnom nacionalnom kontekstu obrazovnog sistema, lokaciji i promociji OUO, prikupljene u kvalitativnim studijama od strane tima međunarodnih i domaćih stručnjaka u skladu sa standardnim okvirom. Zajedno, ova dva izveštaja čine odličnu osnovu za zemlje učesnice da procene trenutnu situaciju u odnosu na ciljeve politike obrazovanja i da izrade političke strategije za dalji razvoj sistema OUO.

Pošto su studije sprovedene u četiri zemlje po jedinstvenoj šemi, poređenje pruža dodatne mogućnosti za klasifikaciju odgovarajuće nacionalne situacije. Kako su ovakve sveobuhvatne analize i studije i istraživanja u sektoru OUO sprovedene po prvi put u svim zemljama uključenim u ovaj projekat, uvereni smo da će veliki broj vladinih i nevladinih institucija i organizacija u Jermeniji, Bosni i Hercegovini, Gruziji i na Kosovu i šire koristiti podatke i znanja iz ovih studija.

Nadamo se da će ovi izveštaji pružiti osnovu za diskusiju o daljem razvoju politike i na taj način doprineti osmišljavanju sistema OUO zasnovanom na dokazima.

Ovom prilikom se zahvaljujemo članovima projektne radne grupe, autorima i istraživačkim institutima na stručnoj i plodonosnoj saradnji te odličnim rezultatima i dostignućima, koji su u velikoj meri ostvareni tokom izazovnog perioda pandemije COVID-19.

Želimo vam ugodno čitanje!

Ramadan Alija
DVV International Kosovo
Direktor na nivou zemlje

UVOD

Ova kvalitativna studija o obrazovanje odraslih (OO) sprovedena na Kosovo, je dokument koji po prvi put analizira kvalitativne aspekte sistema za obrazovanje odraslih (OO) u zemlji. Kvalitativna studija o obrazovanje odraslih na Kosovu sagledava poboljšanje uslova u politici, zakonodavstvu i finansiranju obrazovanje odraslih, kao i profesionalizam u praksi i teoriji , i saradnju između vladinih i nevladinih organizacija i drugih ustanova za OO na Kosovu.

Kosovo se suočava sa nizom izazova u postizanju odgovarajućeg obrazovanja za sve.

Na Kosovu, pristup znanju i učenju tokom celog života, je jedan od najvećih i najozbiljnijih izazova i uslova u borbi protiv siromaštva, smanjenju stope nezaposlenosti i omogućavanju društvene uključenosti. Siromaštvo, društvena isključenost i nedostatak mogućnosti za bolje prilike u životu, obrazovanju i zapošljavanju, predstavljaju pretnju stabilnosti kosovskog društva. Na Kosovu još uvek nema pravog shvatanja da su veštine i znanje podržani kroz programe obrazovanja odraslih veoma važni za ekonomski rast i društveni razvoj koji je potreban na Kosovu. Obrazovanje odraslih ljudima obezbeđuje pristup znanju i učenju tokom celog života i na taj način stvara mogućnosti za uživanje u kulturnom, društvenom i ekonomskom razvoju.

Na osnovu analize situacije, ova kvalitativna studija utvrđuje nekoliko opširnih preporuka za sredn-

joročni i dugoročni razvoj obrazovanja odraslih na Kosovu. Najvažniji će biti sporazum o zajedničkom terminološkom i konceptualnom razumevanju obrazovanja odraslih u okviru celoživotnog učenja koji bi mogao da omogući razvoj samostalnog sistema obrazovanja odraslih u budućnosti. Štaviše, vlada i lokalne vlasti bi trebalo da ojačaju kvalitet OO (stručno obrazovanje, građansko obrazovanje, kursevi ličnog razvoja, programi opismenjavanja, programi rehabilitacije itd.) kroz podizanje svesti i finansijske podsticaje. Sprovođenje odgovarajućeg obrazovanja odraslih za sve na Kosovu zahtevaće od vlade, drugih zainteresovanih strana, i građanskog društva na Kosovu, da koordinišu svoje napore.

Ova kvalitativna studija sprovedena je za podršku naših partnera na Kosovu u daljem procesu razvoja OO i stvaranju novih mogućnosti za učenje posebno za ugrožene grupe stanovništva na Kosovu i može se koristiti kao odlična osnova za izradu novih strateških dokumenata.

Aktuelni državni strateški dokument „Strateški plan obrazovanja Kosova (2017-2021)“ ističe krajem 2021. godine, a potrebno je revidirati prioritetne oblasti i analizirati učinak relevantnih institucija u postizanju postavljenih ciljeva i pokazatelja za novu strategiju (2022-2026) koja mora da obezbedi put za proširenje postignutih uspeha i otvori nove oblasti i pitanja za obrazovanje odraslih na Kosovu kako bi se približila evropskim okvirima i međunarodnim preporukama za obrazovanje odraslih.

Skraćenice

EO	Edukacija (obrazovanje) odraslih
ALE	Učenje i edukacija odraslih
AU	Administrativno uputstvo
ALMM	Aktivna mera tržišta rada
AVETAE	Agencija za stručno obrazovanje i obuku i obrazovanje odraslih
CzK	Centar za kompetentnost (stručnost)
CONFINTEA	Conférence Internationale sur l'Education des Adultes
CPD	Kontinuirani profesionalni razvoj
OCD	Organizacija civilnog društva
CVETAE	Savet za stručno obrazovanje i obuku i obrazovanje odraslih
DIE	Nemački institut za obrazovanje odraslih
DVVI	Institut za međunarodnu saradnju Deutscher Volkshochschul-Verband e.V. (Nemačka asocijacija za obrazovanje odraslih)
ECVET	Evropski sistem kredita za stručno obrazovanje i obuku
EARK	Agencija Republike Kosovo za zapošljavanje
EPALE	Elektronska platforma za učenje odraslih u Evropi
ETF	Evropska fondacija za obuke
EU	Evropska unija
EOK	Evropski okvir za kvalifikacije
FED	Formalno obrazovanje
BDP	Bruto domaći proizvod
GIZ	Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit GmbH
GRALE	Globalni izveštaj o učenju i obrazovanju odraslih
ICT	Informatičke i komunikacione tehnologije
ISCED	Internacionalna standardna klasifikacija edukacije
CŽU	Celoživotno učenje
KAA	Kosovska agencija za akreditaciju
KESP	Kosovski strateški plan za obrazovanje
OOO	Opštinska odeljenja za obrazovanje
MKOS	Ministarstvo za kulturu, omladinu i sport
MONT	Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju
MRSZ	Ministarstvo za rad i socijalnu zaštitu
NEET	Nije zaposlen, niti u obrazovanju ni na obuci
NFE	Ne-formalno obrazovanje
NAK	Nacionalno telo (autoritet) za kvalifikacije
NOK	Nacionalni okvir za kvalifikacije
NVO	Nevladina organizacija
ODA	Zvanična razvojna pomoć
OS	Profesionalni standardi
PIAAC	Program za međunarodno ocenjivanje kompetentnosti (stručnosti) odraslih
PISA	Program za međunarodno ocenjivanje studenata (učenika)
RAE	Romi, Aškalije i Egipćani
PRL	Priznavanje prethodnog učenja
COR	Cilj održivog razvoja
UIL	UNESCO Institut za celoživotno učenje
UNESCO	Organizacija UN za obrazovanje, nauku i kulturu
UNMIK	Misija Ujedinjenih nacija na Kosovu
VET	Stručno obrazovanje i obuka
VNFIL	Validacija (vrednovanje) Ne-formalnog i neformalnog učenja
CSO	Centar za stručnu obuku

Izvršni rezime

Ovu studiju su naručili „DVV International“, Institut za međunarodnu saradnju Deutscher Volkshochschul-Verband e.V. (DVVI) i Nemački institut za obrazovanje odraslih (DIE). Pruža sveobuhvatnu analizu stanja u sektoru obrazovanja odraslih (AE) na Kosovu i identifikuje nedavna dešavanja i izazove. Studija je deo niza od četiri studije zemalja u regionu jugoistočne Evrope i Kavkaza, gde je DVVI aktivni zagovornik jakih sistema obrazovanja odraslih od ranih 2000-ih (od 2000. u Bosni i Hercegovini, od 2002. u Gruziji i Jermeniji i od 2005. na Kosovu). Informacije o različitim temama koje se ogledaju u ovoj studiji o zemlji - terminologija EO, profil zemlje, istorijski razvoj, pravni okvir, finansiranje, pružaoci usluga, programi, učestvovanje, profesionalizacija, međunarodni kontekst - prikupljene su putem Interneta primenom desk istraživanja, koje je u drugom koraku verifikovano i upoređeno sa praktičnim znanjem i iskustvom na terenu pet nacionalnih stručnjaka putem intervjua preko Interneta. Analize otkrivaju izuzetan napredak i dinamičan razvoj u kosovskom sektoru EO, ali takođe identifikuju i praznine koje bi trebalo rešiti u budućnosti.

Sa osnovama u definicijama EU i UNESCO, ova studija sledi široku koncepciju obrazovanja odraslih koja uzima u obzir sve oblike formalnog učenja i obrazovanja odraslih (ALE) nakon početnog ciklusa obrazovanja (poput kompenzacionog obrazovanja i stručnog obrazovanja i osposobljavanja (VET)) i sve namerne neformalne i ne-formalne oblike daljeg i kontinuiranog usavršavanja i zajedničkog, popularnog ili liberalnog obrazovanja i učenja sa ciljem profesionalnog ili ličnog razvoja.

Studija pokazuje da je, za razliku od terminologije EU, obrazovanje odraslih na Kosovu pretežno konceptualizovano kao formalno i neformalno obrazovanje, relevantno zakonodavstvo koristi termin „Obrazovanje i obrazovanje odraslih“. Zakonom o preduniverzitetskom obrazovanju (2011), Zakonom o stručnom obrazovanju i osposobljavanju (2013) i Zakonom o obrazovanju i osposobljavanju odraslih (2013) obrazovanje odraslih i SOO uređeni su solidnom pravnom infrastrukturom. Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije (MONT) i Agencija za stručno obrazovanje i obrazovanje i obrazovanje odraslih (AVETAE) vodeće su političke institucije za obrazovanje odraslih. Strateški razvojni ciljevi za EO i VET za period 2017-2021 su definisani u Kosovskom strateškom planu za obrazovanje. Ne postoji nacionalna strategija koja je posebno posvećena obrazovanju odraslih. Bliska pov-

ezanost EO sa početnim formalnim obrazovanjem krije međunarodno shvatanje da celoživotno učenje i ALE treba idealno da prevaziđu ekonomsku perspektivu ili perspektivu zapošljavanja, a takođe da uključuju i aspekte ličnog, građanskog i socijalnog učenja.

Prema kosovskom državnom budžetu za 2019. godinu, javni izdaci za obrazovanje činili su oko 4,2% ukupnih planiranih budžetskih izdataka zemlje. U državnom budžetu ne postoji posebna linija za obrazovanje odraslih. Tokom proteklih godina budžet za VET (koji uključuje sredstva za EO) blago se povećao. KESP 2017-2021 izdvaja 3,8% (6,8 miliona EUR) ukupnog budžeta za obrazovanje u prioritetnu oblast „Stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih“, koja se uglavnom troši na plate nastavnika, a manje na posebne razvojne projekte koji bi mogli biti relevantni za odrasle obrazovanje, poput razvoja kurikuluma i razvoja nastavnika.

Slično situaciji u vezi sa zakonodavstvom, upravnim strukturama i finansiranjem, obrazovanje odraslih nije samostalna, već je višestruka komponenta u obrazovnom sistemu na Kosovu. Generalno, postoje četiri vrste institucionalnih postavki u kojima se obrazovanje odraslih pruža na Kosovu: formalna srednja ili viša srednja stručna sprema u stručnim školama, stručno osposobljavanje, obično vezano za posao ili kao mera otvaranja novih radnih mesta, koje se nudi u javnom ili privatnom stručnom osposobljavanju centri, kompenzaciono obrazovanje za rano napuštene škole i učenje odraslih različitih vrsta, poput kurseva stranih jezika, ICT, rukotvorina, umetnosti, muzike ili kulture koje nude privatni pružaoci usluga ili nevladine organizacije. Stalni profesionalni razvoj na radnom mestu još uvek nije široko priznat.

Detaljna analiza učestvovanja i neučestvovanja u obrazovanju odraslih u kosovskom kontekstu je teška zbog nedostatka sveobuhvatnog nacionalnog sistema praćenja i ocenjivanja. Postoje samo fragmentirane informacije o ljudima koji učestvuju u programima obrazovanja odraslih. Podaci su svedeni na brojeve učestvovanja i, povremeno, starosne grupe. Precizne informacije o učenicima odraslih, njihovoj motivaciji i preferencijama mogu se očekivati od Ankete o obrazovanju odraslih, koja se trenutno sprovodi uz prateću stručnost i savete DVVI i Nemačkog instituta za obrazovanje odraslih (DIE). Procenjuje se da će prvi rezultati biti objavljeni u proleće 2021. godine.

Iako ima još prostora za unapređenje, kontinuirani profesionalni razvoj u stručnom obrazovanju dobija sve veću pažnju u KESP 2017-2021. Pedagoški fakultet Univerziteta u Prištini trenutno nudi master studije za nastavnike u SOO-u „Master pedagogije za stručne škole“. Posebna potreba za andragoškom kvalifikacijom među trenerima ili nastavnicima odraslih, za razliku od pedagoške kvalifikacije, nije eksplicitno ugrađena u strateški okvir za profesionalni razvoj nastavnika na Kosovu. Andragogija se ne nudi kao studijski program na univerzitetu. Obrazovnim radnicima na Kosovu, uprkos stručnosti u temi koju predaju, često nedostaju metodološka i didaktička znanja i alati za rad sa odraslima. Za sada nedostaje zajedničko razumevanje profesionalnih i etičkih standarda i društvene orijentacije među edukatorima odraslih u formalnom i neformalnom sistemu EO, što ističe posebne zahteve u vezi sa profesijom obrazovanja odraslih.

Budući da Kosovo nije član UN-a, ono zvanično ne učestvuje u najvažnijim međunarodnim aktivnostima ALE-a, kao što su Ciljevi održivog razvoja, posebno SGD 4, i UNESCO-ove konferencije CONFINTEA. Bez obzira na to, kosovske institucije su posvećene ciljevima održivog razvoja i trude se da ih ostvare kao deo svojih napora za evropsku integraciju. Sveukupno, međutim, konkretni planovi i akcije za primenu COR-a ostaju ograničeni. Kosovo je i dalje među zemljama sa najvišom stopom međunarodne novčane pomoći po glavi stanovnika. Među najvažnijim međunarodnim donatorima za razvoj obrazovanja odraslih na Kosovu su nemačka razvojna saradnja (preko DVVI i GIZ), institucije EU kao i luksemburška i austrijska razvojna agencija.

Na osnovu analize situacije, studija identifikuje nekoliko širih preporuka za srednjoročni i dugoročniji razvoj obrazovanja odraslih na Kosovu. Najvažniji će biti sporazum o zajedničkom terminološkom i konceptualnom razumevanju obrazovanja odraslih u okviru celoživotnog učenja koji bi mogao da olakša razvoj samostalnog sistema obrazovanja odraslih u budućnosti. Dalje, vlada i lokalne vlasti treba da ojačaju nekomercijalne i ne-monetarne kvalitete obrazovanja odraslih (građansko obrazovanje, programi pismenosti, programi rehabilitacije, kursevi ličnog razvoja) kroz podizanje svesti i finansijske podsticaje. Da bi se napredovalo ka pravom društvu koje uči, nacionalni napori treba da se usredsrede na sve veće učestvovanje srednjeg i starijeg uzrasta, kao i ranjivih grupa u ALE-u, i koristeći sveobuhvatno praćenje i procenu za razvoj politike i strategije zasnovane na dokazima.

Delokrug i pristup u istraživanju

Cilj studije je pružiti sveobuhvatnu analizu stanja u sektoru obrazovanja i obrazovanja odraslih na Kosovu i identifikovati nedavna dešavanja i izazove. Osnova za strukturu studije je sveobuhvatan i vodeći sadržaj koji su razvili DVVI i DIE. Studiju je izveo tim istraživača koji je usko sarađivao, a odabrao ga je DVVI, a sastojao se od dva međunarodna konsultanta, ti su gospođa Hannah Pfanzelt i g. Andreas Pfanzelt, takođe i jednog domaćeg eksperta, gđe Teute Danuza.

Metodološki pristup kombinovao je intenzivno radno istraživanje sa polu-struktuiranim intervjuima stručnjaka. Podaci i informacije su se prikupljali i postepeno dodavali tokom procesa istraživanja. U prvom koraku sistematski su pregledani već postojeći podaci, centralni nacionalni i međunarodni dokumenti i strategije, kao i literatura koju su obezbedili DVVI i nacionalni konsultanti. Glavni izvor informacija bili su sekundarni podaci koji su bili dostupni na nacionalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, kao što su akademska literatura, analitički radovi, kratki izveštaji o politikama, dokumenti za evaluaciju, izveštaji i publikacije vlada, međunarodnih agencija i organizacija civilnog društva. Gde god su bili dostupni, razmatrani su i primarni podaci iz anketa ili međunarodnih baza podataka.

Glavni cilj u prvoj fazi istraživanja bio je prikupljanje relevantnih podataka duž unapred definisanih poglavlja i identifikacija znanja i praznina u podacima. Rezultujući preliminarni portfelji zemalja stvorili su osnovu za kvalitativno prikupljanje podataka u sledećem koraku istraživanja. Usmereni na rezultate desk istraživanja, vođeni su polu-strukturirani intervjui, licem u lice i putem video poziva, kako bi se spolja verifikovali, dopunili i dodali preliminarni nalazi istraživanja sa praktičnim znanjem i iskustvom na terenu nacionalnih stručnjaka za ALE. Ovi dopunski intervjui bili su odlučujući izvor informacija o stanju ALE-a gde su informacije na Internetu bile retke. Na osnovu njihovog stručnog znanja i iskustva, ukupno pet stručnjaka za ALE sa makro, mezo i mikro nivoa na Kosovu izabrano je za partnere za intervjue (uključujući jednog stručnjaka iz kancelarije za DVVI na Kosovu). Za sve intervjue unapred su razvijeni upitnici sa vodećim pitanjima koji su sa njima podeljeni. Tokom intervjua, ova pitanja su poslužila kao široka tematska smernica. Intervjui su trajali u proseku jedan sat i odvijali su se od sredine novembra 2020. do januara 2021.

U trećoj fazi istraživačkog procesa, podaci i informacije prikupljeni putem desk istraživanja i intervjua grupirani su i stavljeni u pisani tekst. Komentari DIE, DVVI i nacionalnih stručnjaka vodili su pripremu završnog studijskog dokumenta.

Studija je strukturisana na sledeći način

Poglavlje I posvećeno je konceptu ALE, opisujući upotrebu i tumačenje na Kosovu, i njegov odnos prema terminologiji UNESCO-a i Evropske unije (EU). Poglavlje II opisuje strukturu zemlje sa informacijama o trenutnoj socio-demografskoj, ekonomskoj, političkoj i obrazovnoj situaciji. Istorijski razvoj ALE, opisan u Poglavlju III, pomaže da se kontekstualizuje naknadna klasifikacija ALE na Kosovu. Potonji je rezultat sveobuhvatne analize sadašnjeg nacionalnog makroa (pravni okvir, politike i finansiranje), mezo (institucije, pružaoci usluga, profesionalizacija i programi) i okolnosti na mikro nivou (učestvovanje) za ALE, koji se ogledaju u poglavljima IV-IX. Međunarodni napori (akteri, projekti i državne obaveze) u vezi sa ALE na Kosovu detaljno su pregledani u poglavlju X. Rezultati iz svih prethodnih poglavlja informišu o identifikaciji trenutnih izazova i potencijala za budućnost u poglavlju XI. Završno poglavlje XII sumira ocene i sužava ih na precizne preporuke za budući razvoj ALE na Kosovu.

I. Koncept i terminologija – razumevanje i percepcija koncepta ALE

Međunarodna i EU konceptualizacija ALE, doživotno učenje i odrasli učenici

Često je obrazovanje povezano samo sa formalnim obrazovanjem, obrazovanje koje pružaju predškolske, osnovne, srednje, strukovne i visokoškolske ustanove deci, adolescentima i mladim odraslima. Međutim, međunarodno pravo o ljudskim pravima nekoliko puta je naglasilo da je glavni princip obrazovanja univerzalnost, dajući pravo na obrazovanje svima, bez obzira na starost.[1] Kontinuirani aspekt obrazovanja i učenja, koji je ukorenjen u principu univerzalnosti u obrazovanju, objedinjen je u konceptu „celoživotnog učenja“ (CŽU). Prema Institutu UNESCO za celoživotno učenje (UIL), jednom od najvažnijih međunarodnih aktera u toj oblasti, celoživotno učenje je u osnovi „zasnovano na integraciji učenja i života koji pokriva aktivnosti učenja za ljude svih starosnih grupa (deca, mladi , odrasli i stariji, bilo devojčice ili dečaci, žene ili muškarci), u svim životnim kontekstima (porodica, škola, zajednica, radno mesto i tako dalje) i kroz razne modalitete (formalne, neformalne i neformalne) koji zajedno ispuniti širok spektar potreba i zahteva za učenjem[2]. Dalji paragrafi opisuju vezu između koncepata celoživotnog učenja i učenja i obrazovanja odraslih, uvode glavne međunarodne aktere i inicijative za unapređenje pristupa i pružanja mogućnosti za celoživotno učenje i učenje u celini, rezimiraju ciljeve ALE, objašnjavaju različite modalitete i predstavljaju različite kontekste učenja.

Odnos između celoživotnog učenja i obrazovanja odraslih i učenja uspostavlja se vizijom da unutar univerzuma celoživotnog učenja ALE pokriva sve oblike obrazovanja i učenja koji „imaju za cilj da obezbede da svi odrasli učestvuju u svojim društvima i svetu rada“[3]. Dakle, ALE je suštinska komponenta celoživotnog učenja i, kada se posmatra u odnosu na obuhvaćeni period života, verovatno najznačajniji i dugoročniji oblik obrazovanja. Shodno tome, ALE, ugrađen u širi koncept CŽU, obraća se određenoj grupi odraslih učenika.

Generalno, odrasli učenik se može smatrati „osobom koja sistematski pohađa neki oblik obrazovanja odraslih, pripada hronološkom periodu nakon adolescencije i dobrovoljno odlučuje da bude deo procesa učenja i poučavanja. Odraslost karakterišu različite vrste zrelosti, od biološke do emocionalne i psiho-socijalne, do profesionalne, kulturne i političke“[4]. To implicira da su odrasli učenici izuzetno heterogena grupa, koja je manje definisana hronološkim uzrastom nego potrebama i motivima učenja. Prema tome, takođe se „starosna dob za ulazak“ kada osoba formalno priznaje status odrasle osobe razlikuje u različitim zemljama i nije nužno povezana sa starosnom granicom zakonske zrelosti.

[1] Internet stranica inicijative “pravo na obrazovanje” (Right to Education Initiative) (2018). Adult education and learning

[2] UNESCO UIL (2014). Literacy & Basic Skills as a Foundation for Lifelong Learning

[3] UNESCO UIL (2015). Recommendation on Adult Learning and Education, p. 6

[4] Mavrak (2018). *Legal Socialization program – Adult Education Manual*. PH international: Sarajevo

Na globalnom nivou, UNESCO UIL promoviše celoživotno učenje, posebno ALE, različitim programima i projektima. Između ostalih, instalirala je „Globalnu opservatoriju za priznavanje, validaciju i akreditaciju neformalnog i neformalnog učenja“[5] i prati nedavna dešavanja u nacionalnim okvirima kvalifikacija. Međunarodna razmena o napretku u ALE-u olakšava se na **Međunarodnim konferencijama o obrazovanju odraslih (CONFINTEA)**[6], a napredak u ALE-u širom sveta prikazuje se u redovnim **Globalnim izveštajima o učenju i obrazovanju odraslih (GRALE)**. GRALE 3 pruža sledeću definiciju obrazovanja odraslih:

> “ ALE obuhvata sve formalno, neformalno i neformalno ili slučajno učenje i kontinuirano obrazovanje (i opšte i stručno, i teorijsko i praktično) koje obavljaju odrasli (kako je ovaj pojam definisan u bilo kojoj zemlji). Učesnici ALE obično završe početno obrazovanje i obuku, a zatim se vrate nekom obliku učenja. Ali u svim zemljama biće mladih i odraslih koji nisu imali priliku da se upišu ili završe školsko obrazovanje do predviđene starosti i koji učestvuju u programima ALE, uključujući one koji će ih osposobiti za pismenost i osnovne veštine ili kao ‹ druga šansa ‹za sticanje priznatih sertifikata.[7] ”

Kada je reč o rešavanju pitanja i o pristupu ALE-u i usklađivanju obrazovanja odraslih na evropskom kontinentu, institucije Evropske unije mogu se smatrati najvažnijim pokretačima. Politika EU u oblasti obrazovanja trenutno se rukovodi **Okvirom za Obrazovanje i obuku 2020 (ET 2020)** i zasniva se na pristupu celoživotnog učenja, koji je definisan u **Rezoluciji Saveta EU o celoživotnom učenju**. Slično gore navedenoj definiciji UNESCO-a, doživotno učenje prema EU:

> “ mora da obuhvati i pokrije učenje od predškolskog do doba nakon penzionisanja, uključujući čitav spektar formalnog, neformalnog i „ne-formalnog“ učenja. Dalje, celoživotno učenje mora se shvatiti kao sve aktivnosti učenja koje se preduzimaju tokom života, sa ciljem poboljšanja znanja, veština i kompetencija u ličnoj, građanskoj, socijalnoj i / ili zaposlenoj perspektivi.[8] ”

U svom spisku ključnih pojmova koji se koriste u evropskoj politici obrazovanja i osposobljavanja, EU definiše obrazovanje odraslih kao „opšte ili stručno obrazovanje koje se pruža odraslima nakon početnog obrazovanja i obuke“ i time naglašava razliku između početnog obrazovanja i obuke i kontinuiranog ili opšteg obrazovanja za odrasle.[9]

---

[5] Internet stranica UNESCO UIL The Global Observatory of Recognition, Validation and Accreditation of Non-formal and Informal Learning

[6] Internet stranica UNESCO UIL International Conferences on Adult Education (CONFINTEA)

[7] UNESCO UIL (2016). 3rd Global Report on Adult Learning and Education, p. 29 and Schweighöfer, B. (2019). Youth and Adult Education in the Agenda 2030 and the Sustainable Development Goals. Bonn: DVV International

[8] European Council (2002). COUNCIL RESOLUTION of 27 June 2002 on lifelong learning. Official Journal of the European Communities C 163/1

[9] CEDEFOP (2014). Terminology of European education and training policy (2nd edition)

Da bi podržao obrazovanje odraslih u okviru CŽU, posebno je Savet EU usvojio **Rezoluciju o obnovljenoj Evropskoj agendi za učenje odraslih**[10]. Rezolucija naglašava potrebu za značajnim povećanjem učestvovanja odraslih u formalnom, neformalnom i neformalnom učenju bilo da se stiču radne veštine, aktivno građanstvo ili lični razvoj i ispunjenje. Dalja inicijativa Saveta bila je usvajanje **Preporuke o stazama za podizanje nivoa veština**[11] koja ima za cilj dostizanje minimalnog nivoa pismenosti, računanja i digitalnih veština za sve odrasle. Evropska komisija osnovala je Radnu grupu za obrazovanje odraslih koju čine stručnjaci, predstavnici socijalnih partnera i civilnog društva. Dalje, uspostavila je **Elektronsku platformu za učenje odraslih u Evropi (EPALE),** „evropsku, višejezičnu zajednicu otvorenih članova profesionalaca za obrazovanje odraslih, uključujući edukatore i trenere za odrasle, osoblje za vođenje i podršku, istraživače i akademike i kreatore politike“ .

Kao što je navedeno iz gornjih definicija i aktivnosti, ciljevi i zadaci ALE-a u sferi CŽU su višestruki i mogu ciljati različite nivoe društva. Na individualnom nivou, ALE teži razvoju sposobnosti i sposobnosti svakog pojedinca da bude društveno odgovoran, kritičan i samostalan građanin, koji je u stanju da oblikuje razvoj koji se dešava u ličnom i profesionalnom okruženju. Na društvenom nivou, zajednica svesnih i aktivnih odraslih doprinosi stvaranju takozvanog „društva koje uči“, gde svako ima priliku da uči, angažuje se i učestvuje u društvu kako bi postigao održivi razvoj i solidarnost među ljudima i zajednicama. Sveukupno, sveobuhvatni ALE podstiče održivi i inkluzivni ekonomski rast koji je zauzvrat neophodan za smanjenje siromaštva, poboljšanje zdravlja i opšte dobrobiti i zaštitu životne sredine.[12]

Gore navedeni ciljevi mogu da se realizuju sa različitim tipovima ALE:

- **kompenzacijsko učenje i kvalifikacije za osnovne veštine** (kao što su pismenost i računanje), usmerene na pojedince koji ih možda nisu stekli u ranijem početnom obrazovanju ili obuci,
- **kontinuirano obrazovanje i obuka i profesionalni razvoj**, usmeren na odrasle zainteresovane za sticanje, unapređivanje ili ažuriranje znanja, veština ili kompetencija u određenoj oblasti koja se odnosi na njihovo radno okruženje,
- **zajedničko, popularno ili liberalno obrazovanje** (takođe obrazovanje za građanstvo), koje odraslima pruža opšte obrazovanje i mogućnosti učenja u temama od posebnog interesa za njihov lični razvoj, da se bave socijalnim pitanjima i vode pristojan život.

Iako se osnovno obrazovanje obično povezuje sa formalnim učenjem, ALE se odnosi na čitav niz aktivnosti formalnog obrazovanja (FED), neformalnog obrazovanja (NFE) i neformalnog učenja (INF). Svi oblici obrazovanja su sveobuhvatno definisani Međunarodnom standardnom klasifikacijom obrazovanja (ISCED)[13]. Drugi dokument koji daje detaljne definicije aktivnosti učenja je „Priručnik za klasifikaciju aktivnosti

[10] European Council (2011). Council Resolution on a renewed European agenda for adult learning. Official Journal of the European Union C372/1

[11] European Council (2016). COUNCIL RECOMMENDATION of 19 December 2016 on Upskilling Pathways: New Opportunities for Adults

[12] UNESCO UIL (2015)

[13] UNESCO UIL (2012). International Standard Classification of education ISCED 2011, str. 11f

učenja (CLA)“ koji je izdao Evropski statistički zavod Eurostat.[14]

Formalno obrazovanje i obuka se pružaju „institucionalizovano, namerno i planirano kroz javne organizacije i priznata privatna tela„ koja čine “formalni sistem obrazovanja u zemlji“[15]. Da bi aktivnost učenja bila formalna, odlučujuće je priznavanje programa od strane relevantnih obrazovnih vlasti ili drugih institucija koje sarađuju sa nacionalnim ili pod-nacionalnim obrazovnim vlastima. FED je obično povezan sa kontinuiranim putem početnog redovnog obrazovanja sve do prvog ulaska pojedinca na tržište rada. Međutim, to može da uključuje i skraćeno radno vreme, obrazovanje za osobe sa posebnim potrebama i druge vrste obrazovanja odraslih, dakle, obrazovanje „za sve starosne grupe sa programskim sadržajem i kvalifikacijama koje su ekvivalentne početnom obrazovanju“. U svakom slučaju, formalni programi moraju trajati najmanje jedan semestar redovnih studija (ekvivalentno 30 ECTS).

Neformalno obrazovanje, slično formalnom obrazovanju, je „obrazovanje koje institucionalizuje, namerava i planira pružalac obrazovanja“. Međutim, presudna karakteristika neformalnog obrazovanja je da je ono „dodatak, alternativa i/ili dopuna formalnom obrazovanju u procesu celoživotnog učenja“. NFE programi mogu dovesti do kvalifikacija, ali ih obrazovne vlasti generalno ne priznaju kao ekvivalent formalnim kvalifikacijama. U nekim slučajevima, formalne kvalifikacije mogu se steći putem posebnih priznatih NFE programa. Za razliku od formalnog obrazovanja, NFE nužno ide kontinuiranim putem obrazovanja i učenja, pa je stoga sposoban da se obrati svim starosnim grupama, više od formalnog obrazovanja. NFE programi su često kratkoročne prirode, sa manjim intenzitetom koji se nude u radionicama, kursevima, seminarima vođenim obukama na radnom mestu (koje poslodavac organizuje uz pomoć instruktora) i privatnim časovima. Dakle, NFE može da zadovolji sve tri gore pomenute vrste ALE: kompenzaciono obrazovanje u obliku obrazovanja za opismenjavanje mladih i odraslih ili formalno obrazovanje - zamena za decu van škole, razvoj profesionalnih veština i programi o životnim veštinama i socijalnim, političkim ili kulturni razvoj.[16]

Na kraju, neformalno učenje pokriva sve one „oblike učenja koji su namerni ili namerni, ali nisu institucionalizovani“[17]. Za razliku od obrazovanja u formalnim i neformalnim okruženjima, neformalno učenje je mnogo manje strukturirano i organizovano. To se može dogoditi u svakodnevnom životnom kontekstu u porodici, na radnom mestu, u lokalnoj zajednici, dobrovoljnim radom, u digitalnom prostoru, muzejima ili bibliotekama. Sadržaj učenja se sam bira kako bi ispunio sopstvene ciljeve učenja ili kako bi išao u korak sa društvenim razvojem, tempo učenja je obično sam usmeren.

ALE kao takav, uključujući sve oblike obrazovanja i učenja za odrasle, profitira od nedavnih značajnih dešavanja u sektoru informacionih i komunikacionih tehnologija, posebno u pogledu pristupa i inkluzije. Pomoću informacione i komunikacione tehnologije (ICT) otvaraju se formalna i neformalna podešavanja obrazovanja i učenja licem u lice i

[14] Eurostat (2016). Classification of learning activities (CLA) MANUAL 2016 edition

[15] Ibid.

[16] UNESCO UIL (2012), str. 11f

[17] Ibid.

omogućava se individualizovano učenje korišćenjem mobilnih uređaja, digitalnih društvenih mreža i onlajn kurseva bilo gde i bilo kada.

Sa definicijama koje daju EU i UNESCO, ova studija sledi široki pogled na obrazovanje odraslih, koji uzima u obzir sve organizovane oblike učenja odraslih nakon početnog ciklusa obrazovanja (poput prekvalifikacije, daljeg ili kontinuiranog stručnog obrazovanja) i sve namerne oblike neprofesionalnog , društveno, popularno ili liberalno obrazovanje i učenje sa ciljem profesionalnog ili ličnog razvoja[18]. U daljem tekstu, termin učenje i obrazovanje odraslih (ALE) koristiće se kako bi se izrazile sve relevantne dimenzije ovog sektora.

Razumevanje i percepcija koncepta ALE na Kosovu

Kosovska vlada ističe obrazovanje odraslih kao sastavni deo obrazovnog sistema i pruža konkretne kriterijume definicije, koji su u velikoj meri u skladu sa međunarodnom konceptualizacijom. Svi oni građani stariji od 15 godina smatraju se odraslima učenicima.

> “Obrazovanje i obuka odraslih podrazumeva celokupno javno i privatno učenje i obuku za odrasle i/ili za mlade osobe starije od 15 godina, koje imaju pravo da pohađaju programe učenja namenjene odraslima. Obrazovanje i obuka odraslih sastavni je deo obrazovnog sistema na Kosovu. Obrazovanje i obuka odraslih može se ponuditi u javnim i privatnim institucijama.[19]”

Generalni cilj obrazovanja odraslih na Kosovu je stvaranje podsticajnog okruženja za omladinu i odrasle, koje pruža pristup kvalitetnim osnovnim mogućnostima učenja, koje povećava znanje i kompetencije odrasle populacije i koje promoviše jednak pristup kvalitetnoj obuci za ugrožene i manjine. Funkcionisani sistem obrazovanja odraslih na Kosovu treba da doprinese stvaranju društva za celoživotno učenje i značajnim poboljšanjima u životu ljudi. „Prioriteti pod-sektora za odrasle usredsređeni su na sledeća ključna područja: pristup i pravičnost, unapređenje kvaliteta, poboljšana partnerstva, razvoj kapaciteta i jačanje celoživotnog učenja“.[20]

Osnovne granice obrazovanja odraslih na Kosovu utvrđene su Zakonom br. 04/L-143 o obrazovanju i osposobljavanju odraslih u Republici Kosovo[21]. Javne i privatne aktivnosti obrazovanja i obuke za odrasle sažete su pod pojmom „Obrazovanje i obuka odraslih“ (AET).

[18] Odstupajući od definicije ALE date u 3. GRALE, koja se takođe sastoji od učenja u datoj prilici u ALE, ovaj izveštaj se fokusira na aktivnosti nameravanog učenja i edukacije, kako je definisano u ISCED i CLA.

[19] Državni portal Republike Kosovo, Obrazovanje odraslih

[20] Likaj, R. et al. (2015). Challenges and Achievements In Adult Education In Kosovo

[21] Skupština Republike Kosovo (2013b). Law No. 04/L-143 on Adults Education and Training in the Republic of Kosovo. Službeni list republike Kosovo /br. 2 / 21 januar 2013, Priština

Celoživotno učenje je ukratko definisano kao „sve aktivnosti učenja koje se preduzimaju tokom celog života za razvoj znanja, kompetencija i kvalifikacija“. Ova koncepcija je u velikoj meri u skladu sa međunarodnom, mada propušta da naglasi činjenicu da bi učenje idealno trebalo da prevazilazi ekonomsku perspektivu ili perspektivu zapošljavanja i da uključuje aspekte ličnog, građanskog i socijalnog učenja.

Zakon razlikuje formalno, neformalno i neformalno obrazovanje. Definicije su, međutim, vrlo kratke. Bez jasnih primera, razlika između oblika obrazovanja ostaje prilično nejasna, aspekt koji će verovatno izazvati konceptualne nesporazume. Izvesna terminološka zabuna proizlazi iz zamenljive upotrebe reči „obrazovanje“, što u pravom smislu znači sticanje znanja i veština u strukturiranom, institucionalnom, namernom okruženju, uključujući kurikulum i interakciju nastavnika i učenika, i „učenje“ koje se potencijalno može dogoditi bilo gde i bilo kada, što je individualni ili kolektivni proces, uglavnom samoodređen i ne zahteva nužno postojanje kriterijuma ili formalnih nastavnika.

U skladu sa međunarodnim koncepcijama, formalno obrazovanje se shvata kao obrazovanje koje je strukturirano, institucionalizovano, namerno i dovodi do formalne kvalifikacije. Formalno obrazovanje može se izvoditi u strukturisanim okruženjima kao što je „obrazovna ili stručna institucija / ustanova za obuku ili na poslu“. Zakon izričito ne povezuje formalno obrazovanje sa početnim obrazovanjem ili osnovnim kompenzacijskim obrazovanjem. Međutim, u praksi se formalno obrazovanje odraslih na Kosovu poistovećuje sa osnovnim ili kompenzacijskim obrazovanjem, koje odrasli mogu nadoknaditi na nivoima 2, 3 i 4 ISCED-a i Nacionalnog okvira kvalifikacija (NKF).

Postoje dve široke definicije za **neformalno obrazovanje** koje se konceptualno ne razlikuju jasno. Sa jedne strane, zakon opisuje **neformalno obrazovanje** kao učenje „osim onog koje se pruža kroz programe obuhvaćene definicijom„ formalno obrazovanje “predviđenim ovim zakonom“. Sa druge strane, pominju se **neformalno obrazovanje i obuka** koji je namerni, ciljani i ovo „se odnosi na obrazovanje koje ima jasno definisane aktivnosti, ali koje nije izričito imenovano kao obrazovanje (odnosi se na ciljeve učenja, vreme ili podršku učenju)”. Definicije se ne odnose na svrhu i mesto učenja niti na bitnu karakteristiku funkcionisanja dodatnog, alternativnog ili komplementarnog formalnom obrazovanju ili mogućnosti vođenja do formalne kvalifikacije.[22] Konfuzija oko toga šta neformalno obrazovanje odraslih zapravo znači u kosovskom kontekstu ne bi trebalo da iznenađuje. Međutim, ono što postaje jasno u narednim poglavljima ove studije je da se u praksi pod neformalnim obrazovanjem odraslih podrazumeva obrazovanje koje se pruža u javnim centrima za stručno osposobljavanje (CSO) kojima upravlja Zavod za zapošljavanje Republike Kosovo (EARK) i preko javnih i privatnih pružalaca obuke. Državne pružaoce usluga NFE priznaje i akredituje Nacionalno telo za kvalifikacije (NKA), a njihove sertifikate priznaje kreditni sistem na Kosovu i u nekim zemljama u inostranstvu. Iako takvi treninzi tako mogu dovesti do formalnih kvalifikacija u NOK na nivoima 3 i 4, oni se ne smatraju oblicima formalnog obrazovanja. NFE programi usmereni su na pojedince koji traže

[22] Definicija ne-formalnog obrazovanja data u Zakonu o stručnom obrazovanju je ipak drugačije formulisana.

kvalifikacije, prekvalifikaciju, profesionalni razvoj kako bi pristupili tržištu rada, zadržali zanimanje ili napredovali na lestvici karijere. Dakle, NFE na Kosovu je usko povezan sa kontinuiranim obrazovanjem i obukom i profesionalnim razvojem, dok se manje pažnje poklanja obrazovanju za državljanstvo.

Neformalnom učenju je u zakonu dat termin „**neformalno obrazovanje**". Razumevanje u osnovi odražava međunarodnu koncepciju, jer pokriva aktivnosti učenja u privatnoj ili društvenoj sferi koje nisu strukturirane ili odobrene.

Kao što je gore predloženo, u praksi su obrazovanje i obuka odraslih na Kosovu snažno povezani sa stručnim obrazovanjem i obukom i ekonomskim kontekstom. Podrška razvoju karijere smatra se „integrisanim delom celoživotnog učenja" i vodećim principom stručnog obrazovanja (VET).[23] Centralna institucija u kontekstu VET-a je Agencija za stručno obrazovanje i obrazovanje i obrazovanje odraslih. AVETAE je zadužen za nadzor i razvoj SOO-a, kao i za obuku za odrasle (za detaljniji opis uloge AVETAE-e u obrazovanju odraslih pogledajte poglavlje IV). Snažna veza obrazovanja odraslih sa stručnim obrazovanjem i obukom može se pripisati visokoj stopi nezaposlenosti tokom proteklih decenija i vladinoj strategiji za rešavanje ovog izazova kroz povećanje opšteg nivoa obrazovanja odraslih.

Kosovski strateški plan za obrazovanje (KESP) 2017-2021 priznaje nedostatak efikasnog i otvorenog sistema za obrazovanje odraslih:

> "Jedan od primarnih izazova u obrazovnom sektoru je izgradnja održivog sistema za promociju obrazovanja odraslih i celoživotnog učenja i obezbeđivanje sredstava za ovaj prioritet. Trenutno ne postoji šema finansiranja ili formula finansiranja obrazovanja odraslih. Funkcionisanje i izgradnja kapaciteta […] AVETAE, kao i njegovog Saveta, predstavlja izazov i preduslov je za stvaranje koherentnijeg pristupa obrazovanju odraslih. Dalje, ne postoji kapacitet osoblja da odgovori na potrebe obrazovanja odraslih, a sprovođenje prioriteta ovog pod-sektora uglavnom se obavlja u okviru stručnog obrazovanja i od strane nevladinih organizacija i preduzeća.[24]"

Ista strategija podvlači važnost pružanja mogućnosti celoživotnog učenja građanima koji nisu završili osnovno obrazovanje, onima koji nemaju nikakve kvalifikacije ili onima koji žele da se prekvalifikuju u svrhu zaposlenja ili promene karijere.

Ovaj kratki pregled i sledeća poglavlja sugerišu da se obrazovanje odraslih na Kosovu pretežno konceptualizuje kao formalno i neformalno obrazovanje. Ostvaruje se kontinuiranim obrazovanjem i profesionalnim usavršavanjem, kao i kompenzacionim učenjem i osposobljavanjem za osnovne veštine. Komponenta, popularno ili liberalno obrazovanje obrazovanja odraslih i njen potencijalni pozitivni doprinos ekonomskom i društvenom razvoju još uvek nisu dobili značajnu pažnju u debati o politikama.

[23] Assembly of the Republic of Kosovo (2013a). Law No. 04/L-138 for Vocational Education and Training. Official Gazette of the Republic of Kosova / No. 7 / 26 March 2013, Pristina

[24] Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju (2016.). Strateški plan Kosova za obrazovanje 2017-2021.

II. Profil zemlje

Kosovo je mala zemlja u jugoistočnoj Evropi bez izlaza na more. Graniči se sa Albanijom na jugozapadu, Crnom Gorom na severozapadu, Srbijom na severoistoku i Severnom Makedonijom na jugu i prostire se na ukupnoj površini od 10.905,25 km². Glavni grad Kosova je Priština.

Socio-ekonomske karakteristike

Prema poslednjim podacima popisa stanovništva iz 2011. godine, na Kosovu živi 1,78 miliona stanovnika, od kojih je najveći deo (92,9%) etički Albanaca. Srbi, koji uglavnom žive na severu Kosova i male enklave na jugu, čine 1,5% stanovništva i time čine najveću etničku manjinu. Manje etničke manjine sastavljene od zajednica Roma, Aškalija i Egipćana (RAE) čine 5,6% stanovništva. Tokom poslednjih godina udeo stanovništva kosovskih Albanaca kontinuirano je rastao, takođe zbog činjenice da su mnogi kosovski Srbi napustili zemlju iz političkih razloga.

Kosovo ima dva službena jezika, albanski i srpski. Da bi se približila jezičkoj raznolikosti, jezici manjina u zemlji, kao što su turski, bosanski i romski, imaju status zvaničnog jezika na lokalnom nivou. Pored maternjeg jezika, oko 30% stanovništva Kosova govori srpski ili engleski, 14% govori nemački, 6% turski, 5,8% bosanski, 3,4% albanski, 3% francuski i 0,3% romski.[25]

Prema Ustavu, Kosovo je sekularna država koja promoviše neutralnost u verskim pitanjima i versku slobodu. Njegovo društvo je uglavnom sekularizovano, jer je nacionalni identitet radije razvijen prema etničkom poreklu nego prema verskoj pripadnosti. 96% stanovništva (uglavnom kosovskih Albanaca) ispoljava umereni oblik islama, a druge ispovedane vere su srpsko pravoslavlje, katoličanstvo, protestantizam i judaizam.[26]

Građani Kosova su srazmerno mladi, sa prosekom od 30,2 godine. 28% stanovništva je mlađe od 15 godina, gotovo 50% je mlađe od 25 godina, a samo 7% ima 65 godina i više. Poređenja radi, prosečni udeo mlađih od 15 godina u 27 zemalja Evropske unije (EU-27) je 15%. 51,19% stanovništva su žene. U proseku ljudi dostignu starost od 76,7 godina pre nego što umru, žene imaju tendenciju da žive duže (79,4 godine).

Prema podacima popisa stanovništva iz 2011. godine, 73% stanovništva starijeg od 10 godina ima najmanje devet godina školovanja (niža srednja škola) (vidi sliku 1). Značajnih 6% stanovništva nije imalo formalno obrazovanje. Generalno, stepen obrazovanja je snažno povezan sa geografskim položajem, etničkim poreklom i polom (videti odeljak 4: Obrazovni sistem). Prema UNICEF-ovoj anketi o višestrukim pokazateljima klastera (MICS) u 2020. godini, procenjuje se da je 2,8% stanovništva između 15 i 49 godina nepismeno.[27] Najviši nivo pismenosti od 99,4% postignut je među vama od 15 do 24 godine.

[25] Internet stranica Language Commissioner of Kosovo

[26] Bertelsmann Stiftung (2018). BTI Country Report - Kosovo. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, str. 9

[27] Kosovska agencija za statistiku i UNICEF (2020). 2019–2020 Kosovo Multiple Indicator Cluster Survey and 2019– 2020 Roma, Ashkali and Egyptian Communities, Survey Findings Report. Priština: UNICEF

Nivo pismenosti opada među onima koji imaju najniži nivo srednje škole kao najviši nivo obrazovanja. Dalje, nepismenost je više zastupljena među RAE zajednicama. Samo 63,8% RAE žena i samo 56% RAE žena sa osnovnim ili nižim srednjim obrazovanjem kao najviši obrazovni nivo zna da čita i piše.

SLIKA 1 Nivoi obrazovanja u stanovništvu, od 10 godina starosti i stariji (u 2011.)

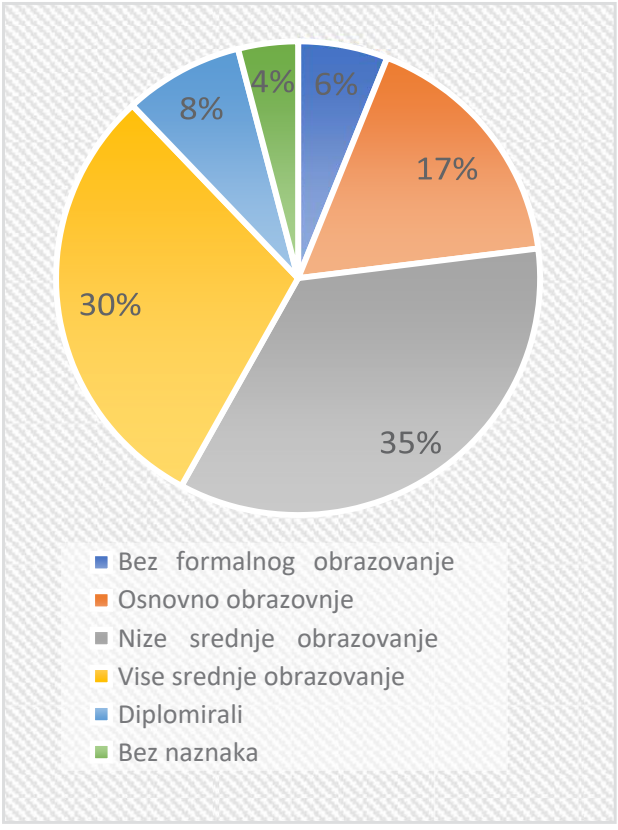

Izvor: Sopstvena prezentacija zasnovana na podacima Kosovske agencije za statistiku (2011.). Glavni indikatori iz obrazovanja 2011.

Udeo od 61% kosovskog stanovništva živi u ruralnim oblastima izvan glavnog grada Prištine. Postoji trend migracije iz ruralnih u urbana i prigradska područja. Generalno, država registruje gustinu naseljenosti od 163,42 stanovnika po km2. Broj stanovnika raste (npr. broj rođenih premašuje broj umrlih), ali po opadajućoj stopi, u 2018. godini zavod za statistiku je registrovao prirodni priraštaj stanovništva od 7,7 na 1000 stanovnika. Umesto toga, neto migracija je u velikoj meri varirala tokom poslednje decenije, sa negativnom tendencijom (npr. više ljudi se iselilo nego što se doselilo na Kosovo).

Kosovo ima veliku dijasporu građana koji žive u inostranstvu. Naročito je nasilni sukob u periodu između 1997. i 1999. podstakao mnoge ljude da napuste zemlju.[28] Poslednji talas migracije u inostranstvo registrovan je 2014/15. Godine kada se oko 100.000 kosovskih građana prijavilo za azil u EU.[29] U 2018. godini gotovo 35.000 građana sa Kosova dobilo je prvu dozvolu boravka u zemljama EU, 3.295 ljudi se prvi put prijavilo za azil u EU.[30] Trenutno se procenjuje da se broj kosovskih građana koji žive u inostranstvu kreće između 700.000 i 800.000.[31] Kosovski migranti nastanili su se uglavnom u Nemačkoj, a slede Švajcarska, Italija, Austrija i Slovenija.[32] Glavni razlozi za međunarodne migracije bili su i još uvek su ekonomski i socijalni aspekti. Zbog visoke nacionalne nezaposlenosti, prvi put migranti su prilično mladi i radno sposobnog doba, što rezultira smanjenjem ponude radne snage u zemlji.

[28] UNDP (2016). Kosovo Human Development Report 2016

[29] Eurostat (2020e). Statistics on migration, residence permits, citizenship and asylum for the enlargement countries 2020 edition

[30] Eurostat (2020e). Statistics on migration, residence permits, citizenship and asylum for the enlargement countries 2020 edition

[31] Judah, T. (2019). Kosovo's demographic destiny looks eerily familiar. Reporting Democracy Portal

[32] Möllers, J. et al. (2017). Study on rural migration and return migration in Kosovo, Discussion Paper, 166. Halle (Saale): Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies (IAMO), p. 14

Najveći tokovi imigracije registrovani su 1999., 2000. i 2010. godine, kada se Kosovo dogovorilo o velikoj repatrijaciji građana sa nekoliko zemalja. Većina imigranata imala je kosovsko državljanstvo i uglavnom su dolazili iz Nemačke, Srbije i Švajcarske.

Za izbeglice je Kosovo uglavnom tranzitna zemlja. U 2019. godini 320 osoba zatražilo je azil na Kosovu, od kojih je 33 dobilo pozitivnu odluku.[33] Glavni izazov je dugotrajno raseljavanje. Iako se između 2000. i 2019. godine više od 28.000 raseljenih vratilo na Kosovo ili unutar njega,[34] oko 16.200 i dalje je raseljeno unutar Kosova (uglavnom Srbi, ali takođe Albanci i RAE).[35]

U vreme poslednjeg popisa stanovništva 2011. godine, oko 40% svih domaćinstava bilo je bez računara ili pristupa Internetu, više od dve trećine njih u ruralnim oblastima. Od tada se odvija brzi razvoj. U 2019. godini 93% svih domaćinstava imalo je pristup internetu od kuće (što je za 3% više od proseka u EU-27). 61% svih domaćinstava imalo je pristup ličnom računaru.[36]

Sa ocenom 0,741 i rangom 85 (u 2016. godini) Kosovo pripada manje razvijenim zemljama u regionu jugoistočne Evrope i rangira se pored Albanije i Bosne i Hercegovine. U 2017. godini „Ginijev koeficijent“ iznosio je 29 (prosek EU-27 bio je 30 u 2019. godini).[37] Njegov razvoj otežavaju visoke stope siromaštva, loši rezultati privatnog sektora u stvaranju radnih mesta, kao i izražena veza između nezaposlenosti i socijalno-ekonomske isključenosti.[38]

Ekonomske karakteristike

Uprkos prilično stalnim pozitivnim ciframa ekonomskog rasta od 4% BDP-a između 2015. i 2019. godine (čak i bez većih padova tokom globalne finansijske krize), Kosovo je kategorisano kao zemlja sa nižim srednjim prihodima i jedna od najsiromašnijih zemalja u Evropi.[39]

U 2018. godini kosovski BDP (u trenutnim cenama) iznosio je 6 milijardi evra, znatno ispod proseka EU-27 sa 13,484 milijarde evra. Slično tome, vrednost BDP-a po stanovniku od 3.740 EUR je niska u međunarodnom poređenju, iako se više nego udvostručila između 2008. i 2018. (rast od 110%).[40]

Sa tendencijom povećanja od 2015. godine, podaci o državnom dugu iznosile su 1,2 miliona evra u 2019. godini (oko 17% BDP-a), što je vrednost koja je srazmerno niska u poređenju sa EU-27 (79,9% u 2018. godini).[41][42] Niska vrednost se može pripisati kratkoj istoriji države u nezavis-

[33] Evropska komisija (2020). Kosovo 2020 Report

[34] UNHCR (2019). Fact Sheet Kosovo

[35] UNHCR (2018). Profiling of Internally Displaced Persons in Kosovo

[36] Kosovska agencija za statistiku (2019b). Results of the Survey on Use of Information and Communication Technology 2019 i Eurostat (2020b). Enlargement countries - information and communication technology statistics

[37] Gini koeficijent meri nejednakost u društvu. Vrednost 0 znači savršenu jednakost (svako ima isti prihod), a vrednost 100 znači savršenu nejednakost (sav prihod ima jedna osoba).

[38] UNDP (2016)

[39] World Bank (2020). Macro Poverty Outlook Kosovo October 2020

[40] Eurostat (2020d). Enlargement countries - recent economic developments

[41] Ministarstvo za finansije i transfere (2019). Annual Bulletin 2019 on Public Debt

[42] Eurostat (2020a). Enlargement countries - finance statistics

nom političkom odlučivanju, ali je ipak zabrinjavajuća. Zbog slabe izvozne baze, Kosovo mora da se izbori sa znatno velikim trgovinskim deficitom od 29,2% BDP-a. U isto vreme, Kosovo se može osloniti na stabilne direktne strane investicije i veliku količinu doznaka, što predstavlja oko 15% BDP-a. Sveukupno kosovsku ekonomiju trenutno više vode doznake, potrošnja i uvoz, a ne investicije, trgovina i izvoz. Ova tendencija koči ekonomsku diversifikaciju i smanjuje podsticaje za zapošljavanje.[43]

U 2018. usluge su činile 58,5% bruto dodate vrednosti na Kosovu. Dok je industrija činila 21,8%, građevinarstvo kao i poljoprivreda, šumarstvo i ribarstvo doprinose 10,8%, odnosno 8,9%.

Nedovoljna ulaganja, nedostatak kvalitetnih poslova i neusklađenost nivoa obrazovanja i potreba tržišta rada rezultirali su velikom nezaposlenošću i velikom neaktivnošću, posebno među ženskom populacijom. Samo 20% žena starosti između 20 i 64 godine je ekonomski aktivno, što znači da su zaposlene ili nezaposlene.[44] U 2019. godini bilo je zaposleno samo 30% radne snage (46% muškaraca i 13,9% žena). Muškarci rade u građevinarstvu, trgovini i sektoru električne energije, a žene u obrazovanju, zdravstvu i socijalnom radu i trgovini. Naročito za žene stepen obrazovanja je presudan za zaposlenje, jer se njihova stopa zaposlenosti povećava na 50% sa tercijarnim obrazovanjem.

Otprilike jedna četvrtina kosovske radne snage je nezaposlena, što rezultira stopom nezaposlenosti od 25%, što je znatno više za žene od 34%. Nezaposlenost je najčešća među ljudima bez formalnog obrazovanja i opada sa visokim obrazovanjem, posebno među muškarcima. Stope nezaposlenosti žena i dalje su veće od 30% nezavisno od nivoa obrazovanja. Uglavnom je omladina koja je pogođena nezaposlenošću, gotovo 70% svih nezaposlenih na Kosovu mlađe je od 35 godina. Istovremeno, stopa nezaposlenosti za ovu starosnu grupu iznosi 40% (52% za žene, 35% za muškarce).[45]

Visok nivo nezaposlenosti mladih delom je povezana sa ograničenim mogućnostima za mlade da pohađaju dalje mere obrazovanja i obuke. Kao posledica toga, udeo mladih ljudi starosti od 15 do 24 godine koji nisu u radnom odnosu, obrazovanju i obuci (NEET) iznosio je 27,4% u 2017. godini. Mlade žene imaju veći rizik da pripadnu grupi NEET (31,4%).[46] Prema Kosovskom izveštaju o humanom razvoju za 2016. godinu presudni NEET faktori su pol, starost, obrazovanje i veličina domaćinstva. Pored toga, prijem doznaka povećava verovatnoću neaktivnosti.[47]

[43] Bertelsmann Stiftung (2018)

[44] Eurostat (2020c). Enlargement countries - labour market statistics

[45] Kosovska agencija za statistiku (2019a). Labour Force Survey 2019

[46] Viertel, E. (2019). Policies for Human Capital Development Kosovo – an ETF Torino Process Assessment

[47] UNDP (2016), p. 41 p. 41

Visoke stope nezaposlenosti uzrokuju znatno visoke stope siromaštva na Kosovu. [48] 2017. godine 18% stanovništva živelo je ispod nacionalne granice siromaštva od 1,85 evra, 5,1% živelo je u ekstremnom siromaštvu (sa manje od 1,31 evra dnevno). Žene (18,9%), deca (22,8%), ljudi koji žive u ruralnim područjima (u 2017. godini 64,8% siromašnog stanovništva živelo je u ruralnim područjima), nezaposleni (25,5%) i ljudi koji imaju samo osnovno obrazovanje (21,6%) imaju veći rizik od siromaštva. Najniže stope siromaštva registrovane su među domaćinstvima koja prvenstveno primaju zarade iz javnog sektora (7%) i doznake iz inostranstva (11%). U većem riziku od siromaštva su domaćinstva u zavisnosti od dnevnice (29,3%) i penzija (29,3%). Najveća stopa siromaštva primećuje se kod domaćinstava u zavisnosti od socijalne pomoći (ovde je stopa siromaštva 80,2%). U 2017. godini članovi domaćinstava u zavisnosti od nadnica i zarada iz privatnog sektora činili su najveću kategoriju siromašnog stanovništva (34,7%).

Politički sistem

U vreme Jugoslavije Kosovo je pripadalo Republici Srbiji. Bila je to autonomna pokrajina sa pravima koja su dodeljena slično ostalim republikama Jugoslavije. Osamdesetih godina prošlog veka kosovski Albanci počeli su da zahtevaju status konstitutivne republike za svoju autonomnu pokrajinu koja je pokrenula proteste 1981. godine. Etničke tenzije između kosovskih Albanaca i kosovskih Srba ostale su visoke tokom čitave decenije. Oni su rezultirali rastom srpske opozicije značajnoj autonomiji pokrajina i neefikasnim sistemom konsenzusa na saveznom nivou širom Jugoslavije, što je viđeno kao prepreka srpskim interesima. Srbija je 1989. lišila Kosovo autonomije i uvela represivni vojni režim u regionu. Svi kosovski Albanci morali su da napuste svoje položaje u javnoj službi, a pokrajinom se direktno upravljalo iz Beograda. Nakon neuspelog pokušaja miroljubivog otpora, antagonizam između kosovskih Albanaca i Srba rezultirao je ratom 1998. Vojna intervencija NATO-a uspela je da okonča sukob 1999. godine i rezolucijom UN 1244[49] formirana je međunarodna administracija. Od 1999. do 2008. godine, Misija privremene uprave Ujedinjenih nacija na Kosovu (UNMIK) imala je civilnu odgovornost nad teritorijom, dok je prisustvo NATO-a na Kosovu (Kosovske snage, ili KFOR) bilo zaduženo za unutrašnju bezbednost. Podsticajno i pod nadzorom UN-a, Kosovo je razvilo samoupravne strukture i kosovski parlament je proglasio nezavisnost 2008. Od tada je Kosovo kao nezavisnu državu priznalo 116 država (većina država članica EU i više od polovine država članica UN-a). Iako Srbija još uvek zvanično ne prihvata suverenitet Kosova, obe države su izjavile da će normalizovati svoj odnos sa Briselskim sporazumom 2014. godine, a nakon sporova oko poreza nedavno su se takođe dogovorile da normalizuju svoje ekonomske odnose.[50]

Do danas, Kosovo nije članica UN-a zbog stava veta Kine i Rusije. Prijava za članstvo u UNESCO 2015. bila je neuspešna. Međutim, Kosovo je član Međunarodnog monetarnog fonda (MMF), Svetske banke i Venecijanske komisije Saveta Evrope.

Što se tiče odnosa sa institucijama EU, Kosovo ima status potencijalnog kandidata za pris-

[48] Kosovska agencija za statistiku i Svetska banka (2019). Consumption Poverty in the republic of Kosovo

[49] United Nations Mission in Kosovo (1999). United Nations Resolution 1244

[50] Bertelsmann Stiftung (2018), p. 5

tupanje EU. Politički dijalog i saradnja između EU i Kosova definisani su u „Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju“ (SSP), koji je stupio na snagu 2016. Evropska reformska agenda (ERA) vodi reformski proces na Kosovu, sprovodeći prioritetne akcije u oblastima dobre upravljanje, vladavina zakona, konkurentnost, zapošljavanje i obrazovanje.[51] Iz „Instrumenta za pretpristupnu pomoć“ (IPA II) Kosovo je dobilo bilateralnu podršku EU u iznosu od 573 miliona evra između 2014. i 2020. godine.

Administrativno je država Kosovo podeljena na 7 okruga, 38 opština i 1.469 naselja. Organizovan je jedinstveno sa dva nivoa upravljanja, jednim na centralnom i jednim na lokalnom (opštinskom) nivou.[52] Opštine zadržavaju tri vrste nadležnosti: sopstvene nadležnosti, proširene i delegirane nadležnosti, uključujući finansijsku autonomiju za nadležnosti u okviru njihove odgovornosti. Obrazovanje je deo sopstvenih i proširenih nadležnosti lokalnih samouprava.[53] Međutim, faktičke nadležnosti odstupaju, jer prema izveštajima skupštine opština imaju loše efikasne budžetske moći, a lokalna uprava je oslabljena prekomernim političkim uticajem sa nacionalnog nivoa.[54][55] Iako Kosovo namerava da integriše opštine sa većinom kosovskih Srba u svoj institucionalni sistem, te opštine zadržavaju dalekosežna autonomna prava i de facto deluju uglavnom van kontrole državnih institucija.

Ustavom iz 2008. godine uspostavljena je višestranačka parlamentarna demokratska republika na Kosovu.[56][57] Predsednik je zvanični šef države, koga bira dve trećine skupštine na mandat od pet godina. Jednodomnu skupštinu čini 120 poslanika, od kojih se 100 bira direktno proporcionalnim izbornim sistemom. Ostalih 20 mesta rezervisano je za kosovske Srbe i ostale predstavnike etničkih zajednica. Šef vlade je premijer. Premijer se bira na četvorogodišnji mandat najmanje dvotrećinskom većinom u skupštini.

Poslednji (prevremeni) parlamentarni izbori na Kosovu održani su u februaru 2021. Stranka levog centra Vetevendosje koju je predvodio Aljbin Kurti pobedila je na izborima sa skoro 50% glasova. Demokratska partija Kosova desnog centra (PDK) dobila je 17% glasova, a Demokratska liga Kosova desnog centra (LDK) zauzela je treće mesto sa 13% glasova.

Obrazovni sistem

Implementacijom KESP 2017-2021, Kosovo je postiglo napredak u poboljšanju pristupa obrazovanju i kvalitetu obrazovnog sektora. Ipak, ukupan kvalitet obrazovanja i dalje zabrinjava.[58] Nivo predškolskog obrazovanja je nizak i u poslednjoj proceni OECD-ovog Programa za međunarodnu procenu učenika (PISA), Kosovo

[51] Evropska komisija (2020)
[52] Internet stranica European Committee of the Regions, Kosovo Potential Candidate
[53] Internet stranica European Committee of the Regions, Kosovo Education
[54] Evropska komisija (2020)
[55] Grasniqi, G. (2019). Kosovo. Swedish International Center for Local Democracy (ICLD)
[56] Internet stranica Freedom House, Kosovo 2020
[57] Evropska komisija (2020)
[58] Ibid.

je zauzelo 3. mesto odozdo.[59] Prema indeksu ljudskog kapitala Svetske banke, „deca na Kosovu mogu da očekuju da će završiti 12,8 godina osnovne, osnovne i srednje škole do 18. godine. Međutim, kada se godine školovanja prilagode kvalitetu učenja, to je samo ekvivalentno 7,7 godina, što znači da postoji jaz u učenju od 5,1 godine“.[60]

Javna potrošnja za obrazovanje iznosila je 4,2% BDP-a u 2018. i 2019. godini, iznos koji se kreće niže od troškova regionalnih suseda i koji se uglavnom uliva u zarade i plate prosvetnog osoblja. Zbog velikog udela mladih u društvu, Kosovo troši samo 13% prihoda po glavi stanovnika za svakog učenika u osnovnom i srednjem obrazovanju (prosek EU kreće se oko 20%).[61]

Obrazovni sistem na Kosovu je strukturiran na nivou ISCED i sastoji se od predškolskog uzrasta (uzrasta 0-5), predškolskog (uzrasta 5 godina do osnovne), osnovnog obrazovanja za razrede 1-5 (uzrasta 6-10 godina), nižeg srednja za razrede 6-9 (uzrast od 11 do 14 godina), viša srednja za razrede od 9 do 12 (uzrast od 15 do 18 godina) i visoko obrazovanje koje nudi 3 do 4 godine osnovnih i 1 do 2 godine master programa. Srednje obrazovanje se deli na gimnazije i škole za stručno obrazovanje.[62][63]

SLIKA 2 Struktura obrazovnog sistema na Kosovu

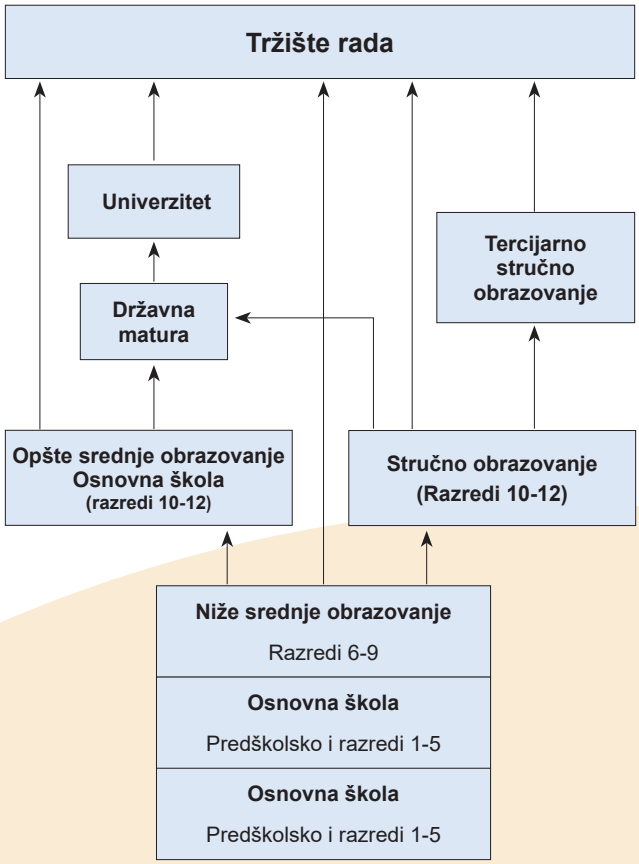

Izvor: Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije (2016.), str. 20.

Na kosovskom dečjem obrazovnom putu započinje težak početak, jer postoje samo 44 javna vrtića raspoređena u 23 od 38 opština. Shodno tome, stopa upisa u predškolsku ustanovu je

[59] OECD (2019). PISA 2018 Results – Combined Executive Summaries

[60] World Bank (2018). If Kosovo Acts Now, Its Children Born Today Could Be Healthier, Wealthier, More Productive. Press Release October 11, 2018

[61] World Bank (2017). Republic of Kosovo Systematic Country Diagnostic, p.104

[62] Aliu, L. (2018). Analysis of Kosovo's Education System. Priština: Friedrich-Ebert-Stiftung

[63] Evropska komisija (2017). Pregled sistema višeg obrazovanja na Kosovu

niska. Kako su osnovno i niže srednje obrazovanje na Kosovu obavezne, stope upisa su srazmerno visoke (videti tabelu 1). Razlika u upisu među polovima javlja se tokom višeg srednjeg obrazovanja, jer je udeo žena bez višeg srednjeg obrazovanja za 23,4% veći od udela muškaraca, što ukazuje na veće stope napuštanja devojčica nego kod dečaka uzrasta od 15 do 18 godina.[64] Sveukupno su devojke i mlade žene nedovoljno zastupljene na svim obrazovnim nivoima, osim u gimnazijama i na univerzitetima, gde čine 58%, odnosno 53% studentskih tela.[65]

Obrazovanje na Kosovu uglavnom se odvija u državnim školama. U 2017/2018. Godini 89% sve dece, učenika i studenata pohađalo je javne obrazovne ustanove. Najveći udeo pohađanja privatnih institucija registrovan je na univerzitetskom nivou (36%).[66]

TABELA 1 Stope upisa i broj javnih/privatnih obrazovnih institucija

	Neto odnos i pohađanja	Broj javnih obrazovnih institucija	Broj privatnih obrazovnih institucija
Predškolsko	15%	44	88
Pred-osnovno	83.8%		
Osnovno	96.1%	927	10
Niže srednje	93.7%		
Više srednje	86.8%	123	
Više obrazovanje		9	30

Izvor: Sopstvena prezentacija na bazi podataka Evropske komisije (2020.), Kosovske agencije za statistiku (2018.), Kosovske agencije za statistiku i UNICEF (2020.).

Kada je reč o izboru staze za srednjoškolsko obrazovanje, stručno obrazovanje i osposobljavanje (VET) često se smatra drugom alternativom. Gimnazija i univerzitetsko obrazovanje smatraju se vrednijim za ulazak na tržište rada.[67] Za mnoge učenike stručno obrazovanje postaje opcija samo ako ne ispunjavaju kriterijume za upis u gimnaziju. U 2018/2019. Oko 50% svih učenika viših srednjih škola odlučilo se za programe stručnog obrazovanja. Veliki udeo diplomaca SOO-a (97%) nastavlja da se upisuje u visoko obrazovanje što pokazuje da stručne spreme imaju malu vrednost na tržištu rada. Generalno, sistem stručnog obrazovanja na Kosovu treba više praktičnih i primenjenih kurseva i javno podržanu saradnju sa poslovnim subjektima. Iako je većina nastavnika u stručnim školama kvalifikovana, postoje nedostaci u daljem profesionalnom razvoju i materijalu za podučavanje i učenje (vidi Poglavlje IX).[68]

Kosovo je tek započelo sa primenom svog nacionalnog okvira kvalifikacija, koji je razvijen uglavnom u skladu sa evropskim okvirom kvalifikacija (EKF). NOK i NAK su uspostavljeni Zakonom br. 03/L-060 o nacionalnim kvalifikacijama. Proces razvoja NOK-a započeo je 2009. godine. Odobren je i objavljen 2011. godine. 2017. je pregledan uz podršku DV-VI-a, a priručnik za primenu objavljen je i odobren 2020. godine.[69] NAK ima generalnu odgovornost za implementaciju NOK i uglavnom je zadužen za osiguranje kvaliteta stručnog obrazovanja i osposobljavanja. Dok je Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije odgovorno za osiguranje kvaliteta opštih obrazovnih kvalifikacija, Kosovska agencija za akreditaciju (KAA) odgovorna je za visokoškolske

[64] Evropska komisija (2020)

[65] Kosovska agencija za statistiku (2018). Education Statistics in Kosovo

[66] Ibid.

[67] Aliu (2018)

[68] Evropska komisija (2020), str. 85

[69] Nacionalno telo za kvalifikacije (2020). National Qualifications Framework

kvalifikacije. Kosovo nije deo bolonjskog procesa, ali planira da se pridruži evropskom prostoru visokog obrazovanja (EHEA).[70]

Stepen obrazovanja na Kosovu i dalje je povezan sa socio-ekonomskim statusom i etničkom pripadnošću. Podaci najnovijeg UNICEF-ovog MICS 2020[71] pokazuju da je verovatnoća da će deca iz najbogatijih domaćinstava pohađati obrazovne programe na svim nivoima. Jaz između stopa pohađanja dece iz najsiromašnijih i najbogatijih domaćinstava povećava se sa povećanjem nivoa obrazovanja. Podaci sugerišu da se sugeriše da samo 70% dece iz najsiromašnijeg kvintila (petina, 20%) pohađa srednje obrazovanje u poređenju sa 96% iz najbogatije kvintile. Nepopisivanje dece u domaćinstvima koja su definisana kao siromašna iznosi oko 7% u osnovnom obrazovanju sa rastućim razlikama na višim nivoima obrazovanja. Slično socijalno-ekonomskom statusu domaćinstva, pohađanje škole, posebno na višem sekundarnom nivou, vezano je za obrazovanje majki. Dok 97% dece čije su majke stekle više obrazovanje pohađaju srednje škole, udeo se smanjuje na 87% kod dece čije su majke stekle niže srednje obrazovanje.

Implementacijom KESP 2017-2021, kosovske vlasti ulažu napore da povećaju broj dece iz zajednice RAE u osnovnom i srednjem obrazovanju obezbeđivanjem stipendija, aktivnostima za podizanje svesti i uspostavljanjem centara za učenje. Do danas postoji 83 centra za učenje koji rade u 20 opština.[72] Postignut je napredak u povećanju pristupa osnovnom obrazovanju za decu iz RAE zajednica. Dok je 2014.[73] samo 68% RAE dece (92% sve dece) pohađalo prvi razred osnovne škole (60% muškaraca, 76% žena), neto stopa pohađanja porasla je na 84% (96% sve dece) u 2020. godini. Međutim, jaz još uvek postoji u nižem srednjem obrazovanju gde je neto stepen posećenosti RAE dece 63,7% u poređenju sa 93,7% sve dece. Stopa završavanja viših srednjih škola za mlade iz RAE zajednica iznosi 23,8% u poređenju sa 87,2% kod sve dece.

Kosovo se 2020. godine odlikuje relativno mladom strukturom stanovništva, visokom stopom nezaposlenosti i neaktivnosti, posebno među ženama, i rezultujućom spremnošću mladih da napuste zemlju i nađu pristojniji posao u inostranstvu. Raznolika ponuda programa obrazovanja i učenja odraslih svih vrsta i oblika pokazala je da pokreće pozitivne efekte na dobrobit za društveni i ekonomski razvoj. Kao što je ranije pomenuto, celoživotno učenje povećava ne samo kvalitet društvenog života i učestvovanja. Smanjuje socijalne nejednakosti kako deca više (dalje) obrazovanih roditelja dobijaju bolju podršku. Dalje usavršavanje osim toga povećava ekonomsku produktivnost i fleksibilnost zemlje da odgovori potrebama tržišta rada. Naročito žene mogu profitirati od daljeg treninga koji gradi njihove kapacitete i povećava samopouzdanje i spremnost za učestvovanje. Sledeća poglavlja istražuju stanje obrazovanja odraslih na Kosovu iz različitih perspektiva da bi se izvukli zaključci o izazovima i potencijalima za razvoj Kosova u budućnosti.

[70] CEDEFOP (2019). Kosovo European inventory on NQF 2018

[71] Kosovska agencija za statistiku i UNICEF (2020)

[72] Mehmeti, S. et al. (2019). Mid-term Evaluation: Implementation of Kosovo Education Strategic Plan 2017 – 2021. Pristina: KEEN, p. 16ff

[73] Kosovska agencija za statistiku i UNICEF (2014). 2013-2014 Roma, Ashkali and Egyptian Communities in Kosovo* Multiple Indicator Cluster Survey, Summary Report

III. Istorijski razvoj ALE na Kosovu

Posle Drugog svetskog rata, kao deo bivše Jugoslavije, Kosovo je imalo sličnu obrazovnu strukturu kao i njegove susedne zemlje, uključujući obrazovanje odraslih. Obrazovni sistem sastojao se od osnovnog obrazovanja, srednjeg obrazovanja i univerziteta za mlade od 18 godina.[74] Od 1970-ih nadalje, obrazovanje na Kosovu zvanično se pružalo na tri jezika (srpski, albanski i turski), a deca različitog etničkog porekla predavao pod jednim krovom. Obrazovanje odraslih na Kosovu se pružalo u „večernjim školama, jedinicama za obrazovanje odraslih u redovnim školama i obrazovnom centru u industrijskim i drugim preduzećima".[75]

Tokom 1980-ih, smrću Tita i nastupom Miloševićevog režima, kosovski Albanci su bili sve više diskriminisani.[76] Relativni kontinuitet u obrazovanju prekinut je u periodu između 1990. i 1999. godine, kada su srpske vlasti iz političkih razloga proterivale Albance iz većih delova sistema formalnog obrazovanja. Obrazovanje za Albance, posebno na nivou srednjeg i visokog obrazovanja, moralo je biti organizovano u privatnim školama i kućama.[77] Činjenica da su samo kosovskim Srbima i drugim zajednicama (Turcima i Bošnjacima) bio dozvoljen pristup obrazovanju u javnim ustanovama uspostavila je takozvani „paralelni sistem obrazovanja". Paralelni obrazovni sistem samofinansirala je uglavnom kosovsko-albanska dijaspora.[78] Nema dostupnih informacija u vezi sa pružanjem neformalnog obrazovanja i obrazovanja odraslih tokom tog perioda.

Nakon završetka rata 1999. godine, Kosovo je doživelo period značajnih socijalnih, ekonomskih i političkih promena, koje su imale veliki uticaj na sistem obrazovanja, uključujući obrazovanje odraslih. Zemlja se morala suočiti sa ratnim razaranjima i nedostajale su joj funkcionalne upravljačke strukture. Zajednička privremena administrativna struktura pod pokroviteljstvom UNMIK-a centralizovala je kosovski obrazovni sistem. Prvim nacionalnim izborima uspostavljene su privremene institucije samouprave i neke nadležnosti u vezi sa upravljanjem obrazovanjem prenete su na opštine, na primer administracija obrazovnim ustanovama (videti takođe Poglavlje II). Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju, usvojen 2002. godine, bio je prvi zakon koji je usvojen.[79] Zakon nije opisao učenje odraslih kao takvo, ali je obuhvatio pružanje osnovnog obrazovanja i shodno tome i kompenzacijsko obrazovanje i stručno obrazovanje.

Posleratni obrazovni sistem bio je jasno orijentisan ka razvoju osnovne obrazovne politike i uspostavljanju upravljačke strukture, uključujući

[74] Llunji, V. (2013). Challenges adult education in Kosovo

[75] Ibid., p. 3

[76] Llapi, G. & Peterson, C. (2015). Education Interrupted: Kosovo 1980-1999. Dokument prezentovan nap red-konferenciji Commission for International Adult Education (CIAE) International (64th, Oklahoma City, OK, Nov 15-17, 2015).

[77] Kastrati, A. (2016). The Role of Education for Identity Formation Among Albanians and Serbs of Kosovo: the Application of the Difference-Blinded Approach for Establishing Citizenship Regime in a Multi-Cultural Society. *European Journal of Social Sciences, Education and Research, 3*(1), pp. 146-153

[78] Llunji, V. (2013)

[79] Skupština Republike Kosovo (2002). Law No. 2002/2 on Primary and Secondary Education in Kosovo. Službeni list privreenih institucija samoupravljanja na Kosovu / br. 8 / 15. decembar 2006, Priština

razvoj školske infrastrukture, revitalizaciju institucionalne mreže, kao i razradu novog obrazovnog koncepta i osnovnog okvira kurikuluma. Ministarstvo za rad i socijalnu zaštitu (MRSZ), uz podršku Međunarodne organizacije rada (ILO) i Danske agencije za međunarodni razvoj (DANIDA), uspostavili su centre za stručno osposobljavanje u sedam kosovskih regiona koji nude obuku za odrasle registrovanim tražiocima posla, operativno od 2000. godine nadalje.[80] U ovoj fazi obrazovanje odraslih nije bilo regulisano i organizovano je uglavnom na inicijative privatnih pružalaca usluga i nevladinih organizacija (NVO). Pružanje obrazovanja odraslih od strane privatnih pružalaca usluga uglavnom je imalo za cilj ispunjavanje zahteva tržišne ekonomije kvalifikovanjem i prekvalifikacijom odraslih, dok se NVO sektor uglavnom fokusirao na građansko obrazovanje.

2005. godine razvijena je strategija za obrazovanje odraslih koja pokriva desetogodišnji period između 2005. i 2015. godine sa ciljem da podrži ekonomski razvoj zemlje i smanji siromaštvo regulisanjem i poboljšanjem pružanja EO. Međutim, zbog nedostatka socijalnog partnerstva, nedovoljnih finansijskih sredstava i nedovoljne posvećenosti MONT-a da podrži ovaj sektor, strategija nije rezultirala zadovoljavajućom implementacijom aktivnosti.[81]

Već 2005. godine privremena samouprava usvojila je Zakon o obrazovanju i osposobljavanju odraslih[82] sa ciljem da reguliše pružanje obrazovanja odraslih, uključujući kompenzaciono učenje i druge treninge za odrasle koji još uvek nisu bili regulisani zakonima o osnovnom i srednjem obrazovanju, Visoko obrazovanje i stručno obrazovanje i obuka. Iako je zakon predviđao cilj promocije celoživotnog učenja za sve pojedince, u tom pogledu je prilično propao. Zakon je dao okvir koji će isključivo zadovoljiti potrebe Ministarstva prosvete u vezi sa učenjem odraslih. Propustio je da zamisli različite potrebe odraslih u društvu, kao što su kulturni i socijalni razvoj, demokratija, poštovanje ljudskih prava i sloboda, tolerancija i razumevanje, kao osnovne preduslove za uključivanje u demokratsku, socijalnu i ekonomsku transformaciju. Dalje, ovaj zakon ne reguliše neformalne programe koje pružaju druga ministarstva.

Zakon o stručnom obrazovanju i osposobljavanju, usvojen iste godine kao i Zakon o EO, imao je za cilj regulisanje sistema formalnog stručnog obrazovanja i obuke u skladu sa potrebama zemlje za ekonomskim i socijalnim razvojem, uključujući ekonomske i tehnološke promene, zahteve tržišta rada i potrebe pojedinaca, optimizacija upotrebe finansijskih, ljudskih i infrastrukturnih resursa tokom tranzicije ka tržišnoj ekonomiji. Okvir nije predvideo regulisanje neformalnih POO.

U 2008. godini, proglašenjem nezavisnosti, zemlja je bila nestrpljiva da razvije svoj ustavni i zakonodavni okvir kako bi u velikoj meri ispunio evropske osnovne principe i standarde. U sektoru obrazovanja odraslih na razvoj su u velikoj meri uticali ciljevi navedeni u Lisabonskoj strategiji, Kopenhagenskoj deklaraciji i Evropskom okviru kvalifikacija kojima je cilj poboljšanje kvaliteta stručnog obrazovanja i osposobljavanja, kako bi se pojedincima omogućilo sticanje veština ne-

[80] Intervju sa predstavnikom MRSZ

[81] Intervju sa ekspertom za EO

[82] Skupština Republike Kosovo (2005). Zakon br. 02/L-24 o obrazovanju i obuci odraslih

ophodnih za tržište rada i, što je najvažnije, učiniti celoživotno učenje alatom za podršku njihovom zaposlenju. Sve u svemu, u obrazovnom sektoru, prioriteti su se prebacili sa infrastrukture na poboljšanje kvaliteta obrazovanja i obuke.

Stoga je bilo neophodno poboljšati politiku i zakonodavni okvir i preći na oblik više nivoa upravljanja u obrazovanju. U 2008. godini usvojen je Zakon o nacionalnim kvalifikacijama[83] i od tada on služi kao glavno reformsko sredstvo u obrazovanju i obuci na Kosovu, uključujući EO. Uspostavio je NOK kao nacionalni mehanizam za klasifikaciju kvalifikacija. Dalje, uveo je pristup ishoda učenja na svim nivoima obrazovanja, kreditni sistem u VET, priznavanje prethodnog učenja (PPU) i osiguranje kvaliteta VET.

U potrazi za postizanjem inkluzivnog obrazovanja i poboljšanjem kvaliteta pružanja obrazovanja i obuke, vlada Kosova je u koordinaciji sa MONT i uz angažovanje svih ostalih relevantnih aktera izradila i odobrila prvi Strateški plan za obrazovanje na Kosovu, koji pokriva period od 2011 do 2016. Proces je suštinski podržala međunarodna zajednica. Plan je podržao sektorski razvojni pristup koji u osam glavnih prioritetnih programa daje analizu, izazove, strateške ciljeve, aktivnosti i očekivane ishode. Obrazovanje odraslih bio je jedan od osam prioriteta. Opšti cilj EO bio je da se obezbedi kvalitetno i inkluzivno obrazovanje za sve, uključujući grupe u najugroženijem položaju, u saradnji sa civilnim društvom, kako bi se odrasli opremili potrebnim znanjem, veštinama i kompetencijama. Revizija zakona o obrazovanju odraslih do 2016. bila je jedan od ciljeva.

Shodno tome, kako je navedeno u KESP-u i da bi se uskladili sa zahtevima NOK, Zakon o VET i Zakon o obrazovanju i osposobljavanju odraslih su revidirani i usvojeni u parlamentu 2013. godine. Uprkos inicijativi za poboljšanje stanja EO u Kosovo, revidirani zakon nije uspostavio neophodne preduslove za stvaranje holističkog sistema obrazovanja odraslih koji bi omogućio individualni napredak, poboljšao kvalitet života, podstakao kreativnost i inovacije kod odraslih učenika i omogućio sticanje znanja i razvoj veštine za postizanje ekonomskih, tehničkih i tehnoloških, kulturnih i društvenih promena. Obuhvata EO samo delimično i zadovoljava osnovne potrebe regulisanog obrazovanja odraslih (kako formalnih tako i neformalnih), slično prethodnom zakonu (videti takođe poglavlje IV).

Preduzete su dalje inicijative za poboljšanje upravljanja EO jačanjem uključivanja zainteresovanih strana na različitim nivoima u kreiranju i sprovođenju politika. Po ovom pitanju, uspostavljen je niz izvršnih agencija i različitih savetodavnih odbora, kao što su: NKA, AVETAE, Savet za stručno obrazovanje i obrazovanje i obrazovanje odraslih (CVETAE) i EARK.

Sledeće poglavlje detaljnije opisuje politiku i institucionalno okruženje obrazovanja odraslih na Kosovu.

[83] Skupština republike Kosovo (2008). Zakon br. 03/L-060 o nacionalnim kvalifikacijama

IV. Upravljačke strukture i zakonski okvir

Upravljačke strukture

Upravljačka struktura obrazovanja odraslih na Kosovu je prilično složena. Zadaci i odgovornosti podeljeni su između nekoliko zainteresovanih strana na centralnom i lokalnom nivou.

Glavna institucija odgovorna za nadzor obrazovanja odraslih na Kosovu je **Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije**. Nadgleda planiranje, razvoj i sprovođenje politika obrazovanja odraslih. Dalje, MONT je odgovoran za razvoj nastavnog plana i programa stručnog obrazovanja i osposobljavanja, stručno usavršavanje nastavnika i praćenje kvaliteta pružanja obrazovanja. MONT je takođe zadužen za uvrštavanje privatnih pružalaca VET i EO i sprovođenje državne mature. U okviru Odeljenja za stručno obrazovanje nedavno je uspostavljeno odeljenje za celoživotno učenje. Međutim, uprkos postojećem specifičnom Zakonu o obrazovanju odraslih, EO ostaje bez posebnog odeljenja u ministarstvu i bavi se delom VET-a ili kompenzacijskog obrazovanja odraslih

Misija **Ministarstva za kulturu, omladinu i sport** (MKOS) je osnaživanje mladih i stvaranje podsticajnog okruženja za njihov društveni i lični razvoj. Cilj je stvaranje mogućnosti za promociju, razvoj i učestvovanje mladih u aktivnom društvenom životu i pružanje usluga koje omogućavaju razvoj životnih veština i društvenih vrednosti, uz uvažavanje individualnih karakteristika mladih.

Napori u obrazovanju odraslih u obrazovnom sektoru prate aktivnosti u **Ministarstvu za rad i socijalnu zaštitu**. MRSZ je odgovorno za razvoj politika zapošljavanja i obuke u zemlji. Razvija i nadgleda sprovođenje aktivnih mera na tržištu rada za nezaposlene osobe koje traže posao.

Na lokalnom nivou, **Opštinska odeljenja za obrazovanje (OOO/MED)** odgovorna su za upravljanje strukovnim školama, uključujući regrutovanje osoblja, administraciju obrazovnih ustanova, upravljanje školskim budžetom, isplatu plata i izgradnju kapaciteta nastavnika, instruktora i administratora.

Državna **Prosvetna inspekcija** odgovorna je za pedagoške i administrativne inspekcije javnih i privatnih pružalaca stručnog obrazovanja. Međutim, njegovu funkciju ometa ograničen broj inspektora širom zemlje.

Nacionalno telo za kvalifikacije je nezavisna agencija pod nadzorom MONT-a. Odgovorna je za sveukupni strateški razvoj NOK, uključujući razvoj politika u vezi sa vrstama kvalifikacija, kreditnim sistemom i priznavanjem prethodnog učenja. Dalje, upravlja osiguranjem kvaliteta stručnog dela NOK-a, što podrazumeva verifikaciju profesionalnih standarda, validaciju, odobravanje i kvalifikacije za registraciju i akreditaciju i nadzor dobavljača radi isporuke, procene i potvrde gore navedenih kvalifikacija. Isto tako, u pogledu RPL, pored izrade celokupne politike za NOK, obuhvata i osiguranje kvaliteta RPL u VET, posebno akreditaciju i nadzor dobavljača za primenu RPL-a u stručnim kvalifikacijama.

Agencija za stručno obrazovanje i obrazovanje i obrazovanje odraslih odgovorna je za adminis-

traciju i rukovođenje javnim institucijama stručnog obrazovanja i za odrasle (IVETA) u pogledu finansijskih i ljudskih izvora, kao i objekata i infrastrukture u skladu sa zakonodavstvom. Trenutno AVETAE nadgleda šest centara kompetencija, ali ne i stručne škole. Pored toga, koordinacija studija koje se tiču stručnog obrazovanja i osposobljavanja i angažovanje socijalnih partnera u stručnom obrazovanju i obrazovanju je u njenoj nadležnosti. Do sada, međutim, nedostaju značajni rezultati.

Savet za stručno obrazovanje i obrazovanje i obrazovanje odraslih je savetodavno tripartitno telo koje se sastoji od predstavnika relevantnih ministarstava, pružalaca stručnog obrazovanja i socijalnih partnera. Glavna funkcija CVETAE je davanje saveta ministru obrazovanja o politikama stručnog obrazovanja i obrazovanja. Pored toga, odobrava standarde zanimanja na nacionalnom nivou, prateći postupak verifikacije od strane NAK.

Agencija za zapošljavanje Republike Kosovo pruža stručno obrazovanje za registrovane tražioce posla kao deo njihovih aktivnih mera na tržištu rada. Obuka se pruža u sedam centara za stručno osposobljavanje širom zemlje. Regionalni CSO nude obuke u različitim profesionalnim profilima, u rasponu od 20 dana do 6 meseci. Ovi treninzi se nude besplatno. RPL se nudi i u njihovim centrima.

Socijalni partneri bili su u potpunosti uključeni u kreiranje nacionalnih politika i zakonskih odredbi. Oni su deo upravljačkih tela povezanih sa VET i EO kao što su: NKA, AVETAE, CVETAE i škole. Pored toga, odgovorni su za razvoj profesionalnih standarda: profesionalni standardi su polazišta za definisanje kvalifikacija i shodno tome za sprovođenje validacije u SOO. Međutim, rezultati su i dalje loši kada je u pitanju sprovođenje politika i njihovo direktno uključivanje u pružanje obrazovanja.

Zakoni

Kao što je naznačeno u Poglavlju I, obrazovanje odraslih na Kosovu usko je povezano sa stručnim obrazovanjem i obukom. Do danas, stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih na Kosovu upravljaju solidnom pravnom infrastrukturom koja sadrži sledeće zakone:

- Zakon br. 04/L-032 - 2011 o preduniverzitetskom obrazovanju
- Zakon br. 04/L-138 – 2013 o stručnom obrazovanju i obuci
- Zakon br. 04/L-143 – 2013 o obrazovanju i obuci odraslih
- Zakon br. 03/L-068 – 2008 o obrazovanju u opštinama
- Zakon br. 03/L-060 – 2008 o nacionalnim kvalifikacijama
- Zakon br. 03/L-018 – 2008 o završnom ispitu i državnom maturskom ispitu

Zakon o preduniverzitetskom obrazovanju[84] navodi glavne svrhe i principe pružanja preduniverzitetskog obrazovanja na Kosovu, kao i odgovornosti centralnog, opštinskog i školskog nivoa u oblastima planiranja, pružanja i praćenja pružanja javnog obrazovanja. Svrha ovog zakona je da „reguliše preduniverzitetsko obrazovanje i obuku od ISCED nivoa 0 do 4, uključujući obrazovanje i obuku za decu i odrasle koji pohađaju kvalifikacije na tim nivoima“. Obrazovanje odraslih regulisano

[84] Skupština Republike Kosovo (2011). Law No. 04/L-032 on Pre-university Education in the Republic of Kosovo. Službeni list Repubike Kosovo / br. 17 / 16. septembar 2011, Priština

ovim zakonom trebalo bi da se nalazi na ISCED nivoima od 3 do 4. Njime se predviđa stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih za odrasle i mlade starije od petnaest godina koji ispunjavaju uslove za pohađanje programa obrazovanja odraslih. Odredbe za obrazovanje i osposobljavanje odraslih, kao što su njegova svrha, pružanje, nastavni planovi i programi (kurikulumi) i finansiranje, definisane su u članu 12. Član definiše da je cilj obrazovanja i osposobljavanja odraslih pružiti odraslima neophodno znanje, veštine i kompetencije u okviru celoživotnog učenja. Njime se utvrđuje potreba za podzakonskim aktom kako bi se dalje definisali kurikulumi, procena, trajanje obrazovanja, kriterijumi i naknade za prijem, posebni kriterijumi za licenciranje i finansiranje pružalaca EO i kvalifikacija nastavnog osoblja.

Zakon o stručnom obrazovanju i obuci[85] definiše glavne principe za SOO sektor na Kosovu. Oni uključuju uspostavljanje veza sa tržištem rada, kao i inkluziju, pristup i razvoj stručnog obrazovanja i obuke kao integrisanog dela celoživotnog učenja. Dalje, uspostavljanjem CVETAE i AVETAE na nacionalnom nivou i tripartitnih upravnih odbora na nivou pružalaca usluga, podržava socijalni dijalog između SOO i socijalnih partnera kako na nacionalnom tako i na nivou pružalaca usluga. Evaluacija Kosovskog strateškog plana za obrazovanje (2011-2016)[86] zaključila je da postoji potreba za boljom regulativom okvira kurikuluma za SOO, finansijsku autonomiju škola, pripravništvo i obuku nastavnika.

Zakon o obrazovanju i osposobljavanju odraslih obuhvata formalno, neformalno i neformalno obrazovanje lica starijih od 15 godina. Zakon navodi odgovornosti, delokrug, odredbe (uključujući pružaoce usluga, kandidate, registraciju kandidata, procenu, sertifikaciju i programe/kvalifikacije), osiguranje kvaliteta, potvrđivanje neformalnog i neformalnog učenja, upravljanje i finansiranje pružanja obrazovanja odraslih na Kosovu. Shodno tome, obrazovanje i obuku odraslih mogu da organizuju i pružaju javne, privatne, javno-privatne institucije, društva, preduzeća, nevladine organizacije i fizička lica. Jasna je razlika između pružanja formalnih i neformalnih ili neformalnih EO kada je reč o osiguranju kvaliteta: svi formalni pružaoci EO moraju da budu registrovani i licencirani od strane MONT-a. Međutim, neformalni pružaoci usluga koji nude programe koji vode ka kvalifikaciji u NOK moraju da se akredituju kod NAK-a pre nego što ih MONT licencira. Što se tiče finansiranja, kompenzaciono obrazovanje odraslih za ISCED nivo 1 i 2 je besplatno (videti Poglavlje V za više informacija o finansiranju obrazovanja odraslih na Kosovu).

Zakon o obrazovanju u opštinama dodeljuje odgovornosti opštinama kada je reč o predunivezitetskom obrazovanju, uključujući stručno obrazovanje. U njemu su izložene nadležnosti koje opštine imaju u vezi sa administracijom, finansijama i regrutovanjem osoblja i razvojem kapaciteta u školama.

Zakon o nacionalnim kvalifikacijama postavlja ciljeve i strukturu NOK. Dalje, definiše upravljačku strukturu kao telo sa više aktera odgovorno za strateški razvoj NOK. Primena NOK-a podeljena je na niz institucija u zavisnosti od obrazovnog sektora, npr. opšte, visoko i stručno obrazovanje i obuka. NAK je odgovoran za osiguranje kvaliteta VET i EO delova NKF sa sledećim funkcijama: validacija i odobravanje kvalifikacija, institucion-

[85] Skupština Republike Kosovo (2013a)

[86] Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju (2015). Evaluation Report – Kosovo Education Strategic Plan 2011-2016

alna akreditacija pružalaca VET-a i osiguranje kvaliteta sertifikacije i ocenjivanja kandidata. Ciljevi zakona su poboljšanje priznavanja kvalifikacija na svim nivoima formalnog i neformalnog obrazovanja i obuke, kako bi se osiguralo da kvalifikacije ispunjavaju potrebe tržišta rada, regulisanje kvalifikacija, procena i sertifikacija na osnovu kvaliteta i standarda, poboljšati pristup ocenjivanju, uključujući priznavanje prethodnog učenja i učiniti da sistem kvalifikacija bude fleksibilan i transparentan i poboljšati mogućnosti za poboljšanje i transfer znanja za sve.

Zakon o državnoj maturi[87] reguliše cilj, sadržaj, kriterijume i sprovođenje završne državne mature za učenike koji završavaju opšte srednje obrazovanje i studente koji dolaze iz strukovnih škola. Član 5. daje kandidatima iz obrazovanja odraslih pravo učestvovanja na ispitu. Prolazni prag na maturi je 40%. Polaganje ispita omogućava studentima da nastave svoj obrazovni put na visokoškolskim ustanovama.

Zakonom o Zavodu za zapošljavanje Republike Kosovo osniva se Zavod za zapošljavanje, koji deluje u okviru Ministarstva rada i socijalnog staranja. Utvrđuje svoju ulogu i funkciju u odnosu na sprovođenje politika zapošljavanja, tržišta rada i obuke koje je razvio MRSZ.

Strategije i politike

Postoji izvestan broj strategija i politika koje oblikuju pružanje EO na Kosovu. **Nacionalna strategija za razvoj** 2016-2021[88] predstavlja viziju Kosova za ekonomski rast i održivi razvoj i daje vladine politike i mere za postizanje ove vizije. Poglavlje „Ljudski kapital“ predviđa potrebu za poboljšanjem veza između pružanja obrazovanja i zahteva tržišta rada razvijanjem Nacionalnog sistema predviđanja veština i kvalifikacija ishoda učenja zasnovanih na profesionalnim standardima. Glavni cilj je razviti kvalifikovanu, kompetentnu i fleksibilnu radnu snagu koja je sposobna da se takmiči na nacionalnom, regionalnom i globalnom tržištu rada. Službe i institucije za celoživotno učenje pominju se kao ključni akteri pored škola za stručno obrazovanje i službi za zapošljavanje.

Vlada Kosova je 2016. godine usvojila drugi **Strateški plan za obrazovanje na Kosovu**.[89] KESP je ključna mapa puta za razvoj obrazovnog sektora za period 2017-2021. Definiše glavne prioritete obrazovnog sistema koji uključuju poboljšanje modela upravljanja obrazovanjem, inkluzivno kvalitetno obrazovanje, osiguranje kvaliteta zasnovano na standardima EU, obuku nastavnika i menadžmenta, usklađivanje stručnog obrazovanja i obuke sa potrebama tržišta rada i jačanje kvaliteta i konkurentnosti viših škola. obrazovanje. U pogledu stručnog obrazovanja i obrazovanja odraslih, fokus je na poboljšanju relevantnosti školskih programa za potrebe tržišta rada i razvoju kapaciteta za upravljanje pružanjem obrazovanja odraslih.

Nacionalna sektorska strategija zapošljavanja 2018-2022 zasniva se na programu Nacionalne razvojne strategije i poglavlju o ljudskom kapitalu, kao i na ciljevima postavljenim od strane MRSZ-a. Jasno podržava mere za povećanje zaposlenosti putem aktivnih mera na tržištu rada (AMTR).

[87] Skupština Republike Kosovo (2015). Law No. 05/L-018 on State Matura Exam. Službeni list Republike Kosovo / br. 2 / 08. januar 2016, Priština

[88] Vlada republike Kosovo (2016). National Development Strategy 2016-2021 (NDS)

[89] Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tehnologiju (2016)

Raznovrsni ciljevi i mere imaju za cilj poboljšanje inkluzivnog pristupa radu kroz pružanje kvalitetne stručne obuke za mlade i odrasle, podsticanje samozapošljavanja kroz efikasne politike tržišta rada i promociju socijalne inkluzije i kohezije. Odgovarajući akcioni plan kao i alati za praćenje i evaluaciju su razvijeni i odobreni.[90]

Nacionalna strategija za mlade[91] 2019-2023 ima za cilj razvoj i koordinaciju međusektorskih omladinskih politika u obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvu, kulturi i poboljšanje učestvovanja mladih u društvenom životu i procesima odlučivanja. Jedan od glavnih strateških ciljeva je promocija zapošljavanja mladih kroz razvoj neformalnog obrazovanja i neformalnog učenja. To uključuje podršku omladinskim organizacijama koje nude aktivnosti neformalnog obrazovanja i aktivnosti podizanja svesti za promovisanje neformalnog obrazovanja.

Akcioni plan za povećanje zaposlenosti mladih 2018-2021.[92] je trogodišnji međusektorski plan za unapređenje zapošljavanja i poboljšanje zapošljivosti mladih. Namerava da poveća njihov pristup tržištu rada pružanjem kvalitetnih usluga zapošljavanja (usluge karijernog vođenja i savetovanja), aktivnim merama zapošljavanja i razvojem preduzetništva. SOO treba da bude bliže usklađen sa zahtevima tržišta rada, a cilj je da se poveća kvalitet praktičnog učenja u školi i stručne prakse van škole.

Da bi poboljšala socijalno uključivanje marginalizovanih zajednica u društvo, vlada je izradila **Strategiju i akcioni plan za uključivanje zajednica Roma i Aškalija u kosovsko društvo 2017-2021**.[93] Ovde su navedeni ključni ciljevi i mere politike u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, socijalne zaštite, zdravstva i stanovanja. Poboljšanje pristupa stručnom osposobljavanju i zapošljavanju i povećanje nivoa učestvovanja u obrazovanju za zajednice Roma i Aškalija su među merama navedenim u strategiji.

Nacionalni okvir za kvalifikacije

Nacionalni okvir kvalifikacija[94] je glavno reformsko sredstvo kada je reč o celokupnom obrazovnom sistemu na Kosovu, jer povezuje odredbe obrazovanja sa potrebama tržišta rada. Usvojio ga je 2011. Upravni odbor NAK i od tada je u potpunosti operativan. Nacionalni okvir kvalifikacija sadrži osmostepeni okvir zasnovan na ishodima učenja koji treba da obuhvati kvalifikacije i module (delove kvalifikacija) stečene u svim vrstama konteksta učenja, formalnim, neformalnim i neformalnim. Obuhvata celoživotno učenje kao glavni vodeći princip omogućavajući pojedincu da napreduje horizontalno i vertikalno duž nivoa NOK-a. Dalje, NOK olakšava akumulaciju i prenos ishoda učenja dodavanjem kreditnog sistema kvalifikacijama.

NOK odobrava i registruje 5 tipova kvalifikacija, kako sledi:

- Kvalifikacije za visoko obrazovanje: dizajnirane na osnovu principa Bolonjskog okvira
- Kvalifikacije za opšte obrazovanje: dizajnirane u skladu sa okvirom kosovskog kurikuluma

[90] Qehaja, L. (2019). Implementation of MLSW Sectorial Strategy in 2018 and 2019 – Mid-term Assessment Report. Pristina: KEEN

[91] Ministarstvo za kullturu, omladinu i sport (2019). Strategy for Youth 2019-2023

[92] Ministarstvo za rad i socijalnu zaštitu (2017). Action Plan: Increasing Youth Employment 2018-2020

[93] Vlada Republike Kosovo (2017). Strategy for Inclusion of Roma and Ashkali Communities in the Kosovo Society 2017-2021

[94] Nacionalno telo za kvalifikacije (2020)

- Nacionalne kombinovane kvalifikacije: kombinovani moduli zasnovani na nacionalnim profesionalnim standardima sa rezultatima povezanim sa okvirom kosovskog kurikuluma
- Nacionalne strukovne kvalifikacije: dizajnirane na osnovu nacionalnih profesionalnih standarda
- Kvalifikacije zasnovane na međunarodnim standardima: dizajnirane na osnovu međunarodno priznatih standarda koji (još uvek nisu usvojeni kao nacionalni standardi na Kosovu)
- Kvalifikacije po meri: dizajnirane u skladu sa operativnim potrebama određene organizacije, agencije ili preduzeća.

Nacionalne strukovne kvalifikacije, kvalifikacije zasnovane na međunarodnim standardima i prilagođene kvalifikacije namenjene su odraslima koji su željni sticanja profesionalnih znanja, veština i kompetencija povezanih sa određenim zanimanjem ili radnom ulogom. Imaju niz kreditnih vrednosti u Evropskom sistemu kredita za stručno obrazovanje i obuku (ECVET) u skladu sa modulima koji čine kvalifikaciju. Niz različitih akreditovanih dobavljača može da isporuči, proceni i overi kandidate kako bi dodelio gore pomenute kvalifikacije.

Nacionalni okvir kvalifikacija je povezan sa Evropskim okvirom kvalifikacija 2016. godine izradom i predstavljanjem referentnog izveštaja Savetodavnoj grupi EKO-a. Ovo je omogućilo transparentnost i olakšalo upoređivanje kvalifikacija registrovanih u NOK sa različitim sistemima kvalifikacija i kontekstima u zemljama EU.

Garancija kvaliteta za kvalifikacije

Da bi kvalifikacija mogla da bude odobrena i registrovana u NOK, ona mora da prođe postupak validacije i registracije preko odgovarajućeg regulatornog tela, u zavisnosti od vrste kvalifikacije. Kvalifikacije za visoko obrazovanje akreditovane su od Kosovske agencije za akreditaciju visokog obrazovanja, dok kvalifikacije tipa VET (nacionalne strukovne kvalifikacije, kvalifikacije zasnovane na međunarodnim standardima i prilagođene kvalifikacije) potvrđuje, odobrava i registruje NAK. Isto tako, institucije ili pružaoci usluga koji nameravaju da ponude bilo koju vrstu kvalifikacija za NOK moraju da ispune određene kriterijume kvaliteta. Svi pružaoci usluga (javni i privatni) moraju da budu akreditovani, institucije visokog obrazovanja od strane KAA, a pružaoci VET-a od strane NKA. Privatni pružaoci usluga, u drugom koraku, takođe moraju da podnesu zahtev za licencu od odeljenja MONT za privatno obrazovanje i obuku. Izuzetak od osiguranja kvaliteta čine opšteobrazovne kvalifikacije jer one ne podležu akreditaciji.

Sve institucije i pružaoci usluga koji žele da zatraže validaciju i odobrenje kvalifikacija i akreditaciju svojih programa moraju poštovati procedure navedene u Administrativnom uputstvu (AI) br. 35/2014. Da bi se konkurisalo za postupak validacije stručnih kvalifikacija i akreditacije moraju se ispuniti sledeći kriterijumi: format kvalifikacije (studijski program) mora biti ponuđen u modularnom sadržaju, a ishodi učenja moraju biti povezani sa kreditnim sistemom i moraju biti na osnovu potreba tržišta rada (profesionalni standard). Potrebno je uspostaviti interne procedure osiguranja kvaliteta, kao i odgovarajuće resurse (ljudske, finansijske, tehnološke), stratešku viziju i vođstvo.

Trajanje postupka akreditacije, kako je regulisano od strane AU, može trajati do 6 meseci nakon datuma odobrenja od Upravnog odbora NAK koji je započeo postupak akreditacije. Datum podnošenja prijave izvršnom direktoru NAK ne smatra se početkom postupka.

Priznavanje prethodnog učenja

Centralni preduslov za formiranje istinskog društva koji uči uspostavljanje sistema koji omogućava pojedincima da dokumentuju ono što su naučili izvan formalnog obrazovnog sistema (koji je obično zvanično dokumentovan) kako bi to mogli da koriste za napredovanje u karijeri i za dalje obrazovanje i usavršavanje.[95] Ovo mora uključiti dokumentaciju o učenju stečenom na neformalni i neformalni način.

Priznavanje prethodnog učenja na Kosovu regulisano je Administrativnim uputstvom br. 31/2014 o ZRP i dešava se u skladu sa Preporukom Evropskog saveta o validaciji neformalnog i neformalnog učenja (VNFIL) [96] i u skladu sa tim podržava sprovođenje Preporuka Evropskog saveta za unapređivanje puteva omogućavanjem pristupa daljem obrazovanju: odraslima sa niskim kvalifikacijama, odraslima koji bi se želeli vratiti učenju, tražiocima posla kojima je potrebno priznavanje veštine stečenih na poslu ili u njihovoj zajednici, kandidati koji imaju za cilj unapređenje njihovih kvalifikacija, kandidati koji žele da se kvalifikuju, kandidati koji poseduju sertifikate koji nisu priznati na nacionalnom nivou i koji imaju za cilj sticanje kvalifikacije smeštenih u NOK.

Razvijene su smernice i pravni okviri za priznavanje prethodnog učenja iz visokog obrazovanja i stručnog obrazovanja, uključujući početno stručno obrazovanje (IVET) i kontinuirano stručno obrazovanje (CVET), ali ne i za opšte obrazovanje. Međutim, kada je reč o glavnom, sektoru stručnog obrazovanja, posebno CVET (obuka odraslih), dao je prioritet kako bi se podržao ulazak ili napredak pojedinaca na tržište rada. MONT je 2019. godine razvio i potpisao nekoliko neophodnih podzakonskih akata kako bi se omogućila primena ZPP posebno za nacionalne strukovne kvalifikacije..

RPL je usklađen sa NOK-om i stoga se prethodno učenje može potvrditi samo u okviru kvalifikacija odobrenih i registrovanih u NKF-u. Ishodi učenja su referentne tačke za RPL i omogućavaju sticanje delimičnih ili potpunih kvalifikacija. Proces RPL sastoji se od četiri faze: identifikacije, dokumentacije, ocenjivanja i potvrđivanja ishoda učenja, podržanih smernicama i savetovanjem praktičara RPL-a kao što su koordinatori, mentori i unutrašnji i spoljni ocenjivači. RPL mogu primeniti samo institucije akreditovane od strane Nacionalnog autoriteta za kvalifikacije. Da bi se akreditovale za sprovođenje RPL-a, institucije moraju da ispune određene kriterijume, kao što su imenovani stručnjaci za validaciju i mehanizmi internog osiguranja kvaliteta. Do danas nijedan akreditovan provajder nije primenio RPL, međutim, malo provajdera se prijavilo za dobijanje akreditacije.

U februaru 2020. godine, Kosovo je 11. zemlja koja je svoj jednokratni izveštaj o validaciji predstavila Savetodavnoj grupi EKF.[97] Učesnici u diskusiji su ocenili da je izveštaj jasan i da pruža dobru strukturu.

[95] Internet stranica CEDEFOP Validation of non-formal and informal learning project

[96] National Qualification Authority (2017). Policy and Procedures for Recognition of Prior Learning (RPL) in the Republic of Kosovo, p. 11

[97] Država članica je imala mogućnost da predstavi jednokratni dobrovoljni izveštaj o sprovođenju aranžmana za validaciju na osnovu Preporuke iz 2012. godine (Preporuka Saveta od 20. decembra 2012. o potvrđivanju neformalnog i informalnog učenja (2012/C 398/01)) za Savetodavnu grupu EOK do 2018. Izveštaje recenziraju dva druga predstavnika država članica, tzv.diskutanti.

Pregled zakona, politika i upravljačkih struktura u obrazovanju odraslih pokazuje da je razvoj ljudskog kapitala prioritetna oblast za vladu Kosova. Mnogo napora je učinjeno na razvoju NOK-a, kao i RPL-a i postupaka osiguranja kvaliteta koji čine ishode učenja transparentnim i omogućavaju učenicima da napreduju kroz različite nivoe NOK-a (čak i bez kontinuiteta). Uprkos postojećim politikama i zakonskim aranžmanima, čini se da ukupna upravljačka struktura i uska povezanost obrazovanja odraslih sa VET-om ometaju razvoj obrazovanja odraslih kao samostalnog obrazovnog sektora. Učvršćivanje obrazovanja odraslih u VET-u snosi rizik jednostranog povezivanja obrazovanja odraslih sa formalnim, početnim VET-om i profesionalnim razvojem. Dodata vrednost dodatnog neformalnog obrazovanja i učenja za lični, društveni i ekonomski razvoj iz perspektive celoživotnog učenja do sada nije u potpunosti prepoznata i iskorišćena.

V. Finansiranje

Obrazovanje odraslih na Kosovu finansira se iz više izvora ili izvora, kao što su javni budžet, investicije privatnog sektora, sektor civilnog društva, donatorski fondovi i sami odrasli učenici. Za odrasle učenike kompenzaciono, osnovno obrazovanje odraslih (na nivoima NOK 1 i 2) je besplatno, a troškovi se pokrivaju javnim budžetom, kako je navedeno u članu 19 Zakona o obrazovanju i osposobljavanju odraslih. Obuke za tražioce posla u CSO-ima su besplatne. Dalje obrazovanje i obuku u strukovnim institucijama moraju pokriti sami odrasli polaznici ili obuku sufinansira poslodavac. Aktivnosti neformalnog obrazovanja takođe moraju platiti sami učenici. Ako provajderi dobiju finansijsku podršku od međunarodnih donatora, programi se mogu nuditi po nižim troškovima ili besplatno.

Javno finansiranje obrazovanja

Kada je reč o javnom finansiranju obrazovanja odraslih, troškovi nisu navedeni u posebnoj budžetskoj liniji, a programi obrazovanja odraslih obično se planiraju i planiraju kao deo pružanja drugih sektora obrazovanja i obuke. Generalno, obrazovanje odraslih finansira se kao deo opšteg obrazovanja i stručnog obrazovanja. Prikupljanje podataka u smislu tačnih cifara potrošenih u sektoru obrazovanja odraslih je izazov. Shodno tome, ovaj odeljak se fokusira na opis finansijskih izvora u odgovornim vladinim telima.

Na Kosovu se preduniverzitetsko obrazovanje uglavnom finansira iz javnih sredstava. Grant za obrazovanje planira MONT i zasniva se na broju učenika u osnovnom i srednjem obrazovanju. Javni budžet se prenosi opštinama na osnovu broja učenika po školama, a opštine dodeljuju budžet školama. Izvršenje budžeta za obrazovanje, uključujući nabavke i plaćanja, nalazi se na opštinskom nivou.[98] Zbog neefikasnog finansijskog upravljanja u opštinama, dodeljeni budžet često ne stiže do škola. Iako opštine imaju posebne budžetske linije za obrazovanje, uključujući opšte i stručno obrazovanje, vrlo je često da se budžet preraspodeljuje na druge budžetske linije roba i usluga. Stoga, umesto da se koristi za potrebe škola, budžet koji se završi koristi se za druge opštinske potrebe, poput infrastrukture.

U poređenju sa drugim zemljama EU i na osnovu velikog udela mladih u stanovništvu, vladina potrošnja na obrazovanje ostaje na prilično niskom nivou na Kosovu. U 2018. godini javna potrošnja na obrazovanje iznosila je 4,22% BDP-a i 13,7% opšte državne potrošnje. Ovo odražava blagi pad u poređenju sa prethodnim godinama. Vlada je u predškolskom obrazovanju u školskoj 2017/2018. Godini u proseku potrošila 684 EUR po studentu. Najveći udeo javnih troškova bio je posvećen platama nastavnika (oko 90%). Prema srednjoročnom pregledu KESP-a, nema razlike u iznosima potrošenim za gimnazije i profesionalne škole, uprkos potrebi za dodatnom potrošnjom za praktično učenje u profesionalnim školama. Dalje, nije zvanično predviđen budžet za posebne razvojne projekte, kao što su razvoj kurikuluma i razvoj nastavnika.[99]

Tokom proteklih godina budžet za VET se malo povećao. Rashodi za VET kao procenat troškova za obrazovanje porasli su sa 8,5% u 2014.

[98] Vlada Republike Kosovo (2019). Torino Process 2018–2020 Kosovo- Nacionalni izveštaj, str. 71

[99] Mehmeti, S. et al. (2019), str. 55-56

na 9,6% u 2017. Rashodi za VET kao procenat državne potrošnje ostali su stabilni na 1,4%. Slično opštem obrazovanju, dodatna potrošnja u VET sektoru gotovo je u potpunosti pripisana platama nastavnika. Plate i zarade kao procenat potrošnje na SOO porasli su sa 89,3% u 2014. godini na 95,7% u 2017. To podrazumeva da je opštinama preostala samo mala marža za pokrivanje osnovnih školskih troškova.[100] KESP 2017-2021 dodeljuje 3,8% (6.772.946 EUR) ukupnog budžeta prioritetnoj oblasti „Stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih".[101]

Putem školskih naknada za odrasle učenike, strukovne škole mogu da generišu sopstvene prihode, koji mogu iznositi od 5.000 do 6.000 EUR godišnje (na osnovu AU br. 11/2011). Na taj način škole mogu same finansirati delove svoje plate, robe i usluga.[102] Međutim, generisana sredstva se ulivaju u opštinsku budžetsku liniju i škole trebaju odobrenje ODO-a da bi iskoristile generisana sredstva. Škole nisu finansijski autonomne.

Troškovi pohađanja i završetka programa obrazovanja odraslih u VET školi su sledeći:[103]

- 100 do 300 EUR 100 za jednu školsku godinu;
- 50 EUR za praktičnu obuku;
- 10 EUR za diferencijalni ispit;
- 30 EUR za završne ispite i sertifikate.

Opštine su dužne da obezbede sredstva za održavanje infrastrukture „tamo gde postoji razvijeno i organizovano obrazovanje za odrasle" (član 19. Zakona o obrazovanju i osposobljavanju odraslih).

Kanali finansiranja NKA

Nacionalno telo za kvalifikacije je regulatorno telo za pružanje obrazovanja odraslih na Kosovu i kao takvo ima pravo na javno finansiranje kao glavni budžetski resurs. Budžet za NAK dodeljen je troškovima vezanim za verifikaciju standarda zanimanja, za potvrđivanje kvalifikacija za odobrenje u NOK i za akreditaciju pružalaca usluga. Gore pomenuti procesi predviđaju angažovanje 2-3 spoljna terenska stručnjaka na kratkoročnoj osnovi sa maksimalno 5 radnih dana po procesu verifikacije OS[104] i obično 3 radna dana za potvrđivanje kvalifikacija i akreditaciju pružalaca stručnog obrazovanja.[105] Naknada za stručni rad iznosi 100 EUR. U proseku cena po verifikaciji operativnog sistema iznosi 1.000 - 2.000 EUR, dok postupak validacije i akreditacije pružalaca stručnog obrazovanja košta između 600 - 1.200 EUR, u zavisnosti od veličine panela (npr. Broja stručnjaka) i vrste stručnjaka (nacionalni ili regionalni).

Akreditovani pružaoci usluga (provajderi) OO (AE)

Svi pružaoci usluga za obrazovanje odraslih (i javni i privatni) moraju NAK-u platiti naknadu za postupak validacije kvalifikacija u NOK-u i sopstvenu akreditaciju da bi ponudili, procenili i potvrdili ove kvalifikacije. Troškove postupka akreditacije izračunava izvršni direktor NAK-a na osnovu veličine stručne komisije (3 ili više stručnjaka) i vrste stručnjaka (nacionalnih, regionalnih ili međunarodnih). Troškovi procesa validacije

[100] Vlada Republike Kosovo (2019), str. 73

[101] Vlada Republike Kosovo (2019), str. 73

[102] Mehmeti, S. et al. (2019), p. 148

[103] MONT Administrativno uputstvo 11/2011 o učestvovanju polaznika obuke i obrazovanja za odrasle

[104] MONT Administrativno uputstvo 28/2014 o kriterijumima i procedurama za verifikaciju standarda profesije

[105] MONT Administrativno uputstvo 23/2014 o kriterijumima i porocedurama za validaciju i odobrenje nacionalnih kvalifikacija i akreditaciju institucija koje pružaju kvalifikacije na Kosovu

kvalifikacija i akreditacije pružalaca usluga su sledeći:[106]

- 50 EUR za validaciju;
- 2 EUR po kreditu za validaciju modula/kvalifikacija, a 1,20 EUR za validaciju modula/kvalifikacija zasnovanih na nacionalnim standardima;
- 600 EUR 600 za inicijalnu akreditaciju institucije koja implementira RPL (300 EUR za re-akreditaciju)
- 100 EUR za lokalne stručnjake po radnom danu (to znači da bi minimalna naknada za panel sa tri stručnjaka koji rade po tri dana iznosila 900 EUR, a maksimalna 1.200 EUR za četiri stručnjaka koji rade po tri dana)
- 200 EUR za regionalne stručnjake po radnom danu (to znači da bi minimalna naknada za panel sa tri stručnjaka koji rade po tri dana iznosila 1.800 EUR, a maksimalna 2.400 EUR za četiri stručnjaka koji rade po tri dana)

Tako se ukupni troškovi mogu kretati od 1.500 do 5.000 EUR za jednu akreditaciju u zavisnosti od gore pomenutih faktora. Generalno, NKA u početku traži da lokalni stručnjaci organizuju i koordiniraju postupak akreditacije. Samo kada nedostaje lokalne stručnosti, NAK angažuje regionalnu stručnost u traženom polju.

Poređenje troškova dobavljača sa trošenjem NAK-a pokazuje da NAK generiše prihode. Međutim, ostvareni prihod se vraća u širi državni budžet i NAK ne može da koristi prihode stvorene za gore pomenuti proces.

Agencija za zapošljavanje i CSO

Obrazovanje odraslih za registrovane osobe koje traže posao koje pružaju centri za stručno osposobljavanje Zavoda za zapošljavanje pokriveno je javnim sredstvima ili u nekim slučajevima donatorskim sredstvima. Međutim, pružanje obrazovanja odraslih u CSO-ima ne obračunava se zasebnom budžetskom linijom. Umesto toga, sredstva namenjena za pružanje EO su budžetirana kao deo budžetske linije za robe i usluge.

Opšti budžet za EARK utvrđuje Ministarstvo finansija. Prema izveštaju koji procenjuje sprovođenje Strategije sektora za zapošljavanje MRSZ, budžet EARK iznosi 0,13% BDP-a (7,9 milijardi EUR), što je malo u poređenju sa prosekom OECD-a od 0,56%.[107]

Budžet je centralizovan, u smislu da ga planiraju sami CSO-ovi, ali potrošnju mora odobriti Zavod za zapošljavanje. Nedostatak posebne budžetske linije i centralizacije lišava CSO-ove njihove budžetske diskrecije i moći donošenja odluka i na taj način ometa njihovo efikasno funkcionisanje. Takođe predstavlja izazov za saradnju sa različitim donatorima, koji oklevaju da dodele sredstva budžetskoj liniji koja nije posebno namenjena pružanju obrazovanja odraslih. Budžet koji CSO troše na izvođenje kurseva zavisi od profesionalnog profila, ali može varirati od 100 EUR (administracija) do 300 EUR (građevina) po kandidatu.[108] Odrasli polaznici pohađaju kurseve besplatno.

[106] Ibid.

[107] Qehaja, L. (2019), str. 25

[108] Intervju sa predstavnikom CSO

Privatni pružaoci usluga i sektor civilnog društva

Odrasli polaznici koji učestvuju u programima obrazovanja ili obuke koje nude privatni pružaoci usluga snose troškove sami. Ostvareni prihodi čine najveći deo budžeta privatnih pružalaca usluga. Za program obuke nivoa 5, na primer u oblasti ICT, u privatnoj instituciji za obuku, polaznici moraju da ulože školarinu od oko 2.800 EUR godišnje. Troškovi se izračunavaju na osnovu troškova opreme, licenci softvera, održavanja i trenera/instruktora.[109]

Akteri civilnog društva i nevladine organizacije obično su neprofitne i imaju za cilj pružanje obrazovnih ponuda po najnižoj mogućoj stopi ili idealno besplatno za svoje učenike. Teme poput demokratizacije, ljudskih prava i integracije ranjivih ciljnih grupa, poput manjina, uglavnom se finansiraju od donatora. U nekim slučajevima postoje državna sredstva dodeljena preko Ministarstva za regionalni razvoj i Ministarstva omladine, kulture i sporta. Nedostatak pouzdanog finansiranja glavni je problem NVO-a i organizacija civilnog društva. Mnoge nevladine organizacije još uvek nisu razvile kapacitet da se prijave za finansiranje od vlade ili međunarodnih donatora ili ostvare sopstvene prihode. To njihove ponude čini krhkim i neodrživim.[110] Više finansijske neovisnosti (putem međunarodnog finansiranja ili stvaranja sopstvenih prihoda) moglo bi ne samo da obezbedi kontinuitet obrazovnih ponuda, već i da podstakne podsticaje za ulaganje u kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika i trenera i zauzvrat podstakne kvalitet obrazovanja.

Donatorski projekti

Zbog budžetskih ograničenja, mnoge strukovne škole i centri, kao i nevladine organizacije zavise od donatorske podrške za razvoj svojih programa obrazovanja odraslih. DVV International je vodeći i glavni akter kada je u pitanju usmerena podrška obrazovanju odraslih (videti Poglavlje VI za detaljniji opis aktivnosti DVVI za obrazovanje odraslih na Kosovu). Podržava pružaoce usluga obrazovanja odraslih, poput CSO, u tehničkom razvoju kurikuluma za određene programe obuke (na primer krojenje ili pekarstvo) i kroz naknade profesionalnim trenerima. Na primer, uz finansijsku podršku donatora, lokalni dobavljači dobijaju priliku da nadograde svoj zastareli ICT hardver.[111] Druge međunarodne organizacije pokrivaju EO, ali često samo u okviru većeg programa stručnog obrazovanja ili osnovnog obrazovanja. Izvestan broj različitih međunarodno finansiranih projekata sprovodi aktivnosti koje uključuju obrazovanje odraslih, kao što su: ALLED II, GIZ ili EIE (videti Poglavlje X za sveobuhvatniji pregled međunarodnog angažovanja donatora u sektoru obrazovanja odraslih na Kosovu).

Informacije prikupljene u ovom poglavlju podvlače krhkost kosovskog sistema obrazovanja odraslih kada su u pitanju finansijske osnove. Zbog budžetskih ograničenja i oskudnih javnih resursa, javni pružaoci usluga EO ograničeni su u svojim kapacitetima da poboljšaju ljudske resurse i znanje, povećaju profesionalizaciju ili razviju nastavne planove i programe za obrazovanje odraslih. Nevladine organizacije drže svoje ponude uz kratkoročno i nesigurno finansiranje od međunarodnih donatora. Trenutno se čini da je sistem teško samoodrživ i uglavnom zatvoren za razvoj i inovacije.

[109] Intervju sa privatnim pružaocem usluga obuke

[110] Intervju sa predstavnikom NVO

[111] Intervju sa predstavvnikom CSO

VI. Institucije i pružaoci usluga

Na Kosovu je obrazovanje odraslih usko povezano sa sistemom stručnog obrazovanja i obuke. Predviđeno je da VET sistem bude dostupan svim građanima koji nude obuku za rano napuštene škole, učenike viših srednjih škola i rano napuštanje škole, kao i odrasle. Prema Zakonu o VET, aktivnosti VET treba da se koncentrišu na: 1.) „razvoj kompetencija i osposobljavanje za zapošljavanje pojedinaca“, 2.) „stvaranje opšte i profesionalne kulture u skladu sa principima celoživotnog učenja“ i 3.) „Priznavanje kompetencija pojedinaca zasnovanih na profesionalnim standardima odgovarajućeg nivoa“.

Pružaoci stručnog obrazovanja na Kosovu mogu da deluju kako u sistemu formalnog obrazovanja, tako i u neformalnom sistemu. Odrasli učenici koji su završili formalni program obrazovanja mogu da uđu na tržište rada, započnu post-srednje obrazovanje ili visoko obrazovanje na univerzitetu, u zavisnosti od nivoa kvalifikacije programa. Formalne stručne kvalifikacije mogu se steći u okviru obrazovnog sistema sa višim srednjim obrazovanjem u strukovnim školama (razredi 10 - 12) i sa višim srednjim stručnim obrazovanjem i obukom na fakultetima (ovo je za učenike koji su završili više srednje obrazovanje). Diplomci neformalnog stručnog obrazovanja ili drugih programa obrazovanja odraslih, umesto toga, mogu samo da nastave na tržištu rada.[112]

Ne-formalni CSO se sastoji od sledećeg:

- **Stručna obuka**, obično se odnosi na radno mesto ili kao mera stvaranja novih radnih mesta, nudi se u javnim ili privatnim centrima za stručnu obuku ili na radnom mestu
- **Kompenzacijsko obrazovanje odraslih**, usmereno na one koji rano napuštaju školovanje, sadržaj za učenje se razvija iz programa formalne edukacije, obično ga nude škole
- **Razni tipovi učenja odraslih**, kao što je učenje jezika, ICT, zanati, umetnosti, muzika ili kultura, kurseve nude privatni provajderi ili NVO.

Grupa pružalaca usluga obrazovanja za odrasle ili VET je šarolika, ide od pružalaca višeg srednjeg obrazovanja do privatnih institucija, NVO i profesionalnih asocijacija.

- **Škole za stručno obrazovanje**, mogu da budu javne ili privatne, nude formalno obrazovanje i obuku
- **Post-srednjoškolski VET koledži**, daju ih samo privatne institucije
- **Centri za stručnost (kompetentnost)**, javni, nude inicijalne ili kontinuirane VET za omladinu i odrasle
- **Centri za stručnu obuku**, javni, vodi ih Ministarstvo za rad i socijalnu zaštitu, nude kontinuirani VET za one koji traže posao
- **Javni ili privatni pružaoci usluga obuke**, **NVO,** nude neformalno obrazovanje i obuku

Provajderi (pružaoci usluga) formalnog obrazovanja odraslih

Formalne kvalifikacije **u strukovnim školama i fakultetima** kreću se od nivoa NOK 3 do 5. Nivo 3 se završava postizanjem ocena 10 i 11, a odavde učenici mogu da uđu na tržište rada ili nastave stručno obrazovanje. Nivo 4 dostiže se završetkom 12. razreda. Kada se razred 12 završi, studenti imaju pravo da polažu maturu i započnu sa visokim obrazovanjem. Umesto

[112] Danuza, T., Mehmeti, F. & Saqipi, B. (2016). EQF Referencing Report of the Kosovo National Qualifications Framework, str. 16

toga, studenti ulaze na tržište rada ili nastavljaju dalje obrazovanje na VSS-u. Kvalifikacije nivoa 5 mogu se postići jednogodišnjim ili dvogodišnjim programima na **višim strukovnim školama**, koji studentima pružaju višu stručnost i pravo da nastave sa visokim obrazovanjem. Na Kosovu postoji 68 škola stručnog obrazovanja koje nude programe obrazovanja 3 i 4 NOK u oblastima umetnosti i humanističkih nauka, poslovanja i administracije zakona, ICT, inženjeringa, proizvodnje i građevinarstva, poljoprivrede, šumarstva i veterine, zdravstva i socijalne zaštite i usluga. . VET škole su licencirane obrazovne ustanove, koje obrazuju svoje učenike prema nastavnim planovima i programima koje je odobrio MONT. Javnim VET školama upravljaju OOO. Do danas postoji devet dobavljača koji isporučuju, procenjuju i potvrđuju kvalifikacije više ili nižeg nivoa akreditovane od strane NKA.[113] VET koledži nude obuku, na primer za zdravstvena zanimanja, dizajn kostima, primenjene tehničke nauke i ICT. Dva primera viših stručnih škola su Evropski koledž na Kosovu i koledž „Universum“.

Evropski koledž na Kosovu[114] je privatna visokoškolska ustanova. Upravlja centrom za razvoj karijere i zapošljavanja i centrom za obuku i testiranje. Ciljne grupe su studenti svih nivoa i zaposleni u institucijama javnog ili privatnog sektora ili nevladinih organizacija.

Univerzum koledž[115] („Kolegji Universum“) je privatni koledž za visoko obrazovanje koji nudi studijske programe od stručnog do magistarskog nivoa. Razvoj koledža kao centra za celoživotno učenje deo je njegove misije.

Kao što je ranije pomenuto, mnogi građani danas kvalitet obrazovanja u VET školama i fakultetima i dalje smatraju inferiornim od visokog univerzitetskog obrazovanja. Prema najnovijem izveštaju o proceni ETF Torino procesa, ovo je zbog činjenice da se profili učenja u VET školama ne poklapaju sa potrebama tržišta rada i ne odgovaraju slobodnim radnim mestima. Dalje, iako bi fokus trebao biti na praktičnom učenju i učenju zasnovanom na radu, obrazovni sadržaj ostaje visoko teoretski. Škole i nastavnici imaju poteškoća u organizovanju praktične nastave zbog nedostatka opreme i nedostajućih pedagoških veština u nastavi. Često su direktori škola preopterećeni upravljanjem i održavanjem škole.[116]

Centri za kompetentnost (stručnost) su post-sekundarne, ne-tercijarne javne škole za strukovno obrazovanje koje pružaju specijalizovanu obuku u jednom profesionalnom polju i kvalifikacije od nivoa NOK 4 do 5. CzK nude redovne trogodišnje programe kao i kratke kurseve.[117]

Trenutno postoji i radi šest CzK:

- VUSS “Shtjefën Gjeçovi” u Prištini, sa profilom ICT[118]
- VUSS “11 Mart” u Prizrenu
- CzK u Srbici
- CzK Mališevo, sa ekonomskim profilom

[113] Nacionalno telo za kvalifikacije, Accredited Institutions for qualifications in the NQF, pregled

[114] Internet stranica European College of Kosovo

[115] Internet stranica Universum College

[116] Viertel, E. (2019)

[117] Zymberi, F. et al. (2018). Analysis and research on level 5 education qualifications at VET schools in the Republic of Kosovo

[118] LuxDev “KOSOVO - Upgrade of Gjin Gazulli Technical School to a new Centre of Competence (CzK) in ICT in Pristina“ izjava za medije

- CzK sa zdravstvenim i medicinskim profilima, nedavno je usvojio program nivoa 5 za asistente za decu sa posebnim potrebama
- CzK Prizren sa profilima iz ekonomije, trgovine, putovanja i turizma, od 2017. godine sa programom nivoa 5 za savetnike za izbor karijere.

CzK-ovima upravlja AVETAE. Nastavni plan i program za CzK je koncipiran tako da se više zasniva na kompetencijama nego na sadržaju. Jedna od njihovih glavnih karakteristika je njihov bliski odnos sa poslovnim sektorom koji im omogućava da pružaju praktičnu obuku i obuku u vezi sa poslom. Osnivanje CzK-a uglavnom su finansirali međunarodni donatori. Zbog toga, za razliku od škola za strukovno obrazovanje, ZP obično imaju „dobro opremljene radionice, dobro obučene nastavnike i instruktore“, „vrhunske objekte, dobre veze sa tržištem rada i treba da služe kao model za stručne škole na Kosovu“.[119] Dva PK su uspostavila zvanična javno-privatna partnerstva (PK Uroševac, PK Priština). Naredne godine pokazaće da li se CzK mogu održati bez velikih međunarodnih ulaganja. KESP 2017-2021 predviđa propise koji omogućavaju stvaranje sopstvenih prihoda u CzK i kontinuirani profesionalni razvoj za menadžere iz CzK i nastavno osoblje.

Pružaoci usluga ne-formalnog obrazovanja odraslih

Pored škola za strukovno obrazovanje, fakulteta i saveta za saradnju koji u velikoj meri predstavljaju formalni i početni sektor stručnog obrazovanja, postoji i neformalni javni sektor stručnog obrazovanja, pretežno predstavljen sa osam centara za stručno osposobljavanje kojima upravlja Ministarstvo rada i socijalnog staranja preko Republičkog zavoda za zapošljavanje. Kosova.[120] CSO nude obuku i prekvalifikaciju za registrovane tražioce posla, nezaposlene i korisnike usluga karijernog vođenja. Dalje, CSO su odgovorni za priznavanje prethodnog učenja, nadgledanje drugih pružalaca obuke, pripremu individualnih planova obuke, kao i za sertifikaciju. Osam CSO nalazi se u sedam regiona: Priština, Prizren, Peć, Đakovica, Uroševac, Gnjilane, Mitrovica i Doljane (severni deo Mitrovice). Ukupno, CSO nude 69 radionica iz 30 različitih profesija sa fokusom na praktičnu obuku (obuka se sastoji od 30% teorije i 70% prakse). Učenici mogu birati između dva programa: institucionalni ili kombinovani trening. Institucionalna obuka se odvija u raznim CSO, ona kombinuje profesionalni razvoj i praktične veštine. Cilj ove obuke je povećati lične perspektive zaposlenja ili zadržati zaposlenje. Za kombinovanu obuku, CSO su uspostavili partnerstva za obuku sa preduzećima. Teoretski sadržaj se prenosi na CSO-ove, praktični sadržaj u preduzećima (u ovom delu studenti dobijaju teorijski materijal od CSO). Svi treninzi se odvijaju u fleksibilnom, modularnom sistemu sa modulima koji se protežu tokom 3-6 meseci, a konačni sertifikat se izdaje na osnovu testiranja nakon svakog modula, kao i završnog testa.

Uprkos centralnoj organizaciji, saradnja i saradnja između CSO i između CSO i VET škola je prilično niska i dešava se uglavnom u smislu razmene iskustva i donošenja odluka u regionalnom školskom odboru. Objekti, oprema i drugi resursi se ne dele. Jedan partner za intervju izveštava da je CSO uspostavio saradnju sa susednom

[119] Vlada republike Kosovo (2019)

[120] Internet stranica Agencije za zapošljavanje Republike Kosovo, Centri za obuku

državom Albanijom kako bi stanovnicima omogućio da pohađaju obuke u CSO i obrnuto.[121]

Istaknuti nevladin, institucionalni zagovornik celoživotnog učenja i neformalnog obrazovanja odraslih na Kosovu je DVV International sa lokalnom kancelarijom u Prištini.[122] Aktivno angažovan na Kosovu od 2005. godine, DVVI Kosovo teži poboljšanju i proširenju ponuda obrazovanja odraslih, poboljšanju političkih i pravnih okvira za obrazovanje odraslih (najvažnije kroz zakon o obrazovanju odraslih, zakon o stručnom obrazovanju i osposobljavanju i kosovsko obrazovanje Strateški planovi) i za integraciju napora u obrazovanju odraslih u borbu protiv siromaštva. Pored šire javnosti, DVVI Kosovo nudi ciljane aktivnosti za žene (posebno iz ruralnih područja), osobe sa invaliditetom i etničke manjine. Rad DVVI Kosovo obuhvata nekoliko glavnih tačaka:

a) Obrazovanje odraslih i programi obuke za pojedince i NVO u oblastima razvoja veština i demokratskog građanstva. Dve nedavne aktivnosti uključivale su, na primer, obuku za trenere o ljudskim pravima i demokratskom građanstvu (zajedno sa Kosovskim obrazovnim centrom (KEC)) i razvoj veština za preduzetnice da razvijaju i održavaju svoje poslovne aktivnosti tokom pandemije COVID-19. U januaru su osobe sa invaliditetom učestvovale u obuci o ICT.
b) Obuka nastavnika i trenera za metode i didaktiku obrazovanja odraslih u skladu sa nastavnim planom i programom „GlobALE“ (videti poglavlje IX). Nedavno je objavljeno pet modula kurikuluma GlobALE o obrazovanju odraslih na Kosovu.
c) Poboljšanje nastavnih planova i programa za obrazovanje odraslih. Kao odgovor na pandemiju COVID-19 i nedostatke digitalizacije, DVVI Kosovo podržao je dva Centra kompetencija pružanjem Internet (mrežnih) platformi za učenje za IT i marketinške veštine. DVVI Kosovo takođe doprinosi razvoju standarda zanimanja i modularnih kurseva za omladinske centre, škole za strukovno obrazovanje, POO ili CSO.
d) Bolja saradnja između ministarstava, nevladinih organizacija i privatnih ustanova za obuku, putem konferencija i aktivnosti umrežavanja, kao što je Nedelja celoživotnog učenja, koja različitim akterima iz politike, obrazovnih institucija i civilnog društva daje priliku da razgovaraju o značaju obrazovanja odraslih kao dela celoživotno učenje, otkrijte inovativni razvoj i reagujte na trenutne izazove.
e) Kvalifikovanost donosilaca odluka za unapređenje finansiranja EO kroz javni budžet, za povećanje kvaliteta ALE i obezbeđivanje nediskriminatornog učestvovanja. Oktobra 2020. DVVI Kosovo je zajedno sa NAK organizovao seminar za izgradnju kapaciteta za praktičare u oblasti RPL. Zajedno sa NKA razvio je „Smernice i program za priznavanje koordinatora, mentora i procenitelja prethodnog učenja“[123]
f) Povezivanje sa regionalnim i međunarodnim pristupima (kao što su Andragoška regionalna akademija (ARA), međunarodne konferencije o obrazovanju odraslih i zahtevi koji proizilaze iz postupka pristupanja EU). Implementacijom Ankete o obrazovanju odraslih na Kosovu, DVVI doprinosi razumevanju

[121] Intervju sa predstavnikom CSO

[122] Internet stranica DVV International in Kosovo

[123] Nacionalno telo za kvalifikacije (2018). Guidelines and Program for Recognition of Prior Learning Coordinators, Mentors and Assessors

stanja obrazovanja odraslih i međunarodne uporedivosti (videti Poglavlje VIII).

Nakon višegodišnjeg angažovanja, DVVI Kosovo je dobro povezano sa glavnim političkim akterima (MONT, MRSZ, MKOS, AVETAE, EARK, NAK), obrazovnim institucijama (Pedagoški fakultet Univerziteta u Prištini i Pedagoški institut Kosovo), kao i sa civilnim društvom i međunarodne donatorske organizacije.

Pored DVV International Kosovo, niz većih i manjih, javnih i privatnih institucija i organizacija su aktivni pružaoci obrazovanja odraslih na Kosovu, čiji će izbor biti predstavljen u nastavku:

Privatni pružaoci usluga (provajderi)

„Cacttus Education“ je dobar primer za uspešne privatne komercijalne pružaoce usluga obrazovanja odraslih. Cacttus se specijalizovao za pružanje ICT veština. Funkcioniše u dve poslovne linije: a) stručno usavršavanje za vladine institucije, veće kompanije ili bankarski sektor, b) privatna škola za stručno obrazovanje. Nudi dvogodišnji studijski ICT program i bila je prva institucija koja je MONT i NKA zvanično akreditovana u novom NFK. U međuvremenu se u „Cacttus“-u obučava 7. generacija učenika.

Postoji niz **škola stranih jezika** na Kosovu koje su akreditovane da nude obuku jezika za ljude svih starosnih grupa. Među školama jezika koje je NKA akreditovao su New Age School, Smart Center, Oxford Studio, ECO-Education Oxford, Britanica-ELT, The Cambridge School i Škola engleskog jezika.

Poslodavci, firme ili kompanije mogu biti važne zainteresovane strane za razvoj razvoja veština orijentisanih na tržište rada. Neke kompanije upravljaju sopstvenim centrima za obuku sa kursevima obuke akreditovanim od NAK-a, kao što je Telekom Kosova sa svojim Centrom za obuku i razvoj, a takođe i Kosovska energetska korporacija ima Centar za obuku - KEK. Generalno, međutim, kosovski poslodavci nisu dobro povezani sa obrazovnim sistemom. Prema nalazima istraživanja Svetske banke STEP, u proseku je svaki peti poslodavac u redovnom kontaktu sa obrazovnim sistemom. Razmena je češća u filijalama sa većim potencijalom za zapošljavanje, poput državnih ili stranih kompanija i i većih firmi. Svrha interakcije uglavnom se odnosi na pružanje prakse i obuku radnika. Strateška razmena, na primer o razvoju kurikuluma, ređa je. Većina firmi ne nudi zaposlenima mogućnosti za profesionalni razvoj. Strane ili državne firme će najverovatnije pružati obuke (na poslu, interne ili spoljne).[124]

Javni pružaoci usluga

American Corner Pristina[125] *(Američki kutak Priština)* je odeljak u okviru Nacionalne biblioteke Kosova, koji sufinansira američka ambasada u Prištini. Američki kutak u Prištini angažuje se na uspostavljanju kulturnih veza između Kosova i Sjedinjenih Država pružajući pristup literaturi, obuku engleskog jezika i predavanja.

Da bi olakšala razmenu između mladih ljudi koji traže zaposlenje i kompanija, **Privredna komora Kosova** upravlja Internet platformom www.aap-oek.org.

[124] Svetska bnka (2019). Kosovo Country Report: Findings from the Skills towards Employment and Productivity Survey. Washington, DC: World Bank.

[125] Internet stranica American Corner Pristina

Employment Promotion Agency Kosovo (APPK)[126] (Agencija za unapređenje zapošljavanja na Kosovu) ima za cilj socijalno-ekonomsku reintegraciju različitih ciljnih grupa kroz savetovanje, obuku, sertifikaciju, posredovanje u zapošljavanju i preduzetničku obuku.

Ne-profitni pružaoci usluga (provajderi)

Balkan Sunflowers (BSFK)[127] *(Balkanski suncokreti)* upravlja sa pet centara za učenje dece u četiri opštine. Njihovi programi imaju za cilj povećanje inkluzije i učestvovanja Roma, Aškalija i Egipćana u obrazovanju i građanskom životu na Kosovu. BSFK nudi obuku i profesionalni razvoj za osoblje, volontere i aktiviste na terenu.

Diakonie Training Center[128] *(Centar za obuku Diakonie)* pruža jeftinu obuku za mlade i odrasle iz osetljivih grupa kako bi ih pripremio za tržište rada. Neki od njegovih kurseva su akreditovani od strane NKA.

Getting Competent Association[129] *(Udruženje Getting Competent)* okuplja trenere, edukatore, organizacije za obuku veština, predstavnike firmi ili preduzeća i druge pojedince zainteresovane za VET da bi podstakli međusobno učenje, komunikaciju i razmenu. Getting Competent upravlja Akademijom veština[130] (Skills Academy) gde učesnici mogu da poboljšaju svoje lične i profesionalne veštine za tržište rada.

Kosova Education Center[131] *(Kosovski obrazovni centar)* je nevladina i neprofitna organizacija koja je 2000. godine osnovala fondacija Soroš. Da bi unapredio kvalitet obrazovanja, KEC se uključuje u obuku nastavnika (metodologije i vođstvo), istraživanje obrazovanja i savetovanje u obrazovanju. Realizuje obuke trenera za kurseve obrazovanja odraslih i građanskog obrazovanja i partner je za saradnju u nekoliko međunarodnih organizacija.

Kosovo Women's Network (KWN) *(Mreža žena na Kosovu - MŽK)* sastoji se od 158 organizacija i partnera i uključuje se u poboljšanje pristupa obrazovanju manjinskih etničkih grupa, borbu protiv rodnih stereotipa i pružanje obrazovanja o feminizmu i ženskim zdravstvenim temama.

Peer Educators Network (PEN)[132] *(Mreža vršnjačkih edukatora - PEN)* je nevladina omladinska organizacija koja kroz radionice i treninge ima za cilj osnaživanje mladih žena i muškaraca da budu agenti društvenih promena.

„Qendra Rinore" - omladinski centri - rašireni su širom kosovske teritorije *(Ardhmeria-Kline, Gnjilane, Lipljan).* Aktivnosti ciljaju na mlade ljude i kreću se od neformalnog obrazovanja i podizanja svesti do neformalnog jačanja kapaciteta civilnog društva i sprovođenja kurseva obuke (računara, jezika, matematike, životnih veština), konferencija i razmena.

[126] Internet stranica Employment Promotion Agency Kosovo
[127] Internet stranica Balkan Sunflowers
[128] Internet stranica Diakonie Kosovo
[129] Internet stranica Getting Competent
[130] Internet stranica Getting Competent Skills Academy
[131] Internet stranica Kosova Education Center
[132] Internet stranica Peer Educators Network

Women for Women Kosovo[133] *(Žene za žene Kosovo)* je mreža koja podržava preduzetnice obukama i konsultantskim uslugama (stručna obuka, proizvodnja rukotvorina, poslovna obuka. Ostale žene su obučene u zagovaranju i kao agenti promena.

Tokom poslednjih godina velika pažnja posvećena je razvoju sistema formalnog pružanja stručnog obrazovanja, posebno početnog stručnog obrazovanja. Gornji pregled pokazuje da je potrebno dalje angažovanje jer se sistem i dalje suočava sa velikim izazovima. Ostali javni i privatni pružaoci usluga obrazovanja odraslih u oblasti formalnog ili neformalnog stručnog obrazovanja uglavnom ciljaju one koji traže posao. Neke ponude takođe uključuju mogućnosti za kontinuirani profesionalni razvoj, koji, međutim, još uvek nije široko priznat. Postoje razni pružaoci usluga obuke i kurseva uz naplatu, uglavnom u oblasti ICT, sektora lepote, građevine, digitalnih veština i poslovne administracije.

Najistaknutiji zagovornik i pružalac neformalnog obrazovanja na Kosovu je DVVI, koji promoviše holistički pristup uspostavljanju obrazovanja odraslih koji cilja različite nivoe uprave i grupe u društvu. Pored toga, mali je broj neprofitnih pružalaca neformalnog obrazovanja. Sadržaj njihovih ponuda obuhvata razne teme za profesionalni i lični razvoj, kao i obrazovanje za demokratiju i građanstvo. Najveći izazov za NVO je nedostatak održivog finansiranja (kao što je objašnjeno u poglavlju V). Na terenu ne postoji sektorska mreža pružalaca EO koja bi mogla da koordinira EO i stvori sinergije. Stoga, široj javnosti retke ponude još uvek nisu lako dostupne.

[133] Internet stranica Women for Women Kosovo

VII. Programi

Programi za obrazovanje i učenje odraslih na Kosovu mogu da se podele na tri zasebne kategorije:

- Osnovno kompenzacijsko obrazovanje
- Programi stručnog osposobljavanja koji vode i unapređuju profesionalne kvalifikacije
- Ostali programi nezavisni od kvalifikacija, ali liberalni po svojim temama, kao što su učestvovanje zajednice, građansko obrazovanje i kulturni programi.

Osnovno kompenzacijsko obrazovanje regulisano je AU 12/2014 (naslov: „Izuzeci u godinama prilikom upisa u obrazovanje i obuku za odrasle“).[134] Namenjen je odraslima koji su rano napustili redovni obrazovni sistem. Programe nude javne škole pod nadzorom MONT-a. Kompenzaciono obrazovanje nudi se za razrede 1-9 osnovnih i nižih srednjih škola i razrede 10-13 viših srednjih škola, uključujući VET škole. Dve godine redovnog obrazovanja mogu se završiti u toku jedne kompenzacione školske godine. Upisani studenti moraju pohađati 18 nedelja obrazovanja i obuke. Ako grupa upisanih polaznika broji manje od 12, škole su dužne da organizuju najmanje konsultativno učenje gde odrasli polaznici pohađaju samo 10% prvobitno predviđenih sati za kontakt. Škole razvijaju godišnje planove rada koji podrazumevaju organizaciju i primenu kompenzacionog obrazovanja odraslih, uključujući kriterijume za registraciju. Nakon registracije kandidata, škole moraju pripremiti i objaviti godišnji kalendar sa sledećim informacijama za kandidate: raspored nastave, nastavni plan i program, spisak angažovanih nastavnika, komisija za ocenjivanje, raspored ispita, plan stručne prakse i druge relevantne aktivnosti u vezi do EO. Sertifikati i diplome dobijeni putem EO isti su kao i oni koji se dobijaju sertifikatom redovnim putem učenja.

Odrasli zainteresovani za sticanje kvalifikacija, prekvalifikaciju ili dalje profesionalno usavršavanje mogu da učestvuju u programima stručne obuke koji rezultiraju sticanjem kvalifikacija u skladu sa NOK-om. Na Kosovu je stručna obuka najveća kategorija aktivnih mera na tržištu rada.[135] Postoje tri vrste kvalifikacija u NOK-u koje se mogu steći u neformalnom okruženju[136]: Nacionalne strukovne kvalifikacije, kvalifikacije zasnovane na međunarodnim standardima i prilagođene kvalifikacije. Ove kvalifikacije nude javni i privatni pružaoci obuke, kompanije, preduzeća i VET škole, koje sve moraju ispuniti kriterijume za akreditaciju kako bi ponudile, procenile i potvrdile kvalifikacije definisane od strane Nacionalnog tela (autoriteta) za kvalifikacije.

Nacionalne strukovne (stručne) kvalifikacije (NSK) su kvalifikacije ishoda učenja koje se razvijaju na osnovu nacionalnih profesionalnih standarda (PS). nacionalni profesionalni standardi su „izjave o radnom učinku koje odražavaju sposobnost uspešnog obavljanja funkcija potrebnih za neko zanimanje, kao i primenu znanja, veština i razumevanja u nekom zanimanju“.[137]

[134] MONT Administrativno uputstvo 12/2014 o izuzecima u starosti prilikom upisa za obrazovanje i obuku za odrasle

[135] Svetska banka (2019)

[136] Kvalifikacije višeg obrazovanja, opšte obrazovanje i nacionalne VET/opšte kvalifikacije odobrene u formanoj postavci za obrazovanje.

[137] Nacionalno telo za kvalifikacije (2011). Izrada i verifikacija profesionalnih standarda

PS obično pokreću i razvijaju MONT, MRSZ, AVETAE ili socijalni partneri. Zbog ograničenja javnog budžeta, proces razvoja operativnog sistema uglavnom finansiraju donatori. Standardi zanimanja razvijaju se dubinskom analizom zanimanja. Proces uključuje direktno posmatranje radnika i radionica zajedno sa profesionalnim stručnjacima i radnicima koji dolaze iz tog područja. Stoga se PS smatraju direktnom vezom između pružanja obrazovanja i potreba tržišta rada. Nakon procesa razvoja, PS prolaze kroz proces osiguranja i verifikacije kvaliteta kojim upravlja NKA. Ovo želi da osigura da se PS usklade sa potrebama sektora. Nakon odobrenja od strane NAK-a, Savet za stručno obrazovanje potvrđuje PS kao nacionalne profesionalne standarde. Jednom odobreni, pružaoci usluga ih mogu koristiti za razvoj NVK-a. NVK su priloženi ECVET-u, što znači da kandidati mogu da akumuliraju i prenose stečene ishode učenja u obliku kredita: 1 ECVET je jednak 20 fiktivnih radnih sati, jedan modul mora da ima najmanje 1 kreditni bod da bi bio potvrđen, odobren i registrovan u NKF. Krediti se mogu plasirati na nivoe 2 do 5 NOK-a. Da bi obezbedili, procenili i sertifikovali NVK, programeri kvalifikacija moraju da ispunjavaju kriterijume i standarde definisane u NOK i NKA. Pored toga, svi provajderi moraju da budu akreditovani kao centar za sertifikaciju od strane NKA da bi mogli da ponude verifikovani i odobreni NVK. Sertifikati izdati odraslim učenicima za nacionalne kvalifikacije potvrđuje NKA. Mogu se dodeliti za uspešan završetak celokupne kvalifikacije pod nazivom „nacionalna potvrda“ ili za delimičnu kvalifikaciju/modul pod nazivom „potvrda o dostignućima“.

Do danas je NOK verifikovao 116 OS, a CVET ih odobrio kao nacionalni OS. Više od 40 NVK-a je potvrđeno i odobreno u NOK u oblasti usluga (lepota, administracija, krojenje, finansije), građevinarstva, prerade hrane i transporta i komunikacija.[138] Do sada je NKA akreditovao 56 javnih i privatnih provajdera da nude, procenjuju i sertifikuju ove NVK.[139]

Kvalifikacija zasnovana na međunarodnim standardima je kvalifikacioni program zasnovan na profesionalnim standardima odobrenim u zemljama koje nisu Kosovo. Ovi PS se mogu koristiti za razvoj kvalifikacija samo ako nisu razvijeni, ne garantuju kvalitet ili nisu odobreni na nacionalnom nivou. Treba da ih osigura kvalitet i odobri međunarodno telo za dodeljivanje nagrada. Obično ovi operativni sistemi pokrivaju sektore koje Kosovo nije u mogućnosti da prati iz razvojnih razloga, poput ICT. Da bi koristili ove PS za razvoj kvalifikacija i njihovu registraciju u NOK, programerima kvalifikacija je potrebno zvanično pismeno odobrenje originalnih programera ili nadležnih tela. U principu, ove kvalifikacije mogu se nalaziti na nivoima 2 do 5 NOK-a i imati priložen kreditni sistem ekvivalentan ECVET-u. Slično NVK-u, kvalifikacija koju je osmislio međunarodni PS treba da bude potvrđena i odobrena u NOK-u, a dobavljači moraju da ispunjavaju kriterijume i standarde za akreditaciju da bi ponudili, overili i procenili ove kvalifikacije. Sertifikati izdati odraslim učenicima

[138] Nacionalno telo za kvalifikacije, Akreditovane institucije za kvalifikacije u NOK, pregled

[139] Ibid.

za kvalifikacije zasnovane na međunarodnim standardima odobrio je NKA.

Do danas postoji trinaest kvalifikacija zasnovanih na međunarodnim standardima u oblastima ICT i računovodstva i revizije koje su potvrđene i odobrene u NOK-u, dok je sedam privatnih provajdera akreditovano za pružanje, procenu i sertifikaciju ovih kvalifikacija.[140]

Prilagođene (skrojene) kvalifikacije dizajnirane su u skladu sa operativnim potrebama određene organizacije, agencije ili preduzeća. Služe za postizanje opštih ili profesionalnih znanja, veština i kompetencija. Ishodi prilagođenih kvalifikacija su znanje, veštine i kompetencije zasnovane na standardima koje je utvrdila organizacija, agencija ili preduzeće koje zahteva kvalifikaciju. U principu, ove kvalifikacije mogu biti postavljene na nivoe 2 do 5 NOK-a i imati priložen kreditni sistem ekvivalentan ECVET-u. Slično ostalim vrstama kvalifikacija u NOK-u, prilagođene kvalifikacije podležu postupku validacije i odobravanja, a dobavljači koji žele da ponude, procene i potvrde ove kvalifikacije moraju da prođu postupak akreditacije. Sertifikati izdati odraslim učenicima za prilagođene kvalifikacije potvrđuje NKA.

Postoje četiri kvalifikovane kvalifikacije potvrđene i odobrene u NOK-u u oblasti javne bezbednosti. Dva javna provajdera su akreditovana da nude, procenjuju i potvrđuju ove kvalifikacije.[141]

Uprkos gore pomenutim programima ALE koji se odnose na NOK, postoji veliki broj programa koji vode do kvalifikacija, ali nisu potvrđeni i registrovani u NOK. Isto tako, dobavljači takvih programa ne podležu eksternom osiguranju kvaliteta od strane NAK-a niti imaju dozvolu od MONT-a. Budući da ovi programi i pružaoci usluga deluju van zvaničnog sistema formalnog i neformalnog obrazovanja, oni nisu deo informacionih sistema javnog upravljanja, pa stoga ne postoje zvanični podaci u pogledu obima i obima odredbi.

Izuzetak su programi nekih javnih provajdera poput CSO-a kojima upravlja Zavod za zapošljavanje u okviru MRSZ-a. Obrazovni programi u CSO su na nivou NKF 3. Kao što je objašnjeno u poglavlju VI, CSO-ovi ciljaju na tražitelje posla i nude širok spektar programa koji vode do kvalifikacija. Međutim, samo nekoliko ovih programa je potvrđeno i stavljeno u NOK (poput administrativnog asistenta, zavarivača i šminkera). Dalje, do danas nedostaje redovan sistem procene potreba tržišta rada koji bi mogao da posluži primeni politika obuke. Iako su mnogi programi osmišljeni tako da odgovaraju potrebama tržišta rada (najprikladnije u građevinarstvu i sektorima usluga), CSO često nisu u stanju da ispune tražene NKA kriterijume i standarde u pogledu ljudskih resursa i opreme. Sledeći profesionalni profili obično se nude u CSO-ima: građevinarstvo, usluge, kuvar, konobar, automehaničar / auto-električni, hidraulični i pneumatski, zavarivanje, poslovna administracija, industrijska elektronika, servis bele tehnike, IT, krojenje, frizer, marka gore i pekara.

Veliki deo obrazovanja za odrasle čine neformalni programi koji su usmereni na odrasle, ali nemaju za cilj zvanične i formalne kvalifikacije. Primeri su obuke o obrazovanju za demokratiju, ljudska prava i toleranciju, kursevi o integraciji u EU, zdravstvenoj zaštiti, preduzetništvu (startup veštine), zaštiti životne sredine, kulturnom i inter-kulturnom razvoju. Pored toga, postoje i druga

[140] Ibid

[141] Ibid.

posebna stručna usavršavanja usmerena na dalji profesionalni razvoj. Po završetku ovih programa učesnicima se obično dodeljuje simbolična potvrda o prisustvu. Ovi oblici obrazovanja odraslih se organizuju na primer na obukama, konferencijama, radionicama, seminarima, debatama ili studijskim posetama. S obzirom da ne vode do kvalifikacija, programi i pružaoci usluga ne podležu osiguranju kvaliteta od strane NKA. Neformalne programe ALE nudi širok spektar pružalaca usluga, kao što su nacionalne i međunarodne nevladine organizacije, kompanije, preduzeća, javni i privatni pružaoci obuke, instituti, biblioteke i komore (videti poglavlje VI). Sve u svemu, neformalni programi su visoko decentralizovani i ne postoje programi koji promovišu učestvovanje odraslih širom države, osim pitanja zapošljavanja i tržišta rada.

VIII. Učestvovanje i neučestvovanje

Detaljna analiza učestvovanja i neučestvovanja u obrazovanju odraslih u kosovskom kontekstu je teška zbog nedostatka sveobuhvatnog nacionalnog sistema praćenja i ocenjivanja. Jaz u statističkim podacima koči razvoj nacionalnih politika zasnovan na dokazima, kao i usklađivanje ponuda obrazovanja odraslih usmerenih na ciljne grupe.

Trenutno su javne informacije o ljudima koji učestvuju u programima obrazovanja odraslih prilično usitnjene. Podaci se često svode na brojeve učesnika i, povremeno, na starosne grupe.

Izveštaj o srednjoročnoj evaluaciji za KESP 2017-2021 priznaje da prikupljanje podataka o učestvovanju u obrazovanju odraslih i dalje ostaje izazov.[142] Bez obzira na to, izveštava da je informacioni sistem za upravljanje obrazovanjem (EMIS) počeo da prikuplja podatke o obrazovanju odraslih. Shodno tome, tokom školske 2018/19, 1.912 odraslih osoba bilo je uključeno u srednje stručno obrazovanje, od kojih je 636 bilo žena. Brojevi u vezi sa učestvovanjem ostali su stabilni od školske 2015/16. Nema podataka o starosti učenika. EMIS pokriva samo učestvovanje odraslih u formalnim programima, a ne pruža podatke o uključivanju odraslih u neformalno obrazovanje. Nema dostupnih podataka o broju sati u programima obrazovanja odraslih (iako je 200.000 sati godišnje definisano kao cilj KESP-a), niti izveštaj može da pruži procenat odraslih koji učestvuju u programima celoživotnog učenja.

2017. godine, izveštaj o istraživanju u ime MRSZ-a, Zavoda za zapošljavanje i DVVI-a procenio je prakse u primeni programa obrazovanja odraslih u nacionalnim CSO.[143] Autori su otkrili da je učestvovanje u pogledu starosnih grupa bilo prilično uravnoteženo. 37% učenika je bilo mlađe od 25 godina, 32% je imalo između 26 i 35 godina i 30% je bilo starijih od 35 godina. Većina učenika je već imala prethodnu kvalifikaciju, 42% je imalo prethodno stručno obrazovanje i 32% je imalo visokoškolsko uverenje.

Izveštaj o implementaciji Strategije sektora za zapošljavanje MRSZ daje uvid u grupu korisnika usluga zapošljavanja i AMTR.[144] Shodno tome, 5,8% nezaposlenih osoba koje traže posao obučeno je za CSO u 2018. godini. 2,3% njih su bili korisnici kombinovane obuke za CSO i kompanije. 3,8% svih osoba koje traže posao učestvovalo je u ALMM-ima. Najveća grupa korisnika ALMM (56%) bila je stara od 25 do 29 godina, zatim grupa od 15 do 24 godine (31%).

Ima još mnogo posla za državu i druge važne nacionalne aktere na poboljšanju prikupljanja podataka. Izveštaj o srednjoročnoj evaluaciji KESP-a može pružiti podatke o napretku samo jednog od tri definisana cilja u obrazovanju odraslih. Često se informativna vrednost podataka narušava zbog nedostajućih referentnih podataka, npr. Koji ilustruju odnos odraslih (od 25 do 64 godine) koji učestvuju prema mladima mlađim od 25 godina. prikupljanje podataka treba proširiti dalje od pu-

[142] Mehmeti, S. et al. (2019), str. 150

[143] Mehmetaj & Likaj (2017). Research Report. Assessment of Practices in Implementing Adult Education Programs at Vocational Training Centers.

[144] Qehaja, L. (2019)

kog broja učesnika i uključiti informacije o socijalno-ekonomskom poreklu, posebno uzrastu i motivaciji za učestvovanje.

Istraživanje o obrazovanju odraslih na Kosovu

Sa finalizacijom prvog istraživanja o obrazovanju odraslih na Kosovu 2021. godine, pokrenutog od strane DVVI i DIE, a sprovedenog od strane Instituta za razvojna istraživanja Riinvest, sada su dostupne preciznije informacije o učenicima odraslih, njihovoj motivaciji da učestvuju ili ne učestvuju u obrazovanju odraslih i njihovim preferencijama.[145] Istraživanje je sprovedeno u skladu sa utvrđenom metodologijom Evropskog istraživanja o obrazovanju odraslih.[146]

Istraživanje se odnosilo na grupu radno sposobnih ljudi, starih od 18 do 64 godine, i pitalo je o učestvovanju u formalnom, neformalnom i neformalnom učenju u dvanaest meseci pre ankete. Između oktobra i decembra 2020. godine, 2.394 ljudi na Kosovu učestvovalo je u istraživanju. Podaci su reprezentativni za kosovsko stanovništvo.

Rezultati ankete pokazuju da generalno samo nekoliko ljudi (33%) traži informacije o daljim mogućnostima učenja. Mladi od 18 do 24 godine najaktivniji su u potrazi (45%). Oni su aktivniji od starijih starosnih grupa (23% među onima od 25 do 44 godine i 4% među onima od 45 do 64 godine). U većini slučajeva (51%) ljudi su željene informacije pronašli uglavnom putem istraživanja na internetu, kolega i društvenih medija. Za informacije o mogućnostima obrazovanja odraslih retko se kontaktiraju sa poslodavcima, organizacijama civilnog društva i lokalnim vlastima.

Tabela 2 dole daje indikaciju statusa učestvovanja u obrazovanju odraslih na Kosovu. To pokazuje da je samo mali deo učesnika ankete stariji od 18 godina pohađao neki oblik formalnog obrazovanja (14%). To je više od proseka za EU-27 i verovatno je jer uzorak EU ne uključuje decu od 18 do 24 godine za koje je veća verovatnoća da će i dalje učestvovati u početnom formalnom obrazovanju. Više od 50% učesnika formalnog obrazovanja navelo je da nisu radili u vreme obuke. Samo oko 20% ispitanika izjavilo je da se formalna obuka odvijala uglavnom ili samo tokom plaćenog radnog vremena.

Manji značaj kontinuiranog obrazovanja među odraslima Kosovo postaje očigledan u stopi neformalnog obrazovanja. Samo 13% ispitanika je učestvovalo u nekom obliku neformalnog obrazovanja u poslednjih dvanaest meseci pre ankete. To je znatno manje od proseka EU-27.[147] Sa druge strane, preko tri četvrtine svih ispitanika izjavilo je da se bavilo nekim oblikom neformalnog učenja, što je više od proseka u zemljama članicama EU.[148]

[145] Riinvest (2021), Istraživanje obrazovanja odraslih na Kosovu (nacrt, april 2021).

[146] Eurostat, Adult Education Survey Reference Metadata

[147] U ovom trenutku ne može da se odredi da li je slbo učestvovanje delom zbog restrikcija u vezi sa COVID-19.

[148] Značajna razlika između stope učestvovanja u neformalnom učenju na Kosovu i u EU-27 možda zbog toga što su različito formulisanja pitanja u anketi/istraživanju.

TABELA 2 Stope učestvovanja u obrazovanju odraslih na Kosovu u poređenju sa prosecima u EU-27

	Kosovo (2020, starost 18-64)	EU-27 (2016[149], starost 25-64; bez UK)
Formalno obrazovanje	14%	5.0%
Ne-formalno obrazovanje	13%	41.4%
Neformalno obrazovanje	78%	59.5%

Izvor: Sopstvena prezentacija na osnov podataka iz „Riinvest" (2021.).

Grupa mladih odraslih je ta koja najviše koristi ponude obrazovanja za odrasle. Rezultati ankete pokazuju da su stope učestvovanja u sva tri oblika obrazovanja odraslih najviše kod mladih odraslih od 18 do 34 godine i da se učestvovanje smanjuje sa godinama.

Dalje, rezultati ankete pokazuju da je učestvovanje u EO snažno povezano sa prihodom domaćinstva. Učestvovanje u obrazovanju odraslih povećava se sa povećanjem mesečnih prihoda domaćinstva. Najveća stopa učestvovanja u formalnom obrazovanju utvrđena je među ispitanicima sa prihodom domaćinstva većim od 2000 evra. Učestvovanje u programima neformalnog obrazovanja najverovatnije je u domaćinstvima sa srednjim prihodima od 800 do 1.200 evra, dok su stope učestvovanja u neformalnom obrazovanju i aktivnosti učenja raspodeljene prilično ravnomerno po prihodima domaćinstva.

Generalno, razlike između stopa učestvovanja muškaraca i žena su male. Trend da muškarci imaju tendenciju da češće učestvuju u obrazovanju odraslih od žena sa povećanjem starosti je skoro neznatan. Na primer, u starosnoj grupi od 45 do 54 godine udeo muškaraca koji učestvuju je 58%, u poređenju sa 42% žena. U mlađim starosnim grupama je veća verovatnoća da će žene učestvovati (do starosne grupe od 35 do 44 godine više od 50% svih učesnika u formalnom i neformalnom obrazovanju su žene). Ova rodna razlika je izraženija u oblasti neformalnog obrazovanja i učenja, gde samo u starosnoj grupi 18–24 godine udeo ženskih učesnika premašuje udeo muških učesnika.

Polne razlike postaju vidljivije u odabiru polja formalnog obrazovanja. U skladu sa tradicionalnim obrascima izbora zaposlenja, žene su više zainteresovane za generičke programe i kvalifikacije, zdravstvo i socijalnu zaštitu, društvene nauke, novinarstvo, pravo i obrazovanje, dok su muškarci verovatnije da će učestvovati u programima formalnog obrazovanja o ICT, inženjerstvu i poljoprivredi.

U oblasti neformalnog obrazovanja, podaci pokazuju da se među svim aktivnostima neformalnog obrazovanja veći udeo odnosi na posao (51%). Shodno tome, motivacija za učestvovanje u aktivnostima neformalnog obrazovanja uglavnom je povezana sa poslom. U skoro 60% slučajeva ljudi pohađaju neformalno obrazovanje kako bi poboljšali svoje izglede za karijeru, poboljšali sposobnost za posao ili se pripremili za promenu posla. 28% svih ispitanika navodi da učestvuje radi lične motivacije („da bih stekao znanje korisno u svakodnevnom životu", „da bih povećao svoje znanje o temi koja me zanima", „da bih upoznao nove ljude/iz zabave" ili „da bih svoj dobrovoljni rad obavljao bolje").

[149] Sledeći AES za celu Evropu biće sproveden 2022. godine.

Međutim, samo u 25% svih slučajeva aktivnost učenja finansira poslodavac, a u 37% slučajeva obuka se odvija tokom plaćenog radnog vremena. 18,7% svih aktivnosti neformalnog obrazovanja usmereno je na obuke za posao. Većinu čine kursevi (57%) i radionice (18%). Samo 6% aktivnosti odvija se u obliku privatnih predavanja.

Što se tiče neformalnog učenja, ispitanici najčešće prijavljuju učenje pomoću računara, na Internetu ili van njega (28%) i učenje pomoću štampanog materijala, poput knjiga ili stručnih časopisa (27%) (vidi tabelu 3). Ispitanici će najmanje verovatno učiti od članova porodice, prijatelja ili kolega, što bi delimično moglo biti posledica propisa o socijalnom udaljavanju tokom pandemije COVID-19 prisutnih tokom poslednjih 12 meseci pre ankete.

TABELA 3 Učestvovanje u neformalnom učenju, po oblicima učenja

Oblik (forma) učenja	Stopa učestvovanja
Učenje korišćenjem kompjutera (na Internetu ili van mreže)	28%
Učenje korišćenjem štampanog materijala	27%
Učenje preko televizije, radija, videa	23%
Učenje kroz posete centrima za učenje (uključujući i biblioteke)	9%
Učenje kroz vođene ture u muzejima, istorijskim ili prirodnim ili industrijskim lokalitetima	8%
Učenje od člana porodice, prijatelja ili kolege	5%

Izvor: Sopstvena prezentacija na osnovu podataka iz Riinvest (2021).

Kao što je gore pomenuto, učestvovanje u neformalnom učenju opada sa povećanjem starosti. Podaci pokazuju da je učenje sa računarima i dalje ređe za ljude između 55 i 64 godine, u ovoj starosnoj grupi 20% ukazuje na učenje pomoću računara, u poređenju sa 29% među starosnom grupom 25-34. Slično tome, stariji ljudi mnogo ređe (3,9%) često pohađaju centre za učenje ili biblioteke od mladih (16,4%). Zauzvrat, stariji ljudi češće od mlađih uče pomoću štampanog materijala ili putem TV-a ili radija.

Neučestvovanje u aktivnostima formalnog i neformalnog obrazovanja ispitanici opravdavaju sličnim razlozima. Ljudi pre svega ne učestvuju jer njihove porodične ili profesionalne obaveze ne ostavljaju vreme za dalje usavršavanje ili obrazovanje (razlog odabralo 22% ispitanika). Nijedna lična potreba ili potreba za daljim školovanjem nije dodatni razlog za neučestvovanje. Oko 7% navodi da su mogućnosti za obuku i obrazovanje preskupe.

Ukratko, rezultati AES Kosovo sugerišu da je sveukupno učestvovanje odraslih u obrazovanju i učenju nisko, posebno u neformalnom obrazovanju gde je Kosovo daleko iza stopa učestvovanja u EU. Većina ispitanika u anketi nije zainteresovana za nastavak obrazovanja i učenja, jer samo 33% traži informacije u vezi sa daljim mogućnostima učenja. Podaci AES pokazuju da je učestvovanje u svim oblicima obrazovanja i učenja povezano sa socio-ekonomskim pokazateljima kao što su starost i prihod domaćinstva u očekivanom smeru. Pol vodi izbor izbora polja formalnog obrazovanja, a podaci sugerišu da je veća verovatnoća da će se muškarci uključiti u dalje usavršavanje sa povećanjem starosti. Generalno, porodične i profesionalne obaveze sprečavaju ljude da učestvuju u programima

obrazovanja odraslih. Ono što pokreće učestvovanje odraslih u NFE je radni kontekst (poboljšanje znanja vezanog za posao i izgleda za karijeru). U isto vreme zainteresovani pojedinci retko dobijaju podršku svojih poslodavaca (bilo da je to finansijska ili vremenska).

Među odraslim stanovništvom obrazovanje je još uvek u velikoj meri povezano sa formalnim obrazovanjem, obukom vezanom za posao, prekvalifikacijom i sertifikacijom. Ako je cilj daljeg usavršavanja posao ili dalje napredovanje na lestvici karijere, učesnici su obično visoko motivisani. Stoga podaci AES u velikoj meri odražavaju utiske prenete i u intervjuima. S obzirom na usku povezanost EO sa VET na Kosovu, pronalaženje ili zadržavanje zaposlenja je glavni motiv posebno za mlade ljude da učestvuju u kursevima daljeg obrazovanja.[150] Do danas malo ljudi učestvuje u obrazovanju odraslih sa „jedinstvenom“ motivacijom za lični samorazvoj.

Sa većom fleksibilnošću koju zahteva promenljivo tržište rada, mladi ljudi počinju da shvataju da je kontinuirano obrazovanje i stalno učenje sve više i više neophodno za opstanak na tržištu rada. Za njih će EO i celoživotno učenje igrati mnogo veću ulogu u budućnosti.

[150] Ovo su takođe tokom intervjua sugerisali i partneri iz privatnog sektora.

IX. Nastavno osoblje i profesionalizacija

Za temeljni razvoj infrastrukture za celoživotno učenje u bilo kom obrazovnom sistemu andragoška kvalifikacija vaspitača za odrasle je suštinski element. Rezolucija Saveta EU o obnovljenoj evropskoj agendi za obrazovanje odraslih kaže da „poboljšanje kvaliteta osoblja za obrazovanje odraslih, na primer definisanjem profila kompetencija, uspostavljanjem efikasnih sistema za početnu obuku i profesionalni razvoj i olakšavanjem mobilnosti nastavnika, trenera i drugih osoblje za obrazovanje odraslih "je neophodno za poboljšanje kvaliteta i efikasnosti obrazovanja i obuke.[151] To podrazumeva nedovoljnost da se nastavnici, koji su obučeni za podučavanje dece, raspoređuju u programe obrazovanja odraslih. Za razliku od dece, odrasli učenici već poseduju znanje i veštine i mogu se pozivati na svoja iskustva. Stoga više od nastavnika na osnovnom i srednjem nivou, vaspitači za odrasle moraju da preuzmu uloge vođa grupa, fasilitatora i trenera, zahtev koji postavlja različite zahteve ličnim i društvenim, kao i metodološkim i didaktičkim kompetencijama vaspitača.

Danas radni prostori vaspitača za odrasle obuhvataju raznolik niz didaktičkih i ne-didaktičkih aktivnosti. Didaktičke aktivnosti uključuju učenje i obrazovno savetovanje i planiranje, podučavanje, vođenje učenja, razvoj materijala za učenje i obrazovanje i vrednovanje. Pored toga, edukatori za odrasle mogu se takođe baviti upravljačkim i marketinškim zadacima, poslovima odnosa sa javnošću, kao i radom odbora za obrazovnu politiku. Raznolikost aktivnosti i fokusna područja svakog pojedinog vaspitača za odrasle čine uspostavljanje sveobuhvatne definicije profesionalizacije i standarda kvalifikacija u EO presudnim i teškim istovremeno.

Generalno, individualna profesionalna kvalifikacija vaspitača za odrasle zasniva se na formalnom naučnom obrazovanju, kao i na formalnom i neformalnom daljem usavršavanju iz didaktike i metoda. Sistematsko sticanje teorijskih znanja i praktičnih veština obično se prenosi kroz obrazovni sistem (koji idealno nudi univerzitetsko obrazovanje za nastavnike o određenim predmetima, kao i teorijsku i praktičnu obuku iz didaktike i metodologije za rad sa odraslima). Formalno akademsko obrazovanje može se dalje proširiti i konsolidovati pojedinačno putem neformalnog samoučenja. Na primer, od stručno-naučnog sadržaja sa Internet stranica, časopisa, časopisa i konferencija.

Pored toga, okruženje za profesionalno celoživotno učenje karakteriše postojanje odbora za politike i profesionalnih udruženja koji regulišu i vode proces licenciranja i kontinuiranog profesionalnog razvoja (CPD). Razvoj sektora može se voditi zajedničkim i preciznim profesionalnim standardima i opisima očekivanog ponašanja unutar domene (u smislu željenih kompetencija i etike) putem društveno posredovanih medija.

U kombinaciji svega ovoga zajedno, profesionalni razvoj, zajednički (etički) standardi i društvena orijentacija mogu povećati javno prepoznavanje vrednosti obrazovanja odraslih za društvo i doprineti opštoj profesionalizaciji ove oblasti obrazovanja.[152]

[151] Evropska komisija (2011)

[152] Lattke, S. & Strauch, A. (2019). Competency framework for adult educators in teaching GCED, UNESCO Institute for Lifelong Learning. UNESCO Asia-Pacific Centre of Education for International Understanding

U pogledu gore pomenutih karakteristika profesionalnog okruženja za obrazovanje odraslih (vođeno zakonima, kontinuiranim obrazovanjem, etikom i razmenom), nivo profesionalizacije i profesionalnog razvoja EO na Kosovu ostaje prilično nizak uprkos postojećim politikama i propisima koji se bave tim pitanjem . Problem nedovoljnog profesionalnog razvoja ne postoji isključivo u obrazovanju odraslih, već se odnosi na sva područja obrazovanja. U 2016. godini više od polovine nastavnika u srednjem obrazovanju bilo je nekvalifikovano, a većina nastavnika u SOO nije imala nastavnu kvalifikaciju. [153] Dalje, činilo se da je činjenica da mnogim nastavnicima u SOO nedostaje pedagoške obuke opšteprihvaćena.

Danas, Zakonu br. 04/L-143 o obrazovanju i osposobljavanju odraslih nedostaje posebna odredba koja bi zahtevala od predavača EO da prođu najmanje određenih obuka za EO. Zakon br. 04/L-138 o stručnom obrazovanju i obuci je konkretniji. Član 24. posvećen je nastavnom osoblju i kaže da „nastavno osoblje [...] treba da poseduje odgovarajuće profesionalne kvalifikacije [koje će biti regulisano normativom koji MONT sastavlja“.

Bilo je određenog pomaka u pogledu politike i institucionalnog okruženja oko CPD-a. U 2013. godini, Kosovski obrazovni centar osnovao je 25 centara za kontinuirani profesionalni razvoj u 22 opštine, a škole su podstaknute da pripremaju planove za razvoj nastavnika i okupljaju profesionalne timove u školama. Pozivajući se na AU 09/2014, svaki nastavnik mlađi od 51 godine obavezan je da učestvuje u stručnom usavršavanju (100 sati za 5 godina).[154] Između 2012. i 2017. godine, 96% svih nastavnika je zvanično licencirano.[155]

U trenutnom Strateškom planu za obrazovanje 2017-2021 potreba za profesionalnim razvojem trenera za odrasle ogleda se u Strateškom cilju 6: Stručno obrazovanje i obuka i obrazovanje odraslih. KESP priznaje da je nedostatak efikasnog i kvalitetnog obrazovnog sistema glavni izazov za Kosovo. Shodno tome, razvoj ljudskih kapaciteta za upravljanje obrazovanjem odraslih treba da bude cilj do 2021. godine. Pružanje mogućnosti obuke za rukovodeće osoblje na centralnom, opštinskom i školskom nivou i osposobljavanje školskog osoblja za sprovođenje obrazovanja odraslih (koje uključuju rukovodstvo škole, koordinatore, nastavnike , monitori) predstavljeni su kao moguće aktivnosti.

2017. godine MONT je predložio zakonski paket koji u velikoj meri definiše proces razvoja nastavnika, usvojio je Okvir profesionalnog razvoja nastavnika i objavio drugo izdanje kataloga programa obuke. U 2018. godini bilo je dostupno 314 programa obuke nastavnika (mnoge podržali međunarodni partneri), od kojih je većina bila usmerena na nastavnike osnovnog obrazovanja. [156]

U stručnim školama nastavno osoblje čine nastavnici i instruktori. Iako su nastavnici prilično odgovorni za teorijsko obrazovanje iz određenog predmeta, nastavnici pružaju pomoć u praktičnoj obuci. Nastavnici u VET-u su obično kvalifikovani

[153] Likaj, R. (2016). Continuing Professional Development for Vocational Teachers and Trainers in Kosovo. European Training Foundation, str. 8

[154] Ibid.

[155] Likaj, R. (2019). Continuing Professional Development for Vocational Teachers and Principals in Kosovo 2018. European Training Foundation

[156] Mehmeti, S. et al. (2019), str. 95

sa trogodišnjim ili četvorogodišnjim osnovnim ili magistarskim studijama (nakon „Bachelor“-a). Instruktorima je potrebna viša stručna sprema i 5 godina radnog iskustva u odgovarajućoj oblasti. Nastavnici u stručnim školama nisu državni službenici, već ih opštine angažuju direktno. U CSO-ima se nastavnici zovu treneri. Za razliku od stručnih nastavnika, CSO treneri su državni službenici zaposleni u EARK-u. Većina predavača ima univerzitetsku diplomu, a biti državni službenik univerzitetske diplome je preduslov za zaposlenje. Međutim, kako je objasnio jedan od partnera za intervju, zahtev za visokim obrazovanjem za trenere u CSO-ima može predstavljati praktične izazove za zapošljavanje, jer nastavnici sa zanatskim iskustvom obično nemaju fakultetske diplome.[157] Posebna potreba za andragoškom kvalifikacijom među trenerima ili nastavnicima odraslih, za razliku od pedagoške kvalifikacije, nije eksplicitno ugrađena u strateški okvir za profesionalni razvoj nastavnika na Kosovu.

Izveštaj „Kontinuirano profesionalno usavršavanje nastavnika i direktora na Kosovu 2018“ koji je objavila Evropska fondacija za obuku (ETF) napominje da je tokom prve godine KESP 2017-2021 „26,6% nastavnika u CSO dobilo najmanje 30 sati CPD“ i istovremeno podseća da „ove stope nisu dovoljne za ispunjavanje ciljeva utvrđenih KESP-om“ i da „je postignut mali napredak u pogledu početnog obrazovanja za nastavnike u CSO“.[158] Sličan utisak prenosi i izveštaj EU 2020 o Kosovu koji utvrđuje da „nastavnici u centrima za stručno obrazovanje imaju neophodne formalne kvalifikacije, ali im se ne pružaju odgovarajuće mogućnosti za profesionalni razvoj“.[159] Pored osnovnih kvalifikacija, nastavnicima nedostaju praktične i metodološke veštine. Prema srednjoročnom izveštaju KESP-a, nisu se odvijale aktivnosti u vezi sa pružanjem mogućnosti obuke za rukovodeće osoblje na centralnom, opštinskom i školskom nivou i obuke školskog osoblja za sprovođenje obrazovanja odraslih.

Izveštaj ETF 2018 o CPD za nastavnike u SOO na Kosovu 2018 identifikuje brojne prepreke koje bi mogle objasniti slabost razvoja nastavnika u SOO i obrazovanju odraslih:

- Nema koordinacije između ključnih aktera na državnom nivou
- Nedostatak efikasnog upravljanja resursima, nema vladinih sredstava za stručno usavršavanje u stručnom obrazovanju
- Nedostatak sveobuhvatne procene i ocene učinka nastavnika
- Neefikasno upravljanje strukovnim školama (upravljanje od strane neiskusnih staraca, jak politički uticaj, ograničena moć odlučivanja)
- Izrada nastavnog plana i programa za obuku nastavnika ne uključuje organizacije poslodavaca
- Potrebe za obukom nisu identifikovane
- Ograničen broj pružalaca obuke

Uz međunarodnu donatorsku podršku, MONT je razvio standard zanimanja na nivou ISCED 7 za nastavnike strukovnih studija, koji tek treba da se odobri.[160]

Glavni pružalac obuke za nastavnike pre službe je Univerzitet u Prištini sa Fakultetom za obrazovanje. Pedagoški fakultet trenutno nudi mas-

[157] Intervju sa predstavnikom MRSZ

[158] Likaj, R. (2019)

[159] Evropska komisija (2020), str. 85

[160] Vlaa Republike Kosovo (2019), str. 55

ter studije za nastavnike u SOO „Master pedagogije za stručne škole“. Studijski program je ograničen na 40 otvorenih mesta godišnje. 2018. godine, Fakultet je u saradnji sa MONT-om, UNICEF-om i KAPIE sproveo sveobuhvatne obuke za nastavnike osnovnih i vrtića u okviru projekta „Profesionalni razvoj nastavnika u primeni inkluzivnog obrazovanja“.[161] Prema izveštaju o „Profesionalnom usavršavanju nastavnika na Kosovu“, MONT je ovlastio Pedagoški fakultet da vodi stručno usavršavanje nastavnika, što je informacija koja je do sada ostala bez javnog pismenog sporazuma.[162]

Što se tiče stručnog usavršavanja nastavnika, KEC i Kosovski pedagoški institut (PIK)[163] nude obuku trenera za učenje odraslih. PIK je nezavisna, javna institucija koja se bavi istraživanjem, obukom, evaluacijom, eksperimentisanjem i inovacijama u oblasti obrazovanja. Između ostalih ciljeva ima za cilj povećanje osetljivosti kosovskog društva na važnost celoživotnog učenja. Pruža profesionalne savete MONT-u i obrazovnim institucijama u oblastima razvoja kurikuluma, obrazovnih standarda, udžbenika, ocenjivanja, obuke nastavnika i rukovodilaca obrazovnih institucija.

I finansijski i tehnički glavni zamajac za profesionalizaciju nastavnog osoblja na Kosovu potiču od nevladinih i međunarodnih organizacija (videti poglavlje X). Većina projekata se, međutim, obraća nastavnicima u osnovnom i srednjem obrazovanju.

Poseban doprinos u oblasti obrazovanja odraslih pruža niz projektnih aktivnosti koje sprovodi DVVI.[164] Obuka nastavnika za metodologiju i didaktiku obrazovanja odraslih jedna je od glavnih tačaka rada DVVI na Kosovu. Pristup je osposobljavanje nastavnika osnovnim pedagoškim kvalifikacijama i administrativnog osoblja znanjem o principima obrazovanja odraslih koji se mogu primeniti u neformalnom obrazovanju i u centrima za stručno osposobljavanje.

DVVI Kosovo promoviše primenu kurikuluma GlobALE (CG), „kros-kulturnog osnovnog kurikuluma za obuku nastavnika za odrasle širom sveta“ koji su razvili DIE i DVVI. Curriculum GlobALE definiše veštine potrebne za uspešno obrazovanje odraslih i sadrži uputstva i savete za trenere o didaktikama, metodama i proceni. Nastavni plan i program preveden je na albanski jezik i distribuiran je pružaocima usluga obrazovanja odraslih na Kosovu. Nedavno je DVVI objavio pet modula o Obrazovanju odraslih na Kosovu.[165]

U saradnji sa EARK DVVI Kosovo redovno organizuje obuke o modulima CG za trenere iz CSO i CzK. Takođe sarađuje sa Pedagoškim fakultetom Univerziteta u Prištini radi pružanja obuka. Fakultetski profesori redovno služe kao treneri na DVVI kursevima obuke. U saradnji sa Ministarstvom rada i Univerzitetom u Prištini, DVVI Kosovo je obezbedio obuku za 57 trenera iz CSO.[166]

[161] Univerzitet u Prištini, Godišnjak 2019

[162] Mehmeti, S., Rraci, E. & Bajrami, K. (2019). Teacher professional development in Kosovo. Priština: KEEN, p. 32

[163] Internet stranica Kosovo Pedagogical Institute

[164] Alija, R. (2018). Adult learning in the Republic of Kosovo

[165] Internet stranica DVV International, “Publication of five modules of Curriculum GlobALE” članak

[166] Ministarstvo za obrazovanje, nauku i tahnologiju (2015), str. 98

S obzirom na trenutno stanje profesionalizacije u kosovskim nastavničkim snagama, koncentracija državnih napora na regulisanju CPD u osnovnom i srednjem obrazovanju je razumna. Iako ima prostora za poboljšanje, CPD u stručnom obrazovanju dobija sve veću pažnju, što se može smatrati važnim prvim korakom. Do sada nedostaje zajedničko razumevanje profesionalnih i etičkih standarda i društvene orijentacije među vaspitačima odraslih u formalnom i neformalnom sistemu EO, razumevanje koje ističe posebne zahteve profesije obrazovanja odraslih. Promovisano od strane Ministarstva za obrazovanje i uticajnih aktera kao što je DVVI, zajedničko razumevanje moglo bi doprineti profesionalizaciji ovog obrazovnog područja i povećati javno prepoznavanje vrednosti obrazovanja odraslih za društvo.

X. Međunarodni kontekst

Na međunarodnom nivou, institucije Ujedinjenih nacija ulažu najznačajnije napore na unapređenju obrazovanja i učenja odraslih. Istaknuti primeri su ciljevi održivog razvoja koji ciljaju obrazovanje i učenje odraslih kao deo SGD 4 „Osigurati inkluzivno i nepristrasno kvalitetno obrazovanje i promovisati mogućnosti celoživotnog učenja za sve“ i UNESCO-ov Institut za celoživotno učenje kao i njegove međunarodne konferencije o odraslima Obrazovanje (CONFINTEA). Budući da Kosovo trenutno nije članica UN-a, ne može učestvovati u njihovim programima ALE.

Bez obzira na to, kosovske institucije posvećene su ciljevima održivog razvoja i trude se da ih ostvare kao deo svojih napora za evropske integracije.[167] Kosovo je učestvovalo u Andragoškoj regionalnoj akademiji (ARA), mreži institucija za obrazovanje odraslih koja je do 2015. godine organizovala pet međunarodnih sastanaka za razmenu i obuku sa predstavnicima regiona jugoistočne Evrope. Mreža je stvorena kao nastavak na CONFINTEA VI. Dalje, Kosovski tim Ujedinjenih nacija (UNKT) podržao je vladu u uspostavljanju upravljačkih struktura koje omogućavaju integrisanje COR u nacionalne okvire strateškog planiranja. Nacionalni savet za održivi razvoj, koji treba da koordinira aktivnosti COR-a, uspostavljen je 2018. godine, međutim, sveukupno, međutim, konkretni planovi i akcije za primenu COR-a ostaju ograničeni. Velika potreba za sustizanjem podvučena je u izveštaju „Kosovo i Agenda 2030: od političke retorike do konkretnih akcija“ koji je sastavio Kosovski institut za razvojnu politiku (INDEP).[168] Primećuje se da „uprkos nekim naporima u pokretanju varnica u primeni ciljeva održivog razvoja (COR), kosovske institucije su nastavile da ignorišu značaj Agende 2030“.

U 2020. godini Kosovo je i dalje neto primalac zvanične razvojne pomoći (ODA). Uvid u aktivnosti međunarodnih donatora na Kosovu pruža tzv. Statistika pomoći OECD-a na prvi pogled.[169] U 2017. zvanična razvojna pomoć Kosovu iznosila je 5,4% njegovog BND-a. Sveukupno, količina se u poslednje vreme smanjila, ali Kosovo je i dalje među onim zemljama sa najvećim odnosom ODA po glavi stanovnika. Sa 157 miliona USD bruto ODA, institucije Evropske unije su najviše doprinele. Najvažniji bilateralni partneri bili su Sjedinjene Države, Nemačka i Švajcarska, zatim Švedska, Turska, Austrija i Luksemburg. Drugi važan međunarodni partner je OEBS. Oko 9% celokupne bilateralne razvojne pomoći namenjeno je obrazovanju u 2017. godini.

Najveći ciljani međunarodni doprinos unapređenju ALE na Kosovu svakako daje DVVI, čija su strategija i programi detaljno opisani u poglavlju VI. Ostali međunarodni partneri koji su aktivni u obrazovnom sektoru obično se bave obrazovanjem odraslih kao sporednom temom. Iako ciljaju na odrasle svojim obrazovnim projektima, međunarodne organizacije uglavnom ne pominju

[167] Evropska agencija za životnu sredinu (European Environment Agency), informacije na Internet stranici “Kosovo country profile - SDGs and the environment”

[168] Kalldura, H. & Ejupi, B. (2019). Kosovo and 2023 Agenda: From Political Rhetoric to Concrete Actions. Institute for Development Policy (INDEP)

[169] OECD (2020). OECD Development Co-operation Peer Reviews: Austria 2020 - Field visit to Kosovo

obrazovanje odraslih kao eksplicitnu temu u svojim pregledima projekata.

Evropska unija upravlja finansijskom pomoći za Kosovo u okviru Instrumenta za pretpristupnu pomoć II (IPA II). Između 2018. i 2020. godine 41,5 miliona evra dodeljeno je sektoru „Obrazovanje, zapošljavanje i socijalne politike".

Verovatno najistaknutiji instrument EU za podsticanje neformalnog obrazovanja i učenja, međunarodne mobilnosti i razmene među mladima u Evropi je program Erasmus +, koji nadgleda Evropska izvršna agencija za obrazovanje, audiovizuelnu kulturu i kulturu (EACEA).

Platforma rezultata projekta Erasmus + pokazuje da trenutno postoji 25 projekata sa sedištem na Kosovu. Od 2015. godine 2.800 učenika i osoblja učestvovalo je u Erasmus + razmeni. Projekte Erasmus + podržava kancelarija Erasmus + u Prištini i njena filijala u Severnoj Mitrovici.

Internet stranica KOSOVOPROJECTS.EU[170] daje uvid u projekte koje na Kosovu finansira EU. Jedini trenutni projekat EU koji se bavi neformalnim ALE u najširem smislu je projekat „Kultura za promene", koji sprovodi Qendra Multimedia u saradnji sa nemačkim Goethe Institutom. U okviru projekta, članovi osoblja kulturnih organizacija imaju koristi od izgradnje kapaciteta, a građani od izloženosti kulturnim aktivnostima.[171]

Nedavno je završen projekat „Kosovska mreža za obrazovanje za zapošljavanje" (KEEN).[172] Zajedno sa Kosovskim obrazovnim centrom kao nacionalnom agencijom za sprovođenje, EU je podržala nacionalne OCD da održivo nadgledaju ključne nacionalne i lokalne politike o obrazovanju, obuci i zapošljavanju i da poboljšaju i uspostave veze između obrazovanja i programa obuke i tržišta rada. Projekat je trajao od 2015 -2019. Između ostalog, KEEN je objavio srednjoročnu ocenu KESP 2017 - 2021 i izveštaj o sektorskoj strategiji MRSZ.

USAID[173] se osvrće na 19 godina pomoći na Kosovu i, iako imajući jasan fokus na mlade ljude, trenutno sprovodi nekoliko projekata koji takođe ispunjavaju ciljeve obrazovanja odraslih u najširem smislu. Na primer, od 2017. do 2022. godine USAID sprovodi projekat „Pod-školska podrška tinejdžerima" u saradnji sa KEC. Osim što nudi direktnu savetodavnu podršku za napuštene škole, projekat nudi obuku za profesionalni razvoj i mentorstvo za nastavnike. Projekat „Angažman za ravnopravnost" (2015-2020) realizovan u saradnji sa Centrom za obuku i resurse za zastupanje (ATRC) osnažuje marginalizovane grupe i angažovao je „preko 1,5 miliona ljudi u građanskom obrazovanju o imovinskim pravima žena, ženama u upravljanju i ekonomiji , sprečavanje nasilnog ekstremizma, poboljšanje položaja ranjive populacije i prava OSI ". Dalje, USAID podržava neformalno učenje mladih sa projektima poput „Dijalog mladih na Kosovu" i „Do mladih" ("Kosovo Youth Dialogue" i "Up to Youth").

Slično USAID-u, Nemačko društvo za međunarodnu saradnju (GIZ) dugogodišnji je partner za Kosovo. Između 2014. i 2016. godine projekat „Podrška centrima kompetencija u kontekstu re-

[170] Internet stranica KosovoProjects
[171] Internet stranica Culture for Change project
[172] Internet stranica KEEN
[173] USAID Kosovo Fact Sheets

formi stručnog obrazovanja i obuke na Kosovu“ pružio je savete o stvaranju AVETAE-a, koji je danas odgovoran za nadzor sistema obrazovanja odraslih na Kosovu. Projekat „Mladi, zapošljavanje i veštine na Kosovu“ (YES) (2017-2020) [174] ima za cilj poboljšanje kvaliteta stručnog obrazovanja. Između ostalih projektnih mera, promoviše razvoj kosovskog standarda za trenere u preduzeću, prateći glavnog trenera i pilot program za razvoj trenera u kompaniji. Dalje, projekat je uspostavio Internet platformu za učenje IES“. Od 2019. do 2021. godine GIZ sprovodi projekat „Razvoj kapaciteta u sektoru osnovnog obrazovanja na Kosovu“ (CDBE).[175] Cilj projekta je suočavanje sa nedostacima u obrazovnom sektoru kroz obuku nastavnika. Pristup je integrisanje uspešnih modela profesionalnog razvoja za nastavnike i direktore škola u redovni univerzitetski kurikulum.

Projektom „Socijalna pravda za Rome, Aškalije i Egipćane“ (SORAE) (2020.-2022.) Švajcarska agencija za razvoj i saradnju (SDC) želi da obezbedi bolji pristup obrazovnim mogućnostima za etničke manjinske grupe uspostavljanjem neformalnih Centri za učenje. Projekat „EYE - Poboljšanje zapošljavanja mladih“[176] ima za cilj povećanje zapošljivosti mladih kroz tržišno orijentisani sistem obuke. Projekat EYE sarađuje sa neformalnim pružaocima obuke i institucijama formalnog obrazovanja.

Austrijska agencija za razvoj[177] obrazovanju posvećuje 69% od ukupnog iznosa za finansiranje projekata na Kosovu. Prioritetno područje austrijske intervencije je visoko obrazovanje, a drugi projekti poput „Usklađivanje obrazovanja i obuke sa potrebama tržišta rada“ (ALLED) i „Zapošljavanje mladih kroz poboljšane veštine u centru za obuku „Meister“ fokusiraju se na stručno obrazovanje i obuku i usklađivanje obrazovanja sa potrebama tržišta rada.

Luksemburška razvojna saradnja (LuxDev)[178] podržava Kosovo sa dva velika projekta u sektoru „Obrazovanje - stručno osposobljavanje i pristup zapošljavanju“. Projekat „Podrška reformi stručnog obrazovanja i osposobljavanja (VET) na Kosovu“ (2018-2022), podržava AVETAE i OOO za poboljšanje procesa finansijskog planiranja za VET škole. U okviru projekta LuxDev je pružio finansijsku podršku i tehničku pomoć za razvoj platforme za vođenje karijere, informisanje i učenje „Busulla.com“[179] (takođe su bili uključeni GIZ i USAID). U 2019. godini portal je nagrađen kao „Najbolji javni servis godine na Kosovu“.[180] Portal će uskoro takođe pružiti informacije o daljim ponudama obuke u CSO. Dalje, projekat je podržao razvoj CzK za ICT u Prištini da prevaziđe samo formalno obrazovanje i pruži usluge koje donose prihod (poput kratkih kurseva, obrazovanja odraslih i obuke na radnom mestu).

LuxDev u saradnji sa MONT sprovodi projekat „Podrška Evropske unije stručnom obrazovanju i osposobljavanju (VET), profesionalnoj prekvalifikaciji i zanimanju (ESVET PRO)“ (2020-2022) koji finansira Evropska komisija. Partneri žele da poboljšaju kvalitet i relevantnost tržišta obra-

[174] Internet stranica YES project
[175] Internet stranica GIZ CBDE project
[176] Internet stranica SDC EYE project
[177] Internet stranica Austrian Development Agency Kosovo projects
[178] Internet stranica LuxDev Kosovo projects
[179] Platforma na Internet stranici https://busulla.com
[180] ETF Live&Learn 44/2019 article “Career guidance goes online in Kosovo”, str. 23

zovanja i programa obuke za tržište rada i razviju mogućnost priznavanja prethodnog učenja.

Evropska fondacija za obuku (na Kosovu aktivna od 1999. godine) sarađuje i dopunjuje rad Evropske komisije i Evropske službe za spoljno delovanje na Kosovu.[181] Početkom 2000-ih ETF je podržao Kosovsku opservatoriju za zapošljavanje i veštine (ESOK) u sastavljanju Strategije učenja odraslih za Kosovo koja je imala desetogodišnju perspektivu (2005-2015).[182] Međutim, čini se da mnoga sasvim ozbiljna razmatranja navedena u radu na kraju nisu došla ni do čega. U 2020. godini ETF se fokusirao na razvoj uloge i kapaciteta nacionalnih aktera u političkim savetima za poboljšanje zapošljivosti žena i ranjivih grupa. Takođe je pružena podrška za poboljšanje upravljanja sistemom stručnog obrazovanja i nastavljene su aktivnosti u vezi sa profesionalnim razvojem nastavnika i trenera u SOO, kao i ka uspostavljanju platforme centara izvrsnosti u stručnom obrazovanju i obuci. Kosovo učestvuje u Torinskom procesu ETF, „participativnom procesu koji vodi ka analizi politika stručnog obrazovanja i obuke [...] a zasnovane na dokazima u nekoj zemlji“.

Vođeno svojim interesom za pristupanje EU, Kosovo je već učestvovalo u PISA pod vodstvom OECD i „Trendovi u međunarodnoj studiji matematike i nauke“ (TIMSS). Do sada još uvek nije učestvovao u OECD-ovom istraživanju veština odraslih (PIAAC) (vidi poglavlje VIII).

Iako Kosovo nije član UN, nestrpljivo želi da ide u korak sa međunarodnim razvojem u pogledu pružanja kvalitetnog obrazovanja i mogućnosti celoživotnog učenja, uključujući obrazovanje odraslih i VET. Nacionalni napori ogledaju se u relevantnim zakonima, politikama i strategijama. Uz značajnu međunarodnu pomoć, razvoj formalnog sektora stručnog obrazovanja na Kosovu postigao je značajan napredak. Međunarodna podrška sektoru obrazovanja odraslih bila je manje ciljana. DVVI je jedina međunarodna organizacija koja deluje na Kosovu koja čitav svoj program posvećuje negovanju obrazovanja odraslih. Ostali donatori se bave EO delimično kroz angažovanje u stručnom usavršavanju nastavnika u stručnom obrazovanju, razvoju kurikuluma i usklađivanju obrazovnih sadržaja sa potrebama tržišta rada.

[181] Internet stranica ETF Kosovo projects

[182] Employment and Skills Observatory of Kosova (2004). Mainstreaming with Europe:an adult learning strategy for Kosovo (2005 – 2015)

XI. Izazovi i budući razvoj događaja

Glavni izazov za budući razvoj i pružanje kvalitetnog obrazovanja odraslih povezan je sa nivoom politike. Uprkos činjenici da postoje odgovarajući zakoni i podzakonski akti, on zapravo reguliše samo formalni deo EO ili osnovno kompenzaciono obrazovanje. Iako je celoživotno učenje kao pojam predviđeno zakonodavstvom, obrazovanje odraslih predviđeno je samo kao deo SOO i ne obuhvata ostale aktivnosti neformalnog učenja odraslih. S obzirom na ukupnu ekonomsku situaciju na Kosovu, razumno je da je razvoj ljudskog kapitala prioritet mnogih kreatora politike. Ipak, dodatnu vrednost neformalnog obrazovanja odraslih za društveni razvoj ne treba zanemariti. Osnovni preduslov za priznavanje obrazovanja odraslih među svim uključenim zainteresovanim stranama je priznavanje obrazovanja odraslih kao zasebnog, samostalnog pod-sistema obrazovanja, što je najvažnije u strateškim dokumentima kao što je Kosovski strateški plan za obrazovanje.

Što se tiče neformalnog obrazovanja, terminologija navedena u postojećem zakonodavstvu nije u skladu sa terminologijom EU. Mnogi kosovski programi EO nazivaju se neformalnim, dok bi prema terminologiji EU trebalo da se smatraju formalnim, jer ih pružaju obrazovne institucije i priznati u NOK-u. Da bi se izbegla konceptualna zabuna među kreatorima politike, partneri iz sektora biznisa i civilnog društva, kao i vlasti učesnika treba da se potrude da dalje preciziraju terminologiju obrazovanja odraslih za kosovski kontekst u budućnosti.

Upravljanje obrazovanjem odraslih trenutno se deli među brojnim zainteresovanim stranama, poput Ministarstva prosvete i nauke, Zavoda za zapošljavanje i NAK-a. Međutim, uloga sektora civilnog društva i dalje je potcenjena. Aktivnije uključivanje civilnog društva moglo bi pomoći da se olabavi uska ekonomska interpretacija obrazovanja odraslih ka integraciji lične, društvene i građanske perspektive. Stoga postoji potreba za reformom u EO polazeći od politike i zakonodavstva. Funkcionalne postavke i uloge zainteresovanih strana treba ispitati i proceniti i razviti mehanizme za primenu kvalitetnih politika EO sa holističkom perspektivom celoživotnog učenja.

Politike obrazovanja odraslih utiču na finansiranje EO, ali ne na omogućujući način, trenutno izgleda da ograničavaju mogućnosti. Kada je reč o javnom finansiranju, nedostaje posebna budžetska linija za EO, u javnim VET školama fondovi se raspoređuju kao deo opšteg budžeta za VET. Prema zakonskim odredbama, strukovne škole mogu ostvarivati prihod naplaćujući školarine za svoje kurseve za odrasle. Međutim, zakone koji su na snazi prate rigidni administrativni postupci koji ometaju upotrebu sopstvenih prihoda. I CSO se suočavaju sa izazovima zbog nedostatka finansijske autonomije i nedostatka posebne budžetske linije za pružanje EO. NVO se suočavaju sa oskudnim, nestabilnim i neodrživim finansiranjem, a mnoge nemaju dovoljno kapaciteta da se prijave za međunarodno finansiranje. Sveukupno gledano, sposobnost sektora da planira i sprovodi EO ometaju finansijska ograničenja i zavisi od kontinuiranog donatorskog finansiranja.

Do danas je nadgledanje i upravljanje podacima na nacionalnom nivou u vezi sa EO nepotpuno. Da bi se omogućilo planiranje zasnovano

na dokazima i sistematski razvoj u budućnosti, potreban je sveobuhvatan sistem praćenja i evaluacije obrazovanja odraslih koji pokriva sve vrste pružanja EO, uključujući neformalne programe sektora civilnog društva.

Profesionalni razvoj nastavnika ostaje izazov za čitav obrazovni sektor, posebno, međutim, u oblasti obrazovanja odraslih gde su postojeći propisi nedosledni. Sa jedne strane, od nastavnika koji izvode kompenzaciono obrazovanje kao deo SOO-a teoretski se zahteva da imaju univerzitetsku diplomu, a instruktori moraju da imaju srednju školu, sa odgovarajućom specijalizacijom i radnim iskustvom na terenu. Pored toga, oni moraju pohađati stručne treninge, uključujući pedagošku i didaktičku obuku. Zahtevi za visokim obrazovanjem za trenere u CSO mogu da predstavljaju praktične izazove za zapošljavanje, jer nastavnici sa zanatskim znanjem obično nemaju fakultetske diplome. Sa druge strane, van formalnog okruženja VET škola i CSO obrazovanje odraslih uglavnom pružaju terenski stručnjaci bez ikakve obuke iz didaktike i metodologije rada sa odraslima. Izazov je nedostajuće zajedničko razumevanje o profesionalnim preduslovima, kvalitetima, zahtevima za razvoj i etici vaspitača za odrasle. Mogućnosti profesionalnog razvoja treba da budu garantovane za sve odrasle nastavnike i trenere, jer su oni preduslov za kvalitetno pružanje EO.

Pandemija COVID-19 stavila je dodatni teret na ionako krhki sistem obrazovanja odraslih. Između maja i decembra 2020. provajderi EO nisu bili u mogućnosti da pruže obuku licem u lice zbog ograničenja pandemije. Gde god je to bilo moguće i u zavisnosti od specifičnosti profila zanimanja, treninzi su premeštani na učenje na mreži. Počev od septembra 2020. godine, nastavno obrazovanje nastavljeno je u tri faze, u zavisnosti od regiona i broja infekcija. Pružaoci usluga mogli su da nastave licem u lice aktivnosti, ali sa ograničenim brojem učenika po odeljenju i poštujući druge potrebne preventivne mere koje je nametnula vlada. Neki provajderi nastavili su sa režimom mešovitog učenja (nedelju dana pohađanje predavanja licem u lice, a druge nedelje predavanja preko Interneta). U slučaju porasta broja zaraženih, oni su dužni da se prebace samo na aktivnosti putem Interneta. Pandemija je posebno za manje pružaoce EO izazvala niz izazova. Sa jedne strane, mnogim dobavljačima nedostaje neophodna infrastruktura (poput računara ili prenosnih računara) da bi nastavili sa pružanjem Internet kurseva EO. Većina obrazovnog materijala je odštampana i nije dostupna na Internetu. Sa druge strane, nastavnom osoblju nedostaju odgovarajuće ICT veštine i didaktičke i pedagoške veštine za upravljanje učionicama na Internetu. Pandemija COVID-19 uglavnom je pogodila privatne pružaoce usluga EO u okviru VET, s obzirom na nedostatak finansijske podrške od vlade.

XII. Zaključci i preporuke

Analiza zakona, politika i upravljačkih struktura u EO na Kosovu pokazuje da je razvoj ljudskog kapitala prioritetna oblast za vladu. Uložen je veliki napor u razvoju struktura koje olakšavaju razumevanje i uporedivost kvalifikacija, kao što su NOK i RPL sistem. Ovi postupci osiguranja kvaliteta čine ishode učenja transparentnim i omogućavaju učenicima da napreduju kroz različite nivoe NOK-a, čak i povremeno, što je važno za odrasle učenike. Ali uska povezanost EO sa VET sektorom nosi rizik od jednostranog povezivanja EO sa formalnim VET-om i početnim profesionalnim razvojem. Stoga se toplo preporučuje otkrivanje mogućnosti za samostalni sistem obrazovanja odraslih, koji realizuje koncept celoživotnog učenja i ne ograničava dalju obuku na početno ili kompenzaciono obrazovanje i obuku. Prvi korak je specifikacija terminologije EO u zakonima i pratećim dokumentima. Drugi korak bi mogao biti uključivanje EO kao zasebnog poglavlja u Kosovski strateški plan obrazovanja ili razvoj posebne strategije EO. Treba proučiti i analizirati rezultate Studije obrazovanja odraslih i popisne ankete 2021. kako bi se osiguralo da se buduće zakonodavne revizije i političke odluke zasnivaju na dokazima.

- → Definisati zajedničko i jasno izraženo razumevanje EO.
- → Promovisati inkluziju EO kao zasebnog poglavlja u KESP i proceniti mogućnosti za razvijanje i izradu specifične strategije za obrazovanje odraslih.
- → Obezbediti razvijanje i stvaranje politika zasnovano na dokazima, kroz konsultacije i uključivanje rezultata iz nedavnih istraživanja stanovništva, kao i iz najboljih praksi iz projekata.

Sa istorijske tačke gledišta, politički cilj EO je uvek bio smanjenje visokog nivoa nezaposlenosti. Iako je Kosovo napredovalo u instaliranju sveobuhvatnog zakonodavnog okvira, nacionalno tumačenje koncepata CŽU i EO nije se značajno razvilo ka prelasku starosnih granica i promovisanju nekomercijalnog obrazovanja i učenja. Broj neprofitnih pružalaca NFE, koji nude kurseve za profesionalni i lični razvoj, kao i obrazovanje za demokratiju i građanstvo, i dalje je mali. Tokom naredne decenije sve zainteresovane strane treba da ulože napore na izgradnji solidne neformalne i neformalne EO infrastrukture. Treba preduzeti korake za proširenje obima NFE programa, pored mera zapošljavanja i tržišta rada, sa više generalnim veštinama u finansijskoj i digitalnoj pismenosti, političkom obrazovanju i građanskom obrazovanju i ličnom razvoju.

Pored toga, saradnja i umrežavanje između novih i etabliranih igrača na terenu mogu doprineti izgradnji kapaciteta. Omogućavanje dobavljačima razmene informacija o najboljoj praksi, mogućnostima finansiranja i relevantnim sadržajima za učenje ojačaće profile dobavljača i poboljšati kvalitet EO ponuda. Da bi se stvorilo transparentno i konkurentno tržište za EO ponude na Kosovu, treba uspostaviti registar formalnih i neformalnih pružalaca EO i staviti ih na raspolaganje građanima.

- → Aktivirati i prepoznati rad pružalaca ne-formalnih i neformalnih aktivnosti ALE kroz ciljane kampanje podizanja svesti.
- → Promovisati blisku saradnju između zainteresovanih aktera i formiranje mreža.
- → Jačati profile provajdera u obrazovanju odraslih i uspostaviti registar provajdera (pružalaca usluga) EO.

Što se tiče finansiranja, pružaoci usluga na Kosovu imali bi koristi od manje ograničenja i veće transparentnosti informacija. Da bi sektor EO na Kosovu bio nezavisan i dugoročno održiv, trebalo bi da se dodeli veća finansijska nezavisnost stručnim školama i CSO u stvaranju i upravljanju sopstvenim prihodima. Da bi bili lakši za širu javnost, Programi NFE i njihovi odgovarajući dobavljači trebaju pouzdane izvore finansiranja. Preporučuje se proaktivno informisanje dobavljača EO o mogućnostima za nacionalno i međunarodno finansiranje, koje mogu povećati sopstvenu finansijsku sigurnost. Potrebna je bolja saradnja i razmena resursa između različitih ministarstava koja su uključena u finansiranje EO. U celoj zemlji je neophodno dodeliti više budžeta iz javnih izvora dobavljačima usluga EO (na primer u obliku sistema zasnovanog na vaučerima ili stipendijama za učenike u nepovoljnom položaju). Nacionalna vlada mogla bi da prepozna i poštuje izuzetnu posvećenost odredbama o EO putem šema poreskih podsticaja.

- → Omogućiti veću nezavisnost za VET škole i CSO u stvaranju i vođenju sopstvenih prihoda.
- → Pristupiti provajderima EO proaktivno, sa informacijama o prilikama i mogućnostima za međunarodno finansiranje.
- → Pratiti i koordinisati javnu i privatnu potrošnju za EO u ministarstvima.
- → Smanjiti socijalne nejednakosti i učiniti obrazovanje odraslih pristupačnim i priuštivim za svakoga, na primer kroz vaučere za učenje ili stipendije za pojedince i poreske podsticaje za poslodavce i pružaoce usluga (provajdere).

Ova studija otkriva da je obrazovanje odraslih na Kosovu još uvek u velikoj meri koncentrisano na formalne aktivnosti učenja koje se odnose na radno okruženje. Preporučuje se davanje više prostora razvoju neformalnih, neformalnih i samostalnih procesa učenja, kada se uspostavljaju i sprovode mere EO. Odrasle treba podsticati da preuzmu odgovornost za sopstveni lični razvoj tokom celog svog života. Da bi se promovisala inkluzivnost i raznolikost u EO na Kosovu, pristup i aktivno učestvovanje srednjih i starijih učesnika, žena i ranjivih grupa treba da se poveća. Sistematsko praćenje uključenosti i motivacije za učestvovanje u svim oblicima EO pomoglo bi uspostavljanju programa koji odgovaraju potrebama ciljne grupe i moglo bi pomoći u pokretanju potražnje za celoživotnim učenjem i obrazovanjem, posebno u pogledu nestručnog učenja. sadržaj. Redovno prikupljanje podataka o učestvovanju i neučestvovanju treba proširiti dalje od pukog broja prisutnosti i uključiti informacije o socijalno-ekonomskom poreklu (posebno uzrastu) i ličnoj motivaciji.

- → Podići svest kod građana o prednostima kontinuiranog neformalnog EO za lični, socijalni i ekonomski razvoj.
- → Povećati pristup i aktivno učestvovanje u EO za srednje stare i starije učesnike, žene i ranjive grupe.
- → Uspostaviti redovno i sistematsko praćenje učestvovanja i motivacije u svim oblicima EO, posebno u neformalnom obrazovanju.

Da bi se profesionalizovala nastava u EO u budućnosti, veći naglasak treba staviti na važnost kvaliteta nastave i posebne karakteristike i potrebe odraslih učenika. Obuka nastavnika često ne obuhvata andragošku perspektivu koja uzima u obzir posebne zahteve za podučavanje odraslih. Pružaoci EO i političke zainteresovane strane treba da razviju zajedničko razumevanje profesionalnih i etičkih standarda u nastavi odraslih, koje je i dalje dovoljno fleksibilno da obuhvati raznolikost EO i proistekle zahteve za nastavnike i trenere EO (npr. Preduslovi za zapošljavanje u CSO-ima). Zajedničko razumevanje andragogi-

je koje aktivno promovišu javne zainteresovane strane moglo bi doprineti profesionalizaciji ovog obrazovnog sektora i povećati javno prepoznavanje vrednosti podučavanja odraslih.

→ Razviti zajedničko razumevanje andragogije i željenih kompetencija i kvaliteta nastavnika u EO.
→ Proširiti dostupnost i pružanje programa obuke za edukatore za odrasle, na primer na univerzitetima ili kroz obuke zasnovane na radu.

U poređenju sa inostranim doprinosima početnom razvoju stručnog obrazovanja, međunarodna podrška sektoru obrazovanja odraslih je manje ciljana. Međunarodni donatori mogli bi da doprinesu jedinstvenom pristupu EO usklađivanjem svojih intervencija sa nacionalnim strateškim ciljevima i registracijom i obeležavanjem aktivnosti koje su relevantne za EO, izričito kao programi za odrasle.

→ Uskladiti međunarodne projekte sa nacionalnim razvojnim ciljevima.
→ Registrovati, označiti i vizuelizovati aktivnosti EO koje finansiraju međunarodni donatori, naročito ako je EO samo delimična aktivnost u okviru većeg projekta.

References[183]

1. Alija, R. (2018). Adult learning in the Republic of Kosovo. http://pro.acs.si/gm2018/doc/Ramadan_Alija_GM2018_Biograd.pdf
2. Aliu, L. (2018). Analysis of Kosovo's Education System. Pristina: Friedrich-Ebert-Stiftung. http://library.fes.de/pdf-files/bueros/kosovo/15185-20190220.pdf
3. Skupština Republike Kosovo (2015). Law No. 05/L-018 on State Matura Exam. Official Gazette of the Republic of Kosova / No. 2 / 08 January 2016, Pristina. http://www.pppkosova.org/repository/docs/35.%20LAW_NO._05_L-018_ON_STATE_MATURA_EXAM.pdf
4. Skupština Republike Kosovo (2013a). Law No. 04/L-138 for Vocational Education and Training. Official Gazette of the Republic of Kosova / No. 7 / 26 March 2013, Pristina. https://masht.rks-gov.net/uploads/2015/06/ligji-per-aftesimin-profesional-2013-eng.pdf
5. Skupština Republike Kosovo (2013b). Law No. 04/L-143 on Adults Education and Training in the Republic of Kosovo. Official Gazette of the Republic of Kosova / No. 2 / 21 January 2013, Pristina. https://masht.rks-gov.net/uploads/2015/06/ligji-per-arsimin-dhe-aftesimin-per-te-rritur-ne-republiken-e-kosoves-2013-eng.pdf
6. Skupština Republike Kosovo (2011). Law No. 04/L-032 on Pre-university Education in the Republic of Kosovo. Official Gazette of the Republic of Kosova / No. 17 / 16 September 2011, Pristina. https://masht.rks-gov.net/uploads/2015/06/03-ligji-per-arsimin-parauniversitar-anglisht.pdf
7. Skupština Republike Kosovo (2008). Law No. 03/L-060 on National Qualifications. https://masht.rks-gov.net/uploads/2015/06/11-ligji-kualifikimeve-2008-03-l-060-en.pdf
8. Skupština Republike Kosovo (2005). Law No. 02/L-24 for Adult Education and Training. http://old.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/2005_02-L24_en.pdf
9. Skupština Republike Kosovo (2002). Law No. 2002/2 on Primary and Secondary Education in Kosovo. Official Gazette of the Provisional Institutions of Self-Government in Kosovo / No. 8 / 15 December 2006, Pristina. https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=2428
10. Bertelsmann Stiftung (2018). BTI Country Report - Kosovo. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung. https://bti-project.org/content/en/downloads/reports/country_report_2018_RKS.pdf
11. CEDEFOP (2019). Kosovo European inventory on NOK 2018. https://www.cedefop.europa.eu/files/kosovo_-_european_inventory_on_nqf_2018.pdf
12. CEDEFOP (2014). Terminology of European education and training policy (2nd edition). https://www.cedefop.europa.eu/files/4117_en.pdf
13. Danuza, T., Mehmeti, F. & Saqipi, B. (2016). EOK Referencing Report of the Kosovo National Qualifications Framework. https://akkks.rks-gov.net/uploads/kosovo_eqf_referencing_report_2016.pdf

[183] Svim Internet linkovima pristupljeno je 26. marta 2021.

14. Employment and Skills Observatory of Kosova (2004). Mainstreaming with Europe: an adult learning strategy for Kosovo (2005 – 2015). http://notes1.etf.europa.eu/WebSite.nsf/Pages/CA4F86A26D64F-516C1256E8D0052D329/$FILE/SEE_ADULT+LEARNING+STRATEGY_KS_04_EN.pdf

15. European Commission (2020). Kosovo 2020 Report. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/kosovo_report_2020.pdf

16. European Commission (2017). Overview of the Higher Education System Kosovo. https://eacea.ec.europa.eu/sites/eacea-site/files/countryfiche_kosovo_2017_0.pdf

17. European Council (2016) COUNCIL RECOMMENDATION of 19 December 2016 on Upskilling Pathways: New Opportunities for Adults. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX-:32016H1224(01)&from=EN

18. European Council (2011). Council Resolution on a renewed European agenda for adult learning. Official Journal of the European Union C372/1. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX-:32011G1220(01)&from=EN

19. European Council (2002). COUNCIL RESOLUTION of 27 June 2002 on lifelong learning. Official Journal of the European Communities C 163/1. https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2002:163:0001:0003:EN:PDF

20. Eurostat (2020a). Enlargement countries - finance statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Enlargement_countries_-_finance_statistics#Government_deficit_and_debt

21. Eurostat (2020b). Enlargement countries - information and communication technology statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Enlargement_countries_-_information_and_communication_technology_statistics#Fixed_telephone_lines

22. Eurostat (2020c). Enlargement countries - labour market statistics. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Enlargement_countries_-_labour_market_statistics#Activity_rates

23. Eurostat (2020d). Enlargement countries - recent economic developments. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Enlargement_countries_-_recent_economic_developments#Gross_domestic_product

24. Eurostat (2020e). Statistics on migration, residence permits, citizenship and asylum for the enlargement countries 2020 edition. https://ec.europa.eu/eurostat/documents/4031688/10361659/KS-03-20-002-EN-N.pdf/26f0dc16-4a08-2707-f8d5-8b1b84794169?t=1578923591000

25. Eurostat (2016). Classification of learning activities (CLA) MANUAL 2016 edition. https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/7659750/KS-GQ-15-011-EN-N.pdf/978de2eb-5fc9-4447-84d6-d0b5f7bee723?t=1474530646000

26. Grasniqi, G. (2019). Kosovo. Swedish International Center for Local Democracy (ICLD). https://icld.se/app/uploads/2020/02/Kosovo-.pdf

27. Government of the Republic of Kosovo (2019). Torino Process 2018–2020 Kosovo- National Report. https://openspace.etf.europa.eu/sites/default/files/2019-10/TRPreport_2019_Kosovo_EN.pdf

28. Government of the Republic of Kosovo (2017). Strategy for Inclusion of Roma and Ashkali Communities in the Kosovo Society 2017-2021. https://kryeministri-ks.net/wp-content/uploads/docs/ANG-STRATEGJIA_PËR_PËRFSHIRJEN_E_KOMUNITETEVE_ROM_DHE_ASHKALI_NË_SHOQËRINË_KOSOVARE_2017-2021.pdf

29. Government of the Republic of Kosovo (2016). National Development Strategy 2016-2021 (NDS). http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/National_Development_Strategy_2016-2021_ENG.pdf

30. Judah, T. (2019). Kosovo's demographic destiny looks eerily familiar. Reporting Democracy Portal. https://balkaninsight.com/2019/11/07/kosovos-demographic-destiny-looks-eerily-familiar/

31. Kalldura, H. & Ejupi, B. (2019). Kosovo and 2023 Agenda: From Political Rhetoric to Concrete Actions. Institute for Development Policy (INDEP). https://indep.info/wp-content/uploads/2019/07/SDG_ENG.pdf

32. Kastrati, A. (2016). The Role of Education for Identity Formation Among Albanians and Serbs of Kosovo: the Application of the Difference-Blinded Approach for Establishing Citizenship Regime in a Multi-Cultural Society. European Journal of Social Sciences, Education and Research, 3(1), pp. 146-153. http://journals.euser.org/files/articles/ejser_jan_apr_16/Kastrati.pdf

33. Kosovo Agency of Statistics (2019a). Labour Force Survey 2019. https://ask.rks-gov.net/media/5412/labour-force-survey-2019.pdf

34. Kosovo Agency of Statistics (2019b). Results of the Survey on Use of Information and Communication Technology 2019. https://ask.rks-gov.net/media/5271/tik-2019-ang.pdf

35. Kosovo Agency of Statistics (2018). Education Statistics in Kosovo. https://ask.rks-gov.net/media/4146/stat-e-arsimir-2017-2018ang.pdf

36. Kosovo Agency of Statistics and UNICEF (2014). 2013-2014 Roma, Ashkali and Egyptian Communities in Kosovo* Multiple Indicator Cluster Survey, Summary Report. https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS5/Europe%20and%20Central%20Asia/Kosovo%20under%20UNSC%20res.%201244%20%28Roma%2C%20Ashkali%2C%20and%20Egyptian%20Communities%29/2013-2014/Summary/Kosovo%20%28UNSCR%201244%29%20%28Roma%2C%20Ashkali%2C%20and%20Egyptians%29%202013-14%20MICS%20Summary_English.pdf

37. Kosovo Agency of Statistics (2011). Main indicators of education 2011. https://askdata.rks-gov.net/PXWeb/pxweb/en/askdata/askdata__Census%20population__Census%202011__1%20Summary%20tables/2%20census35.px/?rxid=6c75a9aa-627c-48c6-ae74-9e1b95a9c47d

38. Kosovo Agency of Statistics and UNICEF (2020). 2019–2020 Kosovo Multiple Indicator Cluster Survey and 2019– 2020 Roma, Ashkali and Egyptian Communities, Survey Findings Report. Prishtina: UNICEF. https://mics-surveys-prod.s3.amazonaws.com/MICS6/Europe%20and%20Central%20Asia/Kosovo%20under%20UNSC%20res.%201244%20%28Roma%2C%20Ashkali%2C%20and%20Egyptian%20Communities%29/2019-2020/Survey%20findings/Kosovo%20%28UN-

SCR%201244%29%20%28National%20and%20Roma%2C%20Ashkali%20and%20Egyptian%20Communities%29%202019-20%20MICS-SFR_English.pdf

39. Kosovo Agency of Statistics and World Bank (2019). Consumption Poverty in the republic of Kosovo. https://ask.rks-gov.net/media/4901/poverty-statistics-2012-2017.pdf

40. Lattke, S. & Strauch, A. (2019). Competency framework for adult educators in teaching GCED, UNESCO Institute for Lifelong Learning; UNESCO Asia-Pacific Centre of Education for International Understanding. https://uil.unesco.org/sites/default/files/doc/adult-education/competencyframework.pdf

41. Likaj, R. (2019). Continuing Professional Development for Vocational Teachers and Principals in Kosovo 2018. European Training Foundation. https://openspace.etf.europa.eu/sites/default/files/2020-01/Kosovo%20CPD%20survey%202018_rev.pdf

42. Likaj, R. (2016). Continuing Professional Development for Vocational Teachers and Trainers in Kosovo. European Training Foundation. https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/m/484071EDB588DA0CC1257FCD005FB852_CPD%20Kosovo.pdf

43. Likaj, R., Danuza, T., Jaha, A. & Kadiru, B. (2015). Challenges and Achievements In Adult Education In Kosovo. http://pro.acs.si/documents/gm2015/pdf/GM2015_dr_Rame_Likaj.pdf

44. Llapi, G. & Peterson, C. (2015). Education Interrupted: Kosovo 1980-1999. Paper presented at the Commission for International Adult Education (CIAE) International Pre-Conference (64th, Oklahoma City, OK, Nov 15-17, 2015). https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED570511.pdf

45. Llunji, V. (2013). Challenges adult education in Kosovo. https://core.ac.uk/download/pdf/143966298.pdf

46. Mavrak, M. (2018). Legal Socialization program – Adult Education Manual. PH international: Sarajevo.

47. Mehmetaj, M. & Likaj, R. (2017). Research Report. Assessment of Practices in Implementing Adult Education Programs at Vocational Training Centers. https://www.dvv-international.ge/fileadmin/files/caucasus-turkey/Kosovo/Resources/RESEARCH_RAPORT-MPMS-DVV-Verzioni_Final_eng.docx

48. Mehmeti, S., Boshtrakaj, L. & Mehmeti, F. (2019). Mid-term Evaluation: Implementation of Kosovo Education Strategic Plan 2017 – 2021. Pristina: KEEN. http://kosovoprojects.eu/wp-content/uploads/2020/02/Implementation-of-Kosovo-Education-Strategic-Plan.pdf

49. Mehmeti, S., Rraci, E. & Bajrami, K. (2019). Teacher professional development in Kosovo. Pristina: KEEN, https://www.keen-ks.net/site/assets/files/1467/zhvillimi_profesional_i_mesimdhenesve_ne_kosove_eng.pdf

50. Ministry of Culture, Youth and Sport (2019). Strategy for Youth 2019-2023. https://www.mkrs-ks.org/repository/docs/Strategy_for_Youth_2019-2023.pdf

51. Ministry of Education, Science and Technology (2016). Kosovo Education Strategic Plan 2017-2021. http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/KOSOVO_EDUCATION_STRATEGIC_PLAN.pdf

52. Ministry of Education, Science and Technology (2015). Evaluation Report – Kosovo Education Strategic Plan 2011-2016. https://masht.rks-gov.net/uploads/2016/02/raport-vleresimi-psak-2011-2016-eng-web.pdf

53. Ministry of Finance and Transfers (2019). Annual Bulletin 2019 on Public Debt. https://mf.rks-gov.net/desk/inc/media/FA8401C2-A349-4490-B3AA-829465182EEB.pdf

54. Ministry of Labour and Social Welfare (2017). Action Plan: Increasing Youth Employment 2018-2020. https://kryeministri-ks.net/wp-content/uploads/2019/08/Plani-i-Veprimit_Punesimi-i-te-Rinjeve_ENG-1.pdf

55. Möllers, J., Traikova, D., Herzfeld, T., & Bajrami, E. (2017). Study on rural migration and return migration in Kosovo, Discussion Paper, 166. Halle (Saale): Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies (IAMO). https://www.econstor.eu/bitstream/10419/168315/1/896161803.pdf

56. National Qualification Authority (2020). National Qualifications Framework. https://akkks.rks-gov.net/uploads/national_qualification_framework_handbook_2020.pdf

57. National Qualification Authority (2018). Guidelines and Program for Recognition of Prior Learning Coordinators, Mentors and Assessors. https://www.dvv-international.ge/fileadmin/files/caucasus-turkey/Kosovo/Resources/AKK-Udhzuesi-Eng__3_.pdf

58. National Qualification Authority (2017). Policy and Procedures for Recognition of Prior Learning (RPL) in the Republic of Kosovo. https://akkks.rks-gov.net/uploads/policy_and_procedures_for_recognition_of_prior_learning_rpl.pdf

59. National Qualification Authority (2011). Developing and Verifying Occupational Standards. https://akkks.rks-gov.net/uploads/developing_and_verifying_occupational_standards.pdf

60. OECD (2020). OECD Development Co-operation Peer Reviews: Austria 2020 - Field visit to Kosovo. https://read.oecd-ilibrary.org/development/oecd-development-co-operation-peer-reviews-austria-2020_c3aef350-en#page1

61. OECD (2019). PISA 2018 Results – Combined Executive Summaries. https://www.oecd.org/pisa/Combined_Executive_Summaries_PISA_2018.pdf

62. Qehaja, L. (2019). Implementation of MRSZ Sectorial Strategy in 2018 and 2019 – Mid-term Assessment Report Pristina: KEEN. http://kosovoprojects.eu/wp-content/uploads/2020/02/Implementation-of-MLSW-Sectorial-Strategy-in-2018-and-2019.pdf

63. Quirezi, B. (2015). The 2015 Kosovo migration Outflow to European Union: Who, Why and How. Prishtina: Friedrich-Ebert-Stiftung. https://library.fes.de/pdf-files/bueros/kosovo/13857.pdf

64. Riinvest (2021). Adult Education Survey in Kosovo (Draft) April, 2021. Unpublished.

65. Schweighöfer, B. (2019). Youth and Adult Education in the Agenda 2030 and the Sustainable Development Goals. Bonn: DVV International. http://www.anc.edu.ro/wp-content/uploads/2021/02/DVV19002_Studie_SDG_WEB.pdf

66. UNDP (2016). Kosovo Human Development Report 2016. http://hdr.undp.org/sites/default/files/human_development_report_2016.pdf

67. UNESCO UIL (2016). 3rd Global Report on Adult Learning and Education. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245913

68. UNESCO UIL (2015). Recommendation on Adult Learning and Education. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245179

69. UNESCO UIL (2014). Literacy & Basic Skills as a Foundation for Lifelong Learning. http://www.ngo-unesco.net/en/pdf/PPP_UIL.pdf

70. UNESCO UIL (2012). International Standard Classification of education ISCED 2011. http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf

71. UNHCR (2019). Fact Sheet Kosovo. https://www.unhcr.org/see/wp-content/uploads/sites/57/2019/05/Fact-sheet-Kosovo-9-May-2019.pdf

72. UNHCR (2018). Profiling of Internally Displaced Persons in Kosovo. https://www.unhcr.org/see/wp-content/uploads/sites/57/2018/11/UNHCR_KOS_Profiling_English_Pages.pdf

73. United Nations Mission in Kosovo (1999). United Nations Resolution 1244. https://unmik.unmissions.org/united-nations-resolution-1244

74. Viertel, E. (2019). Policies for Human Capital Development Kosovo – an ETF Torino Process Assessment. https://www.etf.europa.eu/sites/default/files/2020-03/04_trp_etf_assessment_2019_kosovo_160320.pdf

75. World Bank (2020). Macro Poverty Outlook Kosovo October 2020. http://pubdocs.worldbank.org/en/993701492011106034/mpo-ksv.pdf

76. World Bank (2019). Kosovo Country Report: Findings from the Skills towards Employment and Productivity Survey. Washington, DC: World Bank. http://documents1.worldbank.org/curated/en/209751557432399449/pdf/Kosovo-Country-Report-Findings-from-the-Skills-towards-Employment-and-Productivity-Survey.pdf

77. World Bank (2018). If Kosovo Acts Now, Its Children Born Today Could Be Healthier, Wealthier, More Productive. Press Release October 11, 2018. https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2018/10/11/if-kosovo-acts-now-its-children-born-today-could-be-healthier-wealthier-more-productive

78. World Bank (2017). Republic of Kosovo Systematic Country Diagnostic. https://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/26573

79. Zymberi, F. et al. (2018). Analysis and research on level 5 education qualifications at VET schools in the Republic of Kosovo. https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwia78-dq8nvAhUyM-wKHVa-D1wQFjAAegQIBRAD&url=http%3A%2F%2Fwww.dvv-international.ge%2Ffileadmin%2Ffiles%2Fcaucasus-turkey%2FKosovo%2FResources%2FResearch_-_Level_5_of_qualifications_in_vocational_secondary_schools_in_Kosovo.docx&usg=AOvVaw3D82LaVRIgbHDSMcbCmaGt